Slav. 109

Nagradjeno djelo.

...NKO ŠIMUNOVIĆ:

MLADI DANI

ZB

ZABAVNA BIBLIOTEKA

KNJIGA 135. CIJENA 4 K

VIII. 2 Car 109

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ.
KOLO XII. KNJIGA 135.

MLADI DANI

DOJMOVI IZ PRVIH DANA MLADOSTI

NAPISAO

DINKO ŠIMUNOVIĆ

BIBLIOTHECA S. J. ZAGREB

ZAGREB 1919.
NAKLADA KR. ZEMALJSKE TISKARE.

Dinko Šimunović.

Dinko Šimunović najvrsniji je pripovjedač naše mladje književne generacije. Rodio se god. 1873. u gradu Kninu u Dalmaciji od oca učitelja. I sâm postade učiteljem, te je od god. 1892. učiteljevao u selu Hrvacima kraj Sinja, a poslije u Dicmu. Danas je učiteljem na umjetničko-obrtničkoj školi u Splitu.

Mlade dane, za kojih se primaju najživlji utisci za sav život, proveo je Šimunović u dva tipična mjesta za svu srednju i sjevernu Dalmaciju: u Koljanima, u prekrasnoj i plodnoj cetinskoj krajini, gdje je i narod ponosit, poetičan i junačan, pa u vrletnom Kijevu, pod klisurama Dinare, selu kamenom i bezvodnom, gdje je i narod siromašan i jadan, a duševni mu život ne seže nikuda izvan granica tijesnog i oskudnog materijalnog života. I ta dva tipa krajeva i ljudî javljaju se u svemu njegovu književnom radu: prve on ljubi upravo djetinjom iskrenosti, a na druge mrzi jednako velikom mržnjom. Šimunović je to najjače izrazio u »Mrkodolu« i »Alkaru«.

»M r k o d o l« je prva njegova novela, štampana u »Lovoru« (1905.). To je sjajna satira, do kraja izrečena i »prvim poglavljem nedovršene pripovijesti«, na sav neodredjen i tijesan duševni i materijalni život Mrkodočana. Tu ne živi n a r o d sa svojim idealima, već p u k bez ikakvih čežnja, bez misli i bez osjećaja. Mala crkvica u Mrkodolu, raspucana, sa srušenim zvonikom, jedina je luč njihova duševnog života, ali ni ona tu nije, kao crkve u cetinskoj krajini, narodno svetište; ta luč u Mrkodolu ne svijetli već tinja, pa

mjesto žive vjere ispunja ove duše praznovjerje i bogomoljstvo. Koliko je drukčija u »Alkaru« Gospa Sinjska, legendarna čuvarica narodnih junačkih tradicija. »Alkar«, najveća i najljepša Šimunovićeva novela, upravo je epopeja junačke cetinske krajine, njezine prošlosti i sadašnjosti.

Šimunović je izvrstan poznavač ženske duše. U »Alkaru« iznio je lik Marte, a u »Muljiki«, »Rudici« i u »Dugi« tri nova, fino crtana ženska lika, neobična i zagonetna, najzanimljivija u novijoj hrvatskoj novelistici. Matoš je dobro rekao, da su Šimunovićeva muška čeljad kao tučem saliveni tipovi, a ženske duše crtane su fino i diskretno. U »Muljiki« iznio nam je tragiku mirne i blage čobanice Muljike, nježnog cvijeta s mora, što tiho gine u junačkoj Dragi, koja takodjer ima svoju poeziju, ali to je poezija primitivnog, junačkog života, s prejakim ritmom za to nježno čeljade blagih, sjajnih očiju. Uz »Muljiku« privija se »Rudica«, draga i nježna čobanica iz Lipičkih dočića, što joj na licu trepti ljupki smiješak i zagonetni pogled, kojemu se u dubini slikaju lijepi krajevi i čudne bajke. I taj je ženski lik podoban za viši život od svoje okoline, gdje se ljepota žrtvuje junaštvu i snazi, ali se i tu kao u »Muljiki« čeznutljivi pogledi onih lijepih očiju ispod dugih trepavica svršavaju tužno: u Dragi zateče Muljiku tragika smrti, a u Lipicama teče u još težoj tragici život nježne Rudice. Napokon u noveli »Duga« iznio je pisac junakinju malu, desetogodišnju Srnu, kojoj roditelji ugašuju instinkt života u duši, a nju čežnja za životom punim i jakim, što ga vidi kod dječaka, priproste i slobodne čeljadi, u Čardaku, navodi na trku ispod sjajne duge, da po narodnom pričanju postane dječak, slobodan i živahan, a dovodi je u smrt u Mrtvom jezeru. U toj noveli lijepo se isprepleću srebrne niti narodne priče s dubokom tragikom ledene zbilje, a tragički završetak jadnih roditelja Srninih smjestio je pisac na stari i junački grad Knin, koji nam se sa svojim drevnim hrvatskim uspomenama i ne čini povjesnim spomenikom, već davnom narodnom pričom.

Prvih pet novela Šimunovićevih izdalo je »Društvo hrvatskih književnika« pod naslovom »Mrkodol« (1909.), i ta je zbirka dosad prevedena na češki i ruski jezik, a prevodi se na njemački. »Matica Hrvatska« izdala je Šimunovićev roman »Tudjinac« (1911.), zatim oveću novelu »Pojila« u zborniku »Hrvatsko Kolo« (1912.), i napokon posljednju zbirku njegovih novela »Djerdan«.

A. G. Matoš u ocjeni »Mrkodola« veoma je dobro označio, što je našoj knjizi novo donio Šimunović i u čemu je snaga njegova: »Šimunović imadjaše sreću roditi se u kraju primitivnom i još danas legendarnom, na ugasnulom ognjištu hrvatskih narodnih kraljeva; gdje vladahu Nelepići, vranski templari i prvi Šubići; gdje sjaše grebeštak hrabrih Lenkovića, Jankovića i junaka pjesme Kačićeve. Kraj je to današnjom kulturom neolizan i zapušten, ali zato je tu i narodna duša hrvatska ostala netaknuta, starinska i starovičnjačka, jezik čist kao sred Hercegovine, a žitelj kršan i krasan kao u stara, u junačka vremena«. »U tome silnom, zdravom, u cijeloj Evropi najjačem i najljepšem narodu, gdje se kod gorskih staraca i sada pamte perčini, živi se kao prije trista godina, i čitajući te priče čisto ne vjeruješ, da se mogahu desiti u naše doba. Šimunović nam je otkrio misterij duše najhrvatskijeg hrvatskog plemena, i taj pripovjedački realizam djeluje poezijom narodne pjesme. I Ujević opisuje taj puk, znajući mu jezik i običaje još bolje od Šimunovića, ali ni jedan dalmatinski pripovjedač nema toga osjećanja za sve, što je u toj jakoj rasi još silno, energično i zdravo. Tim svojim razumijevanjem hrvatskih arhaizama i hrvatske primitivne energije vrlo nalikuje taj pripovjedač na Nazora«.

Prve dojmove svoje mladosti opisao je Šimunović u ovoj knjizi, koju sada izdaje »Zab. Biblioteka« pod imenom »Mladi dani«. Tek po ovoj pripovijesti moći će se potpuno razumjeti stvaranje snažnog i krepkog pripovjedačkog talenta Šimunovićeva. Na koncu je dodana još kratka priča »Kukavica«, koja se može ubrajati medju najbolje Šimunovićeve radnje.

Dr. **Branko Vodnik.**

MLADI DANI.

I.

Ni onda, kad mi je nastala deseta godina, nijesam se mogao priviknuti na kavu s mlijekom: — svako mi je jutro majka davala komad slanine i komadinu kruha, a ja bih s tim jelom potrčao napolje ne mareći, je li ljeto ili zima. Ni u drugome, što se jela tiče, nijesam bio sličan ostaloj djeci: grožđja, na primjer, ne htjedoh, već bih ga zgnječio, nalio staklenicu i već sjutradan pio taj sok, umišljajući da je vino.

Nekoga jutra (a ljeto je bilo) s komadom slanine u jednoj, a s kruhom i nožićem u drugoj ruci, potrčim u vrt, te htjedoh dovršiti započetu kućicu. Zidići od ulomaka lijepe, crvene cigle bijahu već gotovi, pa joj trebaše još samo krov. Jer su mi obadvije šake bile pune, nijesam mogao i graditi i jesti, kao što sam hotio. Zato bih, svaki čas, postavljao jelo na zemlju, nizao pločice, a onda i opet trpao usta kruhom i slaninom ne mareći, što su zemljani.

Pod teškim pločicama često se rušila tanka drvca, pa nikad kraju. Rasrdim se i zastružem novim čizmicama, da razvalim kućicu. No ipak se predomislim, odšetam k ogradi vrta i uzverem se na zid, da gledam rijeku i dugi most na devet »okova«. Ispod njega vidio sam otočić obrastao rakitom i trstikom, gdje bih hladovao svako popodne za ljetnih, sušnih dana.

Kroz mirni jutarnji uzduh začujem, kako moj otac već stade poučavati djecu: — iz školske sobe u

prizemlju dopiraše k meni njegov duboki glas i glasić, što mu odgovaraše. To mi je bilo preveć obično, te ne prisluškujući, zagledam se u rijeku, što se medju tamnim livadama sjala. Ni tanke modrikaste pare, što se dizale s rosnih livada i njivâ, nijesu mogle sakriti blistanja rijeke, pa me obuze silna radost. Cetina je, šumeći, namigivala, a i u krošnji velike oskoruše nada mnom nešto mi šaputalo i zujalo.

Bez sumnje, vrlo bih se začudio, da mi je tkogod rekao:

— Ovdje se nijesi rodio, već si živio još u tri druga mjesta prije nego što te dovedoše.

Pa nesamo to, već mišljah, da je sve, što se nalazilo u blizini, moje: — i velika kuća na dva krila s dvorištem, i vrt s vinogradom, te voćnjak s beskrajnim redom šljiva uz cestu.

Kad bi me, još kao dječačića od četiri godine, vodili u varoš, na Ribarić ili u manastir, pitao bih roditelje ili dadilju, koja me je nosila:

— Čiji su ono vinogradi, kuće, volovi, livade?

A oni mi svaki put odgovarali:

— Tvoje!

Samo jedanput, o nekoj pojati*) rekoše, da je kaludjerska, te ne prestadoh plakati, sve dok mi otac ne obeća, da će je kupiti odmah sjutradan.

Ni tada; ni kasnije ne imadoh brata ni sestre, pa susjedi meni, jedincu svoga »účê«, puštali vrludati, kud sam htio. I za štete, što bi ih počinio u njihovim kućama, vinogradima i voćnjacima, cjelovima odvraćali. Zato mišljah, da i sve drugo mora biti na moju, pak sam se ljutio i na kamen, što u nj čavao ne može; zamrzio sam tvrdo, ledeno kamenje, a grlio meko i poslušno drvo. U tome lijepom kraju bijaše mnogo rahle zemlje, pa šume i vode, uz malo tvrda kamena, pa će biti da je i zato radost u meni jače bujala.

*) Pojata: zgrada, u kojoj se drži sijeno i slama.

Sjedeći tako navrh zida, ugledam ispred sebe dva žuta leptira, kako oblijeću. Sjetim se nedavno vidjene slike i pod njom pjesmice, kako je mali Náde, hvatajući leptire, sâm pao u vješto natkrivenu jamu, pripravljenu svome drugu. Nekoliko časova razmišljao sam, kako bih i ja udesio sličnu zamku i koga bih naveo, da u nju padne. Ali poda mnom, na sve većem sjaju sunca, šarenile se livade i bijelili se putići kroz žutkasto klasje, te zaželim potrčati k rijeci.

Po navici obazrem se k prozoru, što je samcat virio iz duge kuće u bašču: — često bi se na njemu ukazala majka, nasmiješila se ili zaklimala glavom, prema tome, što bih radio. Ne bih joj ni pogledao u svedjer zabrinuto lice, već u ruke, kojima bi vrtjela jabuke ili saće meda, kad ne bi imala, da me čime boljim primami.

Dakle, obazrem se na prozor, kadli na njemu nikoga. Gledao sam i gledao dugo u tamni prozor, sve dok me ne obuze neka bezrazložna tuga, kao da se nijesu ispunile moje nade. Zaželim se povratiti u kuću, potrčim, ali se odmah i zaustavim, ugledavši ludu Tonkaru, gdje sjedi kod moje još nedogradjene kućice. Gledao sam iznenadjen, što ondje čini, a ona ju je poljskim cvijećem kitila, pazeći da se ne bi odronuo koji piljak.

I ljeti i zimi, tâ još mlada žena išla u samoj košulji i gologlava: — košulja joj uvijek zaprljana zemljom i crnom strukom potpasana. Smišljala čudne pjesmice i tražila djecu, da ih miluje te dariva cvijećem ili igračkama, što bi ih napravila ona sama. Pripovijedali, da takova postade od smrti svoga jedinca: licem na Božić htio izmetnuti prenapunjenu kuburu*), a ona se rasprsnula i ubila ga.

Gledam ja, kako desnom rukom zadijeva cvijeće u pukotine moje kućice, a lijevom nešto u njedrima krije: — jamačno kakvu igračku meni za dar.

*) Mala puška, što se nosi za pasom.

Kad sam se približio, nasmiješi se ona i pruži mi u šaci sakriveni darak. Bijaše to krasna ptičica, zelenkaste glavice sa žutkastim krilima, ali već mrtva. Luda Tonkara zacijelo mišljaše, da još živi, jer se najprije začudi, a onda se prestraši i zaplače.

— Ja sam je udušila! Ja sam je udušila! — ponavljaše svaki čas, brzo trepereći suhim i opaljenim rukama.

Ja se obveselim i mrtvoj ptičici, te odmah stanem guliti ono zlaćano perje iz krila. A Tonkara naricaše i dalje:

— Udušio se mili stvorak božji, brbljavica mala!

I meni bijaše žao lijepe ptice, no ipak mi je smetalo, što ludjakinja tako glasno nariče. Zavučem se podalje u visoki komorač, pa uživajući mu jaki miris, stanem kititi šešir zlatnim perjem, da se u tome uresu pokažem majci.

Tada sam najvolio životinje i biljke, te medju njima, više nego igdje, ćutio radosti. Za odraslu čeljad nijesam mario toliko, pa ni za roditelje, ili mi se tako samo činilo.

Medju ostalim životinjama bila mi je ljubimica i stara grdna mačka, te se ne mogahu načuditi, zašto sam vazda iščeprljan. Ničega se nijesam ni bojao ni gadio, pa bih nosao i žabe zapuhače, premda bi se naduvale i siktale, a jedanput sam i zmiju golim rukama zgrabio. Donio sam je u kuću ponosno, te istom kad je majka počela od straha vriskati, posumnjam, da je to kakova zla životinja. Trgao sam bezbrojno cvijeće, sijao leću te gojio druge korisne i nekorisne biljke; žvakao bih smolu, nakupljenu s kore drveća i crvenim sokom trešanja mazao lice, neka mi majka pomisli, da je to krv. Od svega pak najvolio sam uživati miris vlažne zemlje i što bi rupa bila dublja, mirisala mi snažnije.

Odmah za školom uspinjala se dva položita brežuljka, mili i svagdanji mi drugovi. Manji bijaše obrastao sitnom travicom i grmljem, a u njemu zemlja crnica te neki sivkasti kamen, što bi se na prvi dodir

u pločice rasipao. Medju tim pločicama nalažahu se listići kovna sjaja poput onih, kojima se oblažu na Božić orasi. Tu sam vrtao »tunele« i rudu vozio u svoja »skladišta«, pa u raskopanu crnicu turao glavu i dugo je mirisao. Kad bih se nasrkao jakog mirisa busenja i zemlje, ućutio bih veliku snagu i neku pomamu u sebi, pa stao trčati uokrug poput vitla.

Na drugom većem breščiću bilo grobište s visokim brijestima, pa s novim i starim grobovima ispod njih. Nikad mi ne padaše na um ni smrt ni mrtvaci; groblje za mene bijaše veselo, kao i svaka druga šumica. Tu bih našao čobane, svoje vršnjake ili tek nešto veće od mene. Zajedno bismo tražili i gulili mirisavo »sveto drvce sa sedam kora«, pa od zovine*) napravljali »štrcaljke« i »puške«. Proljećem još i »slaviće« od vrbove kore s mnoštvom sve tanjih i tanjih navrtaka, te što »slavić« duži, bila veća slava majstoru. Napravljali bi ih sjedeći po velikim nadgrobnim pločama i »slavićali«. Neizreciva radost ispunjala me svega, ali i neki nemir poticaše me, da i na druga mjesta podjem, pa i još šta drugo učinim.

Ovi brežuljci toliko mi odražaše, da bih kadikad radi njih zaboravio i rijeku s mostom na devet okova. Ona me je ipak više zamamljivala, jer vidjeh, da zbilja živi, miče se i govori, a zato bijaše draža i ostalim dječacima.

To jutro neki od njih sjedili u školi, a drugi trčali za poslom, te bijah odsudjen vrludati bez drugova i samcat očekivati konac pouke. Mene bi otac poučavao istom podvečer i sama, jer kad bi me u školu medju ostalu djecu pustio, zavukao bih glavu u klupu štekćući kao štene, poštrcao bih vodom drugove ili učinio ma što drugo tome nalik. Zato me je otac i učio sama, kad bi me ulovio ili na koji drugi način domamio u kuću.

Željno sam očekivao, da mi otac svrši pouku, pa da objedujem, jer bi me, odmah poslije jela, čekali

*) Bazgovine.

drugovi, da započnemo igru, kako zvasmo naše tučnjave i uništavanje svega, do čega bismo doprli.

Kad sam kapu uresio perjem, dotrčim u kuću, a majka pohvali moj nakit i još mi reče, da sam lijep i dobar kao dan. Onda zaželim, da se dopadnem i ocu, ali ne smjedoh s onakim uresom k njemu, te odlučim pokazati mu svoje druge vrline.

Imao sam u džepu staro, zardjalo pero, kojim sam nekada mrčio Greinerove pisanke, pak mu odcijepim polovinu vrška. Na vratima školske dvorane udesim lice, što sam mogao tužnije i pokornije, pa smislim ganutljive riječi, kojima ću se opravdati zbog nehotice počinjene štete.

Mislio sam, da će se otac začuditi mome pokajničkom licu, utješiti me ljubeznim riječima i ganut poljubiti me. No otac se ne začudi, niti me poljubi: — i ne pogledavši slomljeno pero, žestokim kretom ruke, otpravi me iz sobe.

Taki me doček zastidi i snuždi, pa zaželim, da što prije i čim bilo popravim doživljenu »sramotu«: — ta gotovo sva su se djeca meni i mome slomljenom peru grohotom smijala.

II.

Napokon se školovanje svršilo: neka se djeca razbježala, a neka čekala da objedujem i dotrčim k njima.

Tada je u nas bila, i zimi i ljeti, kuća puna svega: seljani donosili suhoga mesa, brašna, sira, masti, drva i stotinu drugih stvari, te im više puta i ne nalazili mjesta. Radi toga smo češće pozivali goste, koji bi cijelo popodne, pa i na večeri ostali, a naročito zimi.

No toga ih ljetnog dana nije bilo i objed se svrši rano.

Otac mi htjede pospavati, a meni dopusti, neka se poigram. Ta me odluka vrlo obraduje, jer je baš onoga popodneva imao biti veliki juriš na moju »tvrdjavu«, i očekivao sam, da ću vještom obranom popraviti onu jutrošnju ludoriju u školi.

Sva koljanska djeca bila su podijeljena u stranke, a najglavnije bijahu Donjani i Gornjani, to jest djeca iz Donjih i Gornjih Koljana. Zvala se još i Brdari, Poljani, Prisojani i Osojani, prama tome, na kakvom se položaju nalazili njihovi komšiluci.

Čitava krajina bijaše pravoslavna, izuzev katoličko selašce, tamo preko rijeke, zvano Dumnjaci. No ti Dumnjaci nijesu postojali kao »bojovna četa«. Dok bi se djeca pravoslavnih sela medju sobom tukla i rvući se jedna drugu za grlo hvatala, Dumnjaci se skrivali i bježali, a nitko im nije prijetio. Prezirali ih i zvali »sparenjacima«, jer su bili mlitavi i pokunjeni, poput lista zelja, sparena u vreloj vodi.

Moj otac, majka i ja, bijasmo katolici, no tada nijesam o tome mislio i stidio bih se, da me je tko htio ubrojiti medju Dumnjake. Ni katoličke crkve u selu nije bilo, već u varošu daleko, a mi o nedjeljama i blagdanima pohadjali crkvu kaludjerskog manastira Dragovića. Jedino u Velikoj sedmici išli bi moji roditelji k varoškoj crkvi: majka, da se ispovjedi te isplače slušajući »Muku«, a otac da pjeva. Pozivahu ga tamo svake godine, jer imadjaše i jak i mio glas. Ali ono dva-tri dana, proživljena u varošu, medju »lacmanima«*), zaboravio bih brzo, pa ostadoh pravi Koljančanin i dalje.

Ja sam pripadao Gornjanima, manjem dijelu sela, te sam, kao njihov vojvoda, imao braniti od Donjana našu »tvrdjavu«.

Da budem što više nalik na stare junake u kićenim dolamama, što sam ih vidjao naslikane u manastiru, odlučim se dostojnije obući. Iako je bio vruć ljetni dan, kriomice uzmem dugu zimsku kabanicu, ukrašenu žutim pucetima i namislim obući je, kad jurišanje bude najjače, da time osokolim branitelje.

*) Lacmanima zovu seljaci gotovo svakoga na gradsku obučena čovjeka, pa strance i sve, koji govore talijanski.

Na zapadu od škole uspinjala se mala, no prilično strma glavica, kojoj drugog imena nije ni bilo već Glavica, i nju pretvorismo u neosvojivu tvrdju.

Na podnožju iskopasmo jarke, pokrismo ih granjem te suhom zemljom i travom, da se jedva opažali. Na obroncima postavismo golemo kamenje, podbočeno kočićima, na koje privezasmo tanke uzice. Kad bi za te nevidljive uzice potegli, kamenje bi se zakotrljalo strmo i rušilo neprijatelje, što navaljuju. Još dalje bio golem vijenac suhoga granja, drača, slame i drugih lako upaljivih predmeta, koje odlučismo zapaliti, ako bi se Donjani osmjelili jurišati i k vršku Glavice.

Na njoj počivaše golema stijena, a iza nje iskopasmo dubok zaklon, odakle bi posuli neprijatelje tučom kamenja i iz ruku i s »praćama«.

Stari kaludjer Dionisija tumačio u školi biblijsku priču o Golijatu i Davidu, te naučio djecu, što je to »praća« i naputio nas, kako se njome rukuje. Najprije smo bacali okrugli pijesak, što ga je valjala rijeka, ali kasnije bilo nam draže metati se dugoljastim pločicama, koje bi, okrećući se u uzduhu, zujale i time neprijatelje strašile.

Najprije me dočeka poglavica mojih praćara, Nikolica Stričević, jak i hrabar dječak, koji je pravio ponajduže »slaviće«. Na njemu bila duga košulja sa crvenim pasom k tijelu pritegnuta i ništa drugo, baš kao i u ostale seoske djece njegovih godina. Lice mu dugoljasto, i srpast nos, a hod mu i pogled vatreni. Zato ga izabrah svojim pomoćnikom i vojvodom sviju »praćara«, to jest srca naše vojske.

Zauzesmo položaj, a domala započe i bitka.

Donjani se zatrkaše prama Glavici, prijeteći vikom i sipajući kamenje. Bijaše ih mnogo i s barjacima, te »praćari« i »strijelci« navaljivahu s više strana, pa se neki naši mladji uplaše. No mi se pritajimo, želeći ih smlatiti teškim oružjem: onim velikim stijenama, što ih podbočismo drvcima.

Kad se počeše penjati uz obronak Glavice, zapovjedim, da trgnu uzicama, a veliko kamenje zakotrlja se k Donjanima. Oni poskakivahu s noge na nogu, no ipak mnogi zajauka, hvatajući se za primečene stope. Ali je većina jurišala i dalje, bacajući sve žešće kamenje i strelice prema našem zaklonu.

Videći, da se neprijatelji sve većma blîže, obučem kabanicu s pozlaćenim pucetima i zapovjedim svojima, da se dignu te obaspu Donjane stijenama. No dok se pomolismo, žestok udarac iz praće zveknuo me u čelo, pa mi glava i zašumi i zazuji.

Krv me oblije i klonem, no za časak se osvijestim, pa ugledavši, da je vjetar povoljan, naredim, neka zapale vatru. Nekoliko ih otpuza i domala podno naših jaraka zadimi pak zaplamsa, tako da nijesmo vidjeli, što se dogadja ispod nas. Dim, pepeo i plamen nosaše vjetar prama Donjanima, pa nas obuze hrabrost i želja, da ih uništimo.

Zapovjedim, da se »odapne« i drugi red teškog, podbočenog kamenja, pa se i ono kroz vatru zakotrlja i tisuće varnica polete u zrak.

Kroz dim i vatru opazim, kako Donjani bježe; zaviknem, da nasrnu »kopljima«, i najprvi ja zagazim preko žerave i plamena niz brijeg. Skakah okrvavljen i urličući, a četa Gornjanâ za mnom i ako nam je kamenje uzmičućih zujalo oko glave.

Mašući velikim i pravim handžarom, pa obazirući se na moju vojsku, opazih da i ja dimim, te da su obadva skuta moje nove kabanice u plamenu.

Trnući opekosmo i ja i moji vojaci ruke, no ipak bijah ponosan, što smo protjerali Donjane.

Iskrvavljen, opečenih ruku te izgorene kabanice, sidjem samcat na veliku cestu, dok je moja vojska progonila »dušmane«, ne bi li im otela makar jedan barjak. Pouzdavah se u Nikolicu Stričevića i bijah veseo, no unapred me srdilo, što mi majka ne će razumjeti, da je sve ovako moralo biti i da nijesam okrvavljen i opečen samo ja.

Podvijem skute izgorene kabanice i pogledavši niže, opazim gospodske kočije, da stoje na putu.

Gospoda iz varoši dovozila se češće u šetnju do škole i krčme, pa mi to nije bilo začudno. No izbližega opazim, da se gospoda, gospodje i njihova djeca tiskaju u hrpu, dižu ruke k nebu i hvataju se za glavu te pomislim, da se moralo dogoditi nešto golemo.

Zaklonim se pod zidić, da se malo uredim i vireći razaberem, što se to zbiva.

Poznao sam već izdaleka onu gospodu, s kojom je svaki put dolazio i mali Tito, moj vršnjak ili možda nešto stariji od mene. Uvijek bijaše u krasnom, novom odijelu i namirisan, a lica bijela kao snijeg. Kosa mu se crnila poput uglja, a usnice rumenile kao trešnja. Gledao je tiho i skromno, poglédao u svoju vrpcama nakićenu »mamicu«, pa isto tako obučenog i namirisanog »papu«, da vidi, hoće li se nasmiješiti, kad hotice zatepa.

Tito izazivaše u meni čudan osjećaj. Ne poimah ni njega ni roditelje njegove: od oca čuo bih, da su to »fina« gospoda, a moji drugovi zvali i njih »sparenjacima«, pa i »lacmanima«, »prkelašima«*), jer ne govorahu našim jezikom.

— Samo da nam zapane u šake ono Lacmanče, — govorahu — pa da isprašimo ono smrada iz njega!

Titu sam ipak zavidio i poštovao ga, želeći, da se i ja znadem onako uvijati, klanjati glavicom i pružati desnicu u žutoj rukavici, nad kojom virila tvrda i bijela »manšeta«.

Kad sam se nekako smirio i uredio, stanem se oprezno približavati onoj usplahirenoj gomili. Medju njima bijaše i moja mati, pa smiješeći se, tješila gospodju, što je vriskala i svaki čas ponavljala očajno:

— To je strašno, da se ne može naći kakva desifetanta!**)

*) Prkelaši: oni koji govore talijanski, a po talijanskoj riječi »perchè.

**) Desifetant: kakva raskužujuća voda.

Sve se užurbalo i gledalo prestrašeno u lice maloga Tita, kojega takodjer ustrašiše povicima i mahanjem ruku. Sjedio je na stočiću medju njima još bljedji nego obično i plaho gledao oko sebe.

— Jô! Madonna mia! — vriskale gospodje.

— Još studene vode amo!

— Povero piccollo, jô!

— Ali si junak, je li? Ni afan*) ti nije došo!

Vireći kroz hrpu uskomešane Lacmančadi, opazim na Titovu licu oveću brazgotinu. Doznadoh od jednog kočijaša, da je Tito na velikom grmu kraj ceste brao jagode; jedna mu se grana iz ruke omakla i očeprljala njegovo kao snijeg bijelo lišce, a to je onu gospodu natjeralo u očaj.

Svi u hrpi klanjali se i zahvaljivali jedno drugom, pa videći medju njima i svoje roditelje, htjedoh se poslužiti ovim čudnovatim slučajem: sakrijem nagorelu kabanicu i odskačem za kuću. A da sam još krvav, nije mi ni na um palo.

III.

Bilo popasno doba, kad čobančad stoku u polje goni, pa i konjari tik kraj našeg vrta tjeraju skokom svoje čopore na krasne beglučke livade. Sterale se uz rijeku, a neke podalje medju nepošumljenim brešćićima, ali jednako travnatim, s kojih bi zimi valjali goleme grude snijega.

Ljeti bih željno očekivao ona tiha predvečerja, da s visoka zida našeg vrta zaskočim konja, što poda mnom najbliže prodje i na njemu projašim do tih livada.

I to popodne prezajući dočekam Gutićeva Zelenka i hitro se spustim na goli mu hrbat; obuhvatim nogama bokove, zakvačim prstima grivu, a uplašeni ždrebac potrči kao munja.

*) afan, nesvijest.

Zamalo doskačem u Begluk i kad Zelenko od umora stade i zadahta, sjašim te brzo dišući zavalim se u travu.

Sunce je još snažno peklo i od velika sjaja treperio uzduh, kao da je puncat sićušnih, srebrnih i zlatnih mušica. Ne misleći baš ništa, stanem trgati cvijeće kraj sebe, bacati ga u vis, da na me pada ili živo trljati rukama, neka bolje miriše. Skakavci dugih, nazubanih nogu i crvenih prsiju, poprhivajući nada mnom, zelenim krilašcima lagano šumjeli, no lijenost mi ne dala, da ih hvatam.

Daleko dolje, guste vrbe zasjenjivale obalu rijeke, no i mene visoka trava hladila, a od zapada bližala se golema sjena visokog Dervena.

S beglučkih livada vidjelo se crvenkasto brdo Stražine i kako se niz njega savija bijela cesta. Svako drugo jutro spuštala se njome, škripljući, poštanska kola, što bi mi često pribavljala veliku radost.

Prisluškivao sam, dolaze li moji drugovi s konjima, a uz to piljio sam u ono crveno brdo i bijelu, vijugavu cestu u daljini. Ležeći tako, osjetim miris nalik onome, što sam ga požudno srkao, kad bih sjedio u poštanskom vozu, koji smo zvali »naša diližansa«. To je poda mnom mirisalo nekakovo rutavo lišće, a mirisalo je slično šarenoj koži, kojom su ona kola bila iznutra obložena.

Od umora, mirisa i topline zaklopiše mi se kapci očiju i odmah mi se pričini, kao da lebdim u beskrajnom crvenom uzduhu, jer su mi sunčeve zrake upirale u spuštene kapke.

To beskrajno crvenilo bijaše sada tamnije, a sad jasnije i onda bi u toj sjajnoj rùmêni stale treptati crne točkice. Kad bih otvorio kapke i pogledao u ruku, bila mi je crvenkasto modra, a tako isto modrila se i crvena zemlja na dalekim Stražinama. Pa i sve drugo ukazivalo mi se u drukčijim šarama, a to me nagonilo u čudo i zabavljalo. Nije me u tom smetalo žvakanje i dahtanje Gutićeva Zelenka, pa ni njegovo

hrzanje, kad su drugi konji i konjari prispjeli u Begluk.

Još uvijek ćutio sam jaki vonj onoga rutavog lišća poda mnom, što je nalikovao na miris naše lijepe »diližanse«, i stanem drijemati. Nije to bio pravi san, te mi se činilo i da snijevam i da s nova doživljujem, što se davnije zbivalo.

Prividi mi se kasno jutro, kad sam već optrčao vinograd i šljivike, pa došao u kuću i prignuo se nad Veberovu »Slovnicu«. Nijesam učio, osluškujući, kako velika radost i bezrazložan smijeh trepte u meni. Riječima: »Dim, diš, di« i ništa više — završivala se neka stranica, a one riječi bijahu mi tako smiješne, da sam ih ponavljao svakome, koga bih želio razveseliti.

Otupio sam gledajući u besmislene riječi, no reski glas poštanske trublje prenuo me, pa istrčim na cestu. Već sam znao, odakle dopire taj oživljujući glas: jednoga bi dana zazvečao sa sjevera, a drugoga s juga.

Kad bi »diližansa« od sjevera dolazila, ugledao bih je čak navrh Stražine, te očima pratio niz okuče sve do upolje. Onda je za pô sata ne bih vidio, sve od onoga časa, kad bi se ukazala na breščiću povrh šljivika: najprije konjske glave, zatim kočijaš sa crvenim rubom na kapi, a onda sama crnožuta i visoka »diližansa«.

Moj otac već je na cesti i čeka, da se zaustave konji: visoki Fuks i Liza nadesno, te domaći, maleni žutko s kraja.

»Kondukter« se probudio, otvorio snene očice, pa tražeći oko sebe dodavao nam pisma i novine, a koji put veće i manje zamotuljke. Kad je primio napojnicu, nasmiješio se i meni kimnuo glavom, da sjednem k njemu. Putem ga zamolih, neka mi dopusti sjesti uz kočijaša, a ovaj mi, namrgodjen, preda uzde maloga žutka: — tada mi se činilo, da je neka golema snaga u mojoj vlasti. Dovezli smo se k prvom brijegu

kod velikog zavoja Cetine, a odatle dotrčah veselo i zadihan kući.

Zimus je zameo snijeg i češće grunula bura, pa smo uzalud i po više dana našu »diližansu« očekivali. Ona s Troglava bijaše dosta jaka, ali duhaše izdaljeg, ali bura s Gnjata lomila šljive i jablanje, pa i kamenom našom kućom drmala, kušajući da je obori. A »diližansu« vezali užima, pa tri jaka čovjeka s jedne, a tri s druge strane držali za ona uža i čuvali je, da se ne izvrne.

O tim poizbor ljudima dugo se pripovijedalo, kao i o drugim junacima u borbi s burom i snijegom. Ali se najviše govorilo o Joviši s Brda, koji bi, pred Božić, nosio morsku ribu preko Lemeša za nas i za sve Brdo.

Lemeš je visoko planinsko sedlo, gdje kadikad i u ranu jesen bura snijegom zavije, ali Joviši, krupnu i plećatu čovjeku, ništa nije moglo nauditi. Neke zimske noći, umoran, a možda i napit, u duboku snijegu zaspi, kadli, ujutro, snijeg se za nekoliko aršina oko njega — zdrava i vesela — otopio!

I dozivati je mogao dalje nego itko drugi: gdje je Brdo, a gdje Vještića Gora?... dan i noć hoda mladu momku! A on još prije sunca ustoboči se na gumnu i javi se ujcu:

— Aoô... oj!... Nikolaâ! Dotjeraj Krilaša u dočić k manastiruû...!

Nikola bi razumio, ali se ne bi mogao odazvati, jer nije imao tako jasno grlo.

Pa i toga Jovišu dovezoše smrznuta licem na Božić: našli ga podno Lemeša, sanijeli ga u varoš, pa s njim u »diližansu« i pred našu kuću. Ne bi se ukućani ni sjetili Joviše, da nijesu oba konja sama došla u staju. Nisu ga mogli sjesti, već ga položili onako skamenjena popreko. Vidio sam oledjene mu brčine i prosjedu kosu, no lice mu se ipak čudno smiješilo, kao da se šalio i toga smrznutog jutra.

Ugojeni kondukter otvara teška vrata diližanse, te smiješeći se, pušta nas ući: najprije mene, pa moje

roditelje, i odmah bih osjetio miris šarene kože, koji mi je naviještao nove zgode.

Pod kućom jako se uginjala cesta i kočijaš je hitro vrtio ručicu zavora kod sebe i konjima pritezao uzde. Ispod nas je škripilo, te bih podigao stope u vis, da mi ih trnci ne obuzimlju. Kočijaš domalo odvije zavor, a konji hitro zakasaju po mekoj cesti i onda bih lagodno spružio noge sve do druge nizbrdice.

Od treskanja kočije i sunčanog sjaja lijevo su treperile livade i rijeka, a desno njive, pojate s voćnjacima, pa bijela selašca više njih. Kudgod pogledaš, nigdje kamena, već sve sama meka zemlja, krošnjata stabla i pod njima sočna zelen.

Vozimo se i vozimo ravnom cestom dugo, a mene sve više obuzimlje radost i nemir. To smo išli na Ribarić našemu prijatelju Špiri u goste i ondje mi je prva ljubav živjela. Bila je to rumena i crnokosa Marica, od mene nešto starija. Naučila me, kako se gradi »mlin« od trstike, pa i u drugome bila je pametnija od mene.

Zimus se dugo nijesmo vidjeli i tada je »diližansa« vozila naša »ljubavna« pisma, u kojima smo jedno drugom pripovijedali, što smo radili i čime se igrali ono dana.

Nesamo niz Stražine, već kad bi se ta »diližansa« i od Ribarića niz mnogo dalji brijeg spuštala, čuo sam škripanje njezinih zaprtih kola. Debeli kondukter predao bi ocu uredovna pisma i meni Maričin listić, pa bih sedam puta optrčao bliže vinograde i šljivike: — znao sam, da će, prije nego ih osmi put optrčim, naša »diližansa« već stajati pred kućom.

Zbog Marice stekao sam u dvije godine jednu duboku zarezotinu na lijevoj, a dvije na desnoj ruci: na kažiprstu lijeve ruke, kad sam oštrim nožićem u koru trešnje dubao njezino ime; na srednjaku desne ruke, kad sam za nju čistio puknutu čašu, a na malom prstu, kad sam je branio od — ovce. Zabasali mi jednoć u nekakvu ogradu, gdje je ovca s jagnjetom

pasla. Marica je htjela da janje prihvati u naručje, ali je ovca zubima zgrabila skut njezine kabanice i Marica stade vriskati. Ja sam tu ovcu udario i htio, da joj njušku zavrnem, a tada me ugrizla. Ne povjerovaše, jer da se još nije čulo, da bi koga ujela ovca. Ove me tri brazgotine dugo sjećale na rumenu i crnokosu Maricu i često sam ih ljubio, kao da mi ih je sama ona urezala na vječni spomen.

Na mome lijevom dlanu vidio sam još dublju brazgotinu, koja me takodjer sjećala na tu ljubav i na »diližansu«. Spremamo se otputovati na Ribarić pa istrčim na breščić više mojih »rudnika«, odakle bi se »diližansa« najprije ugledala. Kraj puta nadjoh već davno zabačeni, stari i zardjali nož i kad se je na Stražinama škripljući pomolila, od radosti zapjevam: — pjevao sam i tom zardjalom kosturom gudio po lijevom dlanu. Istom onda, kad je poljar Markuz u čudu poviknuo na me, opazim prorezani dlan i da mi krv iz njega lopti. Pa i drugda, kad bih ugledao »diližansu« ili Maricu, posve bih zaboravio na se i na ono, što činim.

U tome smušenom i nejasnom sjećanju čvrsto zaspim i probudim se, kad je već nastala prava noć: ne od tame, već od hlada večernje rose, prenem se. Na travnatim livadama kod mene bijaše pusto, ali dolje uz rijeku, gdje se već kosilo, gorjela vatra i oko nje se micale mnoge crne prikaze. Znao sam, da su tamo seoska djeca sa svojim konjima, te ja, zaplećući nogama kroz visoku i rosnu travu, potrčim k njima.

IV.

Uz rijeku rasle mnoge vrbe i jablani medju rakitom, a samo jedan jedini hrast širio je svoju mrku krošnju i nad izrovanom obalom pokazivao kvrgaste žile. Konjari, baš medju tim žilama i uz samo deblo, naložili vatru te i suha, hrapava kora počela gorjeti.

Drugda se ne bih osvrtao na slične stvari, no sad me obuze smiljenje prema tome ostatku davne šume i srdžba na surovu djecu. Ali ne mogući se domisliti, kako bih izrekao ono, što sam oćutio, i sluteći, da bi se narugali, ako požalim stari dub, sjednem k njima šuteći.

— Jesi li pao s konja? — zapitao je nenadano Mali Sabaot i gledao me srdito.

Sjetim se, da ću biti još krvav i kroz rakitu spustim se k rijeci: òplâčem najprije lice, a kad sam i u kosama napipao zgrušanu krv, zaronim i glavu u rijeku. A malo kasnije, sušeći uz vatru skvašene rukave, poslušan tihi i ozbiljni razgovor onih dječaka. Gotovo su šaptali, a jedino Mali Sabaot glasno je uzvikivao i mršavim rukama srdito poticao vatru.

Čim je stupio u školu, nazvao se tako, budući da su mu i oca zvali Sabaotom, jer je u svakom razgovoru spominjao ovo, u selu Koljanima, neobično ime. I zato, kad ga je moj otac upitao, kako se zove, odgovorio je pred svom djecom:

— Ja sam Mali Sabaot!... Mali Sabaot! — ponovio je glasno, kad je opazio čudjenje i smiješak na licu učitelja i svojih drugova.

Mislio sam zateći same dječake, no medju njima sjedjahu i odrasli momci: Aleksi bijaše sedamnaest, a Mitru valjda i dvadeset godina.

Ponosili se opancima na devet prijepleta, modrim suknenim gaćama, pulijanim pašnjačama i kapama od crvene čoje; ponosili se pred mojim »lacmanskim prnjama« i medju seoskom djecom u samim košuljama, a ženskom tkanicom*) ili konjskim ularom oko pasa. Mučahu ili potiho spominjahu seoske cure, pa mrke hajduke u planini, te dobre manastirske volove, konje i pse.

Dječaci su ih poštivali i pretvarali se kao da ne slušaju njihov razgovor, a onamo pohlepno osluškivali, da razumiju i upamte, što se govori, pa da i

*) Široki ženski pâs.

oni pred vršnjacima, kojih tu nema, izreknu one misli kao svoje. Naročito su poštivali Aleksu, jer su se još dobro sjećali njegove srčanosti i pameti, kad mu je baba umrla. Poslije smrti njegovih roditelja ona ga je sama odgojila i bila mu draža od ikoga na svijetu. Kad i ona preminu, vrlo se ožalosti, a zatim se uplaši, da je ne bi zakopali živu. Htjede se spasiti od nemile kobi mnogih seljana, jer su u svoj krajini imali običaj ukopavati mrtvace kratko vrijeme, pošto bi izdahnuli, pa se mnogo pripovijedalo, kako bi ti mrtvaci oživjeli u grobu.

Kad bi ukopali novog pokojnika, našli bi prijašnji kostur namješten drukčije nego što su položili mrtvaca, a poljari i čobani čuli bi muklo stenjanje i vapaje zakopane, žive čeljadi. Svi se još sjećali i toga, kako je luda Tonkara zaustavila sprovod jedinice Sime Žegarca:

— Ne dam je ukopati; Milica je živa! — vikaše luda Tonkara, i dok su se mučili, da je s nosila otkinu, Milica se počela micati i disati.

Donesoše je brzo kući, pa je za kratko doba bila čilija no ikad prije. Godinu dana kasnije i udala se, pa i sad živi s mužem i petoro djece, svedjer vesela i zdrava.

Kad je Aleksa, neke studene zimske večeri, našao pokraj ognjišta svoju babu nepomičnu i hladnu, sjeti se, što su pripovijedali, i ne mogaše vjerovati, da je zbilja mrtva: ta mišice joj i dosad bijahu ukočene i studene. Zato ju je cjelivao, pa dozivajući je i drmajući, kadikad mu se činilo, da na njezinu licu trepti smiješak. Napokon mu dodija, pa da okuša, je li zbilja mrtva, uzme glavnju s ognjišta i stane ticati žeravom njezina razgaljena prsa, mišice i čelo, da vidi, hoće li se maknuti.

Dočuli za to lacmani, tužili ga i umalo da ga ne zatvoriše. No momak se nije prestrašio ni tamnice ni groblja, nego je svake noći išao prisluškivati stenje li u grobu njegova bakica.

Pa i u drugim zgodama bio je Aleksa srčan, i svi smo ga poštivali kao već posve dorasla čovjeka. Jednoć je iz planine donio mladog vučića, pa iako ga je vučić ujeo, čvrsto ga je držao za vrat sve do kuće. Nije ga pripitomio, a kad je ugrizao i njegovo štene, zadavio je već ovelika vuka golim rukama.

Poznavao sam i Mitra, a govorilo se o njemu zato, što ga je otac silio, da vjenča udovicu. I bogata je udovica za Mitrom neprestano pristajala, no uzeti je za ženu, njemu se činila sramota. »Ako je uzmem«, govoraše — »ja ću je kadli tadli smaknuti!« A silili ga zato, što bijahu siromašni i bez ženske glave u kući, a udovica nesamo bogata, već mlada, lijepa i valjana u svakom poslu.

Stanovao je na Brdu, nedaleko od škole, i u svakoj smo ga potrebi zvali: da nam drva cijepa, žito u mlin goni i kuću čuva, kad bi kamo pošli.

Toga smo Dimitriju već unapred zvali domazetom, jer ga udovica htjede k sebi dovesti, da bude muž i gospodar svemu, što je imala, ali ne u svojoj nego u njezinoj kući. A to je ponosnu momčetu bilo žao, i kad bi ga stariji zvali domazetom, ne bi se mogao iskaliti drukčije, već bi nožićem probadao gaće ili njime duboko zarezivao svoju pašnjaču*).

Kad su Aleksa i Mitar govorili, dječaci su obično šutjeli, no sada jedan drugome presijecahu riječ i svi bijahu nemirni.

Konji su daleko od nas pasli i nijesmo čuli njihova žvakanja ni bata, a i rijeka je kroz polje lazila tako lagano, kao da je i nema. Kad bi časkom prestao govor, nastala bi mrtva tišina i jedino se čulo pucketanje vatre i srdito disanje Malog Sabaota.

Govorili su o nekom zakletom dušmaninu našega sela, trgovcu iz varoša, Beppu, kamatniku i krvopiji, što je i nedavno, za malen dug, prisvojio Sabaotovu zemlju. Iako u nevrijeme i bez potrebe, sjutra

*) Veliki pripašaj od kože, gdje se mogu zadjeti različite, muškarcu potrebite stvari.

ju je onaj trgovac iz varoša htio zaorati, da time pokaže, kako je odsad njegova. Zato se i srdio Mali Sabaot, a svi drugi bijahu nemirni.

— I jesenas i proljetos, — reče, — htio je šior Beppo da zaore, ali naši skočili te protjerali njegove volare, a šior Beppa umalo što nijesu kamenjem smatili. Sjutra će opet doći, ali i četiri žandara s njim!

Reče tako, uzdahne i brzo pogleda u sve, ali sam ipak zamijetio, da je očima preskočio samoga mene.

Konjari se snuždiše pa iznova nastade tišina, jer su se žandarâ bojali i Koljančani.

Na dernecima i u pijano doba potukli bi se naši momci za što bilo, ali najviše zbog kakve cure u kolu, umetanja*) ili trke na mladim konjima. Sve sito, pjano i obijesno, pa kamenje mlatilo i krive i nevine, a tako i onda, kad bi se čitava sela za granicu medju pašnjacima potukla. U svakom slučaju žandari moradoše ratjerati bojdžije, a u pijanstvu ili srdžbi kadikad pucali, pa boli i sjekli sabljama. Tada ranjenih i mrtvih na obje strane padalo, no seljani ipak moradoše bježati prvi.

Nijesam više mislio, da su koljanske njive i livade moje, no ipak u meni zakipi, kad saznadoh, da će silom oteti zemlju našega sela.

Premišljajući sjetim se, kako žandari u žene i djecu ne smiju pucati, i rečem:

— Najbolje bi bilo, da ljudi i momci ostanu kod kuće, a na njivu dodju samo žene i djeca.

Neki se nasmiju, a neki stanu razmišljati o mojim riječima, pa istom nakon poduljeg mučanja zavikne Ale:

— Pa kako će žene i djeca protjerati orače, kad ih čuvaju žandari? Nas je više, pa je najbolje, da ljudi s puškama i s kocima dodju, kao onda...

— Ne! — rečem ja. — U žandara su bolje puške, ali u žene i djecu ne smiju pucati. Neka ih se skupi što više te na njivu polijegaju, tako da se ne može

*) Natjecanje, tko će kamen s ramena dalje baciti.

orati. Tko će ih pridići? Dok jedno silom uklone, drugo će opet leći na brazdu!

Tako rekavši ponosno se uspravim i stadoh očekivati, što će na to. Svi su mučke buljili u vatru, a jedino mali Sabaot, smiješeći se porugljivo, gledaše mi u lice:

— Pa naši su davno zamislili da tako učine! Ja sam ti ovo pripovijedao, a sada i ne znaš, da si to čuo od mene!

Iznebuši me i rastuži ovim riječima i sad mi već ne bijaše stalo do Sabaotove zemlje. Zamuknem, te srdit i zastidjen, stanem se domišljati, jesam li zbilja ponovio njegove misli ili su potekle iz moje pameti.

Vatra se pomalo gasila, jer nitko više nije donosio granja, pa sjetivši se, da je kasno, brzo se dignem. Ne pozdravljajući nikoga, zamaknem medju vrbe u tminu i čim me nestade, svi se oko vatre nasmiju. Žacnem se, kao da su me šilom bodnuli i stanem, želeći čuti, što o meni govore.

— Jedva sam čekao, da podje! Ova lacmančad misle, da su mudra, a... gubom*) smrde! — reče Aleksa.

Dječaci se još srdačnije nasmiju, te Aleksa projari vatru i nadoda:

— Mi ih tovimo, a oni su željeli uhvatiti Radoja i druge naše hajduke! A samo zato, što ne će u njihovu vojsku! I ucjenu su proglasili naši lacmani, ali nema takova čovjeka, koji bi ih izdao!

Vidio sam žeravom obasjana lica onih dječaka i učiniše mi se srdita i mrka, te slična licima odraslih ljudi prije tučnjave.

— I u meni, brate, čim ugledam lacmanske prnje, nešto uzavre! — progovori i Nikolica, prvi vojvoda mojih »praćara«.

Njegove me riječi iznenade još više, ali sam ih pravo razumio istom kad je štapom zamlatio vatru:

*) Siromaštvom, nevoljom.

iskre su poletjele visoko, te još bolje osvijetlile srdita i zlobna lica mojih drugova.

Ovo je bilo prvi put, što sam čuo, da me ne drže za svoga! Dakle su i mene brojili medju »lacmane«, koje sam iz sve duše mrzio! Gospodska djeca tudjila se od mene, te i u onim rijetkim prigodama, kad bi se zajedno našli, govorahu jedino talijanski, a teško bi ih razumio i onda, kad bi mi što hrvatski rekli. U svakoj su prilici govorili sa mnom kao s posve tudjim i nižim od sebe, a ja s njima isto tako.

— Dakle ja nijesam ni lacmanin ni Koljančanin? — pitao sam u čudu sam sebe. — A što sam onda? I gdje su oni, koji će me primiti za svoga?

Od osjećaja samoće i srdžbe prema nevjernim drugovima zaplačem i požalim, što sam tako dugo ostavio roditelje u brizi. A radi koga? Ta osim oca i majke nitko me drugi ne ljubi!

Jedva sam čekao da ih zagrlim i zamolim, neka mi oproste, pa da legnem, smirim se i razmislim o svemu, što sam doznao.

V.

Iako sam išao vrlo brzo, a kadikad trčeći, jedva sam čuo svoje korake po mekim, pokošenim livadama. Mjesec je na istoku zabijelio nebo, a onda osvijetlio brežuljke, livade, pa tihu rijeku, što je kroz njih strujala. A i bijeli krovovi dalekih komšiluka zasvjetlucali medju krošnjama, što su se u noći crnjele. Ljepota mjesečinom obasjanog polja još me više rastuži, pa se najčudniji osjećaji stadoše javljati u meni.

Zaželim, da se uza me stvori mali Tito, jer bi me možda on utješio i možda bi se razumjeli i sprijateljili... No Tito Viličić govori talijanski, kukavica je... namirisan je, a iza šačica su mu tvrde, bijele »manšete«! Bio mi je zagonetan, pa sam prema njemu očito pokazivao mržnju, kadgod bismo se vidjeli. Moji su prijatelji bili Nikolica, Ilija Osojanin, Mali Sabaot

i njima slični, a uvijek sam želio biti podoban Aleksi i Mitru, a ne Viličiću i njegovu »papi« (ocu).

— Zašto su me pogrdili i zašto misle, da nijesam njihov? Da samo znadu, kako sam ih ljubio, pa kako su mi još i sada mili! — uskliknem, i od te misli obliju me nove i još gorče suze.

Sve kroz grmlje i uskim putićima došuljam se u dvorište, pa bojažljivo gledajući začudim se tamnilu i tišini našega stana. No pogledavši u drugo krilo velike zgrade, gdje bijaše krčma, ugledam, kako s malenih prozora dopire mutno svijetlo k meni.

Neodlučno stanem, misleći, bi li se odšuljao i povirio kroz rasvijetljeno okno, jer bi ondje češće i do kasnijega sjedio moj otac, razgovarajući se s putnicima ili s komšijama. Pričini mi se, da ga već davno i davno nijesam vidio, pa zaželim zagrliti ga, poljubiti i milim riječima požaliti, što sam se dosad od njega tudjio.

U tome predomišljanju očujem za sobom brze korake i srdit glas, pa kroz tanušni haljetak oćutim žestoke udarce kandžijom. Bio je to moj otac, koji je rasrdjen očekivao, da se povratim i da me kazni.

Prije, u sličnim zgodama, plakao bih i vikao, kao da me na mijeh deru, no sada ni glasa ne pustih, već sam šutke i nepomično stajao pred njim. On se začudi, prestane me tući i tiho, no još uvijek srdito, zapita:

— Što ti se dogodilo?... Gdje si bio?... No, jesi li drvo ili kamen!

A videći, da postojano šutim i ne odgovaram na njegova pitanja, prihvati me za podbradak, ali niti sam ja vidio njegovo, niti on moje lice, jer u visoko ogradjeno dvorište još nije bila doprla mjesečina.

Prilično dugo držao me za donji dio lica lagano i nježno, a ja njega za ruku i obadva smo šutjeli. Odjednom duboko uzdahne i prihvativši me za mišicu prošapta:

— Tamo su hajduci: prošle noći uhvatiše ih žandari u Kozjoj pećini i sad ih svezane vode u tamnicu. Hoćeš li ih vidjeti?

Pogledam u slabo rasvijetljene prozorčiće naše krčme i premda sam želio razgledati ih, odgovorio sam ocu:

— Ja ću k majci i ne ću da ih vidim!

Otac je mučke otvorio vrata i gurnuo me u kuću, a sâm je pošao uz kamene stepenice krčme, više kojih je svijetlio maleni prozorčić.

Majka mi je bila već legla i kad sam joj, po mjesečinom obasjanom podu, tiho prišao, prenula se i stala me blago karati. Onda me zapita, hoću li jesti, no ja, mjesto odgovora, glasno zaplačem. Bit će pomislila, da se bojim ili kajem, što sam se zakasnio, pa me zače tješiti i legne me uza se, no ja sam proplakao s čudnih osjećaja i mislî, što se borile u meni:

— Majko, hajduke su uhvatili!... Kako je to moguće?

Ona uzdahne, baš kao što je i otac malo prije uzdahnuo, pa odgovori:

— Zatekoše ih u Kozjoj pećini, ali se ipak nijesu odmah predali. Imali su i hrane i džebane, pa su se branili, no žandari su na ulazu pećine zapalili vatru. Vjetar je puhao u zjalo, pa kad vidješe, da će ih zadušiti vatra i dim, moradoše se predati!

Prošle zime, kad smo uz vatru provodili one duge i studene večeri, mnogo se pripovijedalo o hajducima: i sad mi se blještilo, kao da gledam crvene, srebrom okovane ječerme i svijetlo im oružje za pasom. Nijesam mogao zamisliti one ponosne hajduke svezane, a najteže Radoja: on je, za tamnih, jesenskih noći šior Beppu i šior Pieru užigao plaste i pojate, da sirotinju sveti, pa k sebi dozivao u planinu momke, koji ne htjedoše, da ih u soldate silom vuku. Radojina kuća bila je na Brdu povrh škole, a i planinu Svilaju vidjao sam u daljini, kako se visoko uzdiže, pa od bukava i jela zeleni se i crni. Zato mi se u duši i miješahu prikaze one čarobne i tajnovite šume, sa zveketom oružja i povicima hajduka Radoja.

O svemu tome brzo misleći, sjetim se i večerašnjeg razgovora u beglučkim livadama, pa me iznova obuze tuga i nemir.

Zbog Alekse, Malog Sabaota, Nikolice i ostalih mojih drugova radovao sam se, što hajduke ipak svladaše: neka ne misle, da je samo u Koljančana junaštvo i moć! Naprotiv, žalostio sam se misleći, da su naši junaci svezani: ponosio sam se njima i s njima htio plašiti Viličića, ako se ikad meni pohvali svojim gospodstvom.

— No je li zbilja ovo m o j e selo? A koji su n a š i: žandari ili hajduci? Jesam li ja Koljančanin ili sam lacmanče?

Taka su pitanja mrsila i kovitlala moje i bez toga nejasne osjećaje i misli, pa stanem propitkivati za sve, što mi one večeri bijaše čudno.

— Majko! — započnem — ili ja nijesam iz Koljana, pa me djeca zovu lacmančetom?

— Nijesi ti Koljančanin, moja dušo: ti si se rodio u Kninu.

— A gdje je taj Knin? Jesam li ga i ja vidio?

Majka se nasmije, a onda zamukne, snuždi se i zamišljeno reče:

— Mi smo te iz Knina još vrlo malena ponijeli, pa se ne sjećaš. Živjeli smo tamo i amo, pa ako Bog odredi, i odavle ćemo poći!

— A kome će ostati naša kuća, vrt i vinograd?

— Nije ovo naša kuća: mi kuće nemamo! — odgovori majka i čvrsto me zagrli, kao da se pokajala, što mi je to rekla.

— Kako da nemamo kuće? — začudim se ja. — Svi imadu kuću, a mi je nemamo! I Nikolica i Mali Sabaot i siromašni Aleksa ima kuću!

— A mi je nemamo. Ovo je manastirska kuća! — reče mati i još čvršće me zagrli, tako da se moje liče doticalo njezina.

Ne znam, kako mi je to sunulo u glavu, no ipak zapitam:

— A gdje ćemo onda u m r i j e t i?

Majka je mučala i dok sam čekao, da mi što odgovori, očutim na rukama njezine tople suze.

Ne htjedoh je pitati, zašto plače, jer sam najednom pojmio, da smo nekakvi siromaci bez kuće i kućišta; da živimo na tudjem i da svaki dan možemo otići.

— Dakle, zato me konjari ne drže za svoga! A kuda ćemo odavle?... No, kud pošli da pošli, doći ćemo na tudje!

— Bog će se postarati i za nas, — reče majka, kao da pogadja moje misle. — Dat će svakome, što mu treba! — reče opet, da me umiri.

— A hoće li nam dati i kuću i njive, kao što je dao i Koljančanima?

— To seljaci imadu od starine, a mi smo... gospoda... Gospoda nemaju kuće! — odgovori majka i opet uzdahne.

Po svoj prilici nije znala, kako će me drugojačije utješiti i razjasniti mi, zašto nemamo svoga, stalnog obitavališta. To sam i ocutio, pa da je i više ne ražalostim, mučao sam, ali ipak mišljah u sebi:

— Kakva su to gospoda, što nemaju ni kuće, ni vinograda, ni vrta?

Onako lagano pokriven te isplakan, osjetim hladnoću u svem tijelu, pa zgurivši se uz majku, pritajim se, da spavam. Zamišljao sam tihi i čvrsti dom u snijegu, gdje je svega, što nam treba, pa ne moramo izlaziti. U njemu je lijepo, toplo i nitko nas ne smije iz njega tjerati, jer je naš od starine.

S Brda, pa i udaljenijih komšiluka, čulo se kukurijekanje ponoćnih pijevaca, a kadikad i lajanje pasâ čuvara, te sam još sladje maštao, kako snježna mećava zavija oko naše tvrde kuće. Dovodio sam i Nikolicu i Aleksu, Tita Viličića i mnogo drugih dječaka k nama, a svi bijahu prozebli i gladni. Primao sam ih ljubazno u našu čvrstu i toplu kuću, te nudio svime od onog obilja, što ga u njoj skupismo... Sve je ovo, govorim ja njima, iz kokošinjakâ i stajâ, te s njiva, voćnjaka i vinograda, što su od starine naši! A na vatri su drva iz naše šume, koja nam nijeste darovali, niti smo ih u vas kupili!

A kad je hladni noćni vjetar zašumio u vrtu i zahujao kroz pritvorene kapke, zamotam se još bolje i s radosnim smiješkom na ustima, tiho zaspim.

VI.

Tri dana kasnije stiže nekakvo pismo i pročitavši ga, moji se roditelji vrlo uznemiriše. Nijesam znao, kakve bi u njemu mogle biti vijesti, jer su se časkom smiješili, a časkom plakali, šaputali i trčkali jedno za drugim. Pismo je stiglo diližansom iz Knina, i napokon saznadoh, što nam javljaju: moj je stric Ivo bio na umoru, pa želi, da odmah dodjemo k njemu.

Ja toga strica nikada nijesam vidio, a majka mi objasni, da je to stariji i jedini brat moga oca. U njega je kuća, njive, vrtovi i golem vinograd, a djece nema. Zato nas, valjda, i zove k sebi, te kako pouzdano možemo očekivati, da će sve njegovo biti naše.

— A kako je to, — neodlučno zapitam, — da taj stric, koji je brat moga oca, imade kuću, vrtove i vinograd, a mi nemamo?

Majka uzdahne, namrgodi se i odgovori strogo:

— Da me sličnim pitanjima dalje ne mučiš, reći ću ti jedanput zauvijek: Tvoj otac izučio je gimnaziju, pa bogosloviju, a onda se »svukao« i još malo učio dalje. Kad postade učitelj, njegov stariji brat, koji sada umire, napravi račun. Po tome računu potrošilo se za tvoga oca ravno, koliko je vrijedio njegov dio imetka, te stric Ivo ostade samcat na starini. Sad si me razumio i više ne pitaj!

Čuo sam, ali nijesam razumio, kako je to, da stric, koji ništa nije učio, ima kuću, njive, vrtove i vinograd, a moj otac, koji je toliko učio, nema ništa!

Htio sam naći koji drugi uzrok ovoj razlici, te da ugodim majci, iznova je zapitam:

— Onda moj stric nije gospodin, jer prava gospoda nemaju kuće! Ni Tito Vilićić je nema, je li?

Majka je potvrdila i poljubila me, pa dalje nijesam ni mislio o tome, jer smo se požurili pripremama za put.

Već je nastajala ljetna žega, te odlučismo običnim seljačkim kolima povesti se istom pred zalaz sunca. A i zato, što će pun mjesec, za cijele vožnje, osvjetljivati dobru, ali na mjestima ipak strmu i zavojitu cestu.

Bio sam vrlo nemiran, radujući se putovanju i tražeći drugove, kojima ću pripovijedati o našem dalekom putu i o velikoj djedovini, što nas čeka u mome rodnom mjestu. Dječaci me mirno saslušaju, a onda nastaviše razgovor o svojim običnim poslima, te ne znadoh, da li me razumješe ili od zavisti muče. Istom nešto kasnije, Ilija Osojanin nekako sumnjivo i oklijevajući zapita:

— A živi li tvoj stric u gradu?

Kad sam mu potvrdio, dotakne se prstima moga ramena, pa reče zamišljeno i postajkivajući:

— Ako ti je stric lacmanin ili gladni impiegat*), onda nema ništa svoga. No ako ima, tada je kamatnik i gulikoža, kao što su šior Beppo ili šior Piero, pa vam to nije ni djedovina ni starina!

Zanijemim od čuda i zadrhćem od srdžbe, što mu ne znadoh odgovoriti, a divio sam se i tome, što već odavna nijesam uvidio, kako mi svi ti dječaci bijahu krvni dušmani. Najviše me uvrijedilo, što reče »gladni impiegat«, premda sam znao, da Koljančani sve činovnike tako zovu, jer su moljakali darove i primali mito. Pomislio sam, da i moga oca broje medju »gladne impiegate« jer su i njemu nosili od svoga obilja, te mi je ono popodne bilo dugo i vrlo tužno.

Napokon se sunce sklonilo k zapadu, te se pripravismo sjesti u kola, nastrta mirisnim sijenom.

*) Činovnik.

Iako sam jedva čekao da zakasaju mali, živahni konjići, svedjer mi je bio na pameti Ilija Osojanin i ono, što mi reče.

Imao nas je voziti Avram Grlušić, stari kirijaš i rakijaš, koji je živio od svojih konja i kola. Imao je da se i čim drugim uzdrži, ali je od same lijenosti lutao amo-tamo, uklanjajući se napornim težačkim poslima. U svim Koljanima nije bilo takova seljaka i jedini se Grlušić radovao, kad bi pošao od kuće. Drugi se teško od svoje zemlje i kuće dijelili, te Avrama držali izrodom, koji se je i s lacmanima sprijateljio, da mu bude lako i da se nadju kojekakve poslastice pred njim. Zvali ga Taritava, Mažibrada i Pušipalta*), da mu se narugaju, što bi s lacmanima jeo žabe, zašećerenom kašicom i drugim gadom smočio meso, pa i darovane mu smrdljive cigare pušio mjesto lule. Ali to staroga Avrama Grlušića nije smelo i on je svejednako pristajao za gospodom od pohlepe i od besposlice. Zato jedva i dočeka da nas vozi u Knin, pa je svoja nespretna kola udesio što je mogao bolje, a konje nakitio, kao da je u svatovima.

U koliko sam zapamtio, ovo je imala biti najdulja naša vožnja, a i roditelji mi se nekako čudno opremiše za put. Majka je obukla našušureno ruho od crne svile i počešljala kose u vis kao nikad prije, a otac, takodjer u crnu, natakao golem i tvrd šešir, pod vratom zauzlao veliku kravatu i tamo udio zlatnu iglu sa crvenim, okruglim kamenom.

Tako odjeveni, pričiniše mi se vrlo ružni, pogotovo jer su bili ozbiljni i namršteni, kao da sjede na samim dračama i u dimu. I meni obukoše novu opravicu, ali istu, u kojoj bih išao u varoš, na Ribarić ili u manastir, pa na samom sebi nijesam opažao nikakve promjene.

Ženâ, djece i momčadije skupilo se oko nas mnogo, no ja sam obarao oči, da ih ne vidim i jedva sam čekao, da se zaputimo. Nijesam se usudjivao ni

*) Onaj, koji puši državni duhan.

pomisliti, da mi roditelji čine što ludo, no ipak mi se prikazivali smiješni i stidio sam se zbog majčine našušurene oprave i kose, te zbog očeva golemog šešira. Takove ih još nikada ne vidjeh i pred mojim očima neprijatno se isticahu medju jasnobojnim i lijepo izvezenim odorama sakupljene čeljadi. Nikada prije nijesam mislio, da smo tako jadni i siromašni kao sada, pokunjeno sjedeći i čekajući polazak.

Već je sunce zapadalo, kad se povezosmo uz šljivik, no Avram ipak šibaše konje, iako složno trčahu uzmahujući glavama, kao da se poveseliše odlasku.

Slabo udešena kola krivudala su na osovinama, pa i izrovana cesta dizala gustu prašinu. Vjetra nije bilo, pa je prašina padala na nas, trepćući i svjetlucajući.

Domala i visoki klobuk očev i crno, našušureno odijelo moje majke, postadoše žutkasto bijeli, kao i sama cesta, po kojoj smo se vozili. Pogledao sam i u Avrama, no začudo, na njegovu surom, suknenom odijelu nije se vidio ni trunak one, kolima uzvitlane zemlje. Bio je star, pa na njegovu haljetku bilo i zakrpâ, ali mu je pristajao i nije se moglo zamisliti da je po njemu jadan i siromašan čovjek: svakom će se činiti pristojan stari seljak, o kome se već znade, što je, pa mu ne treba odijelom zavaravati i pričinjati se onim, što nije.

Onda sam pomislio, kako bi bilo vidjeti nas zakrpljene, kad smo u ovako novim, novcatim odijelima bili kukavni. Od te pomisli i Avram, kojega za porugu nazivahu Taritava, Mažibrada i Pušipalta, pričinio mi se dostojnijim od »šuplje gospode«, kako nas jednom prozva Božo s Drage. Pa i sama nada u golemu »baštinu«, po koju smo išli, nije mi mogla stjerati tugu sa srca. A Grlušić veselo popijevao i sokolio konje, sjedeći bezbrižno, dok smo mi, zgureni i zaprašeni, nastojali da ne gledamo jedno u drugo, kao da se za nešto stidimo.

Kotrljasmo se napred, dižući prašinu, pa znojni i zadihani, ne pokušasmo razgovarati se sve do Stražina. Istom pod njima, kad umorni konjići zastadoše, moja mati progovori nenadno i zabrinuto:

— Bog zna, hoćemo li ga živa zateći!

Ne odgovorismo, jer je i meni, onako malenu, bilo očito, da je onim uzdahom i nas i samu sebe pitala: — Tko zna, hoće li nam štogod ostaviti?

Otac je mrko pogleda, a ona ga razumjede i odmah zamuča. Pa i uza sve Stražine, vozeći se polako, šutjeli smo, gledajući u crvenu, divljim potocima izrovanu zemlju i u vinograde, što se na njoj žutjeli.

— Na cijeloj zemlji, koliko je duga i široka, — pomislim, — znade se, što je čije! S koljanskog Brda vidjao sam daleke planine i brežuljke, a medju njima livade, njive i bijele kućice selâ. A sada, sjećajući se toga lijepog vidika, nijesam mogao razumjeti, kako u svemu tome golemom prostoru, ništa svoga nemamo: sve je tudje, tudje i tudje, a zemlja je grdno velika!

Misleći tako i kao pitajući, prikorno pogledam u oca: — učinilo mi se da je kriv, što ćemo uvijek biti na tudjem i što sam se morao pred ostalom djecom stiditi.

— Zašto je učio i svoju očevinu potrošio, kad mi ne će ništa ostaviti?

Pogledavši u snuždeno mu i zamišljeno lice, bilo mi ga je vrlo žao, a kad se naši pogledi susretoše te opazim, kako me tužno i milo gleda, navriješe mi suze na oči i odvrnem glavu, da mi ih ne vidi.

Domala se je i zamračilo, te mi postade lakše, jer nijesmo drugo vidjeli, a možda i zato, što je nestalo žege. Namjestim se zgodnije na mekom, mirisnom sijenu, te iznova počnem snatriti o seljacima i njihovoj sretnoj djeci.

Vozili smo se uzbrditim zavojicama lagano i bez šuma, pa se i žuborenje Cetine čulo: slušao sam onaj daleki šapat i dušom mi se prelijevaše tiha sjeta.

Neki lagodni umor zatvaraše mi oči sve više, i domalo zaspim...

VII.

Bit će, da nisam dugo spavao, no kad sam se probudio, ugledao sam posve drugačiju krajinu, te mi se prividi, da ne vidjeh nikad takvu.

Pun mjesec stajao je za nama dosta visoko i sve oko nas blistalo se kao postakljeno. Vozili smo se uz nekakvo polje ravnom i vlažnom cestom, te kola nisu štropotala ni dizala prašinu, a sve je mirisalo, kao da je nakvašeno kišicom ili jakom rosom.

Lijevo na brijegu crnila se šuma i puštala rječice u polje na desnu stranu. Zato su i naša kola počešće tutnjila, prelazeći drvene, niske mostiće, obraštene mahovinom i rakitom. Voda bi zašumjela bliješteći i hitro zamičući u hrpe vrbâ, ili se obarala na niže k livadama, gdje se ukrštavali redovi jablanja ili niskog grmlja.

Svaka ploha u polju bijaše drukčije obasjana, ali je sve treptalo jednako radosnim svijetlom i odisalo mirisnom svježinom. Prijašnje pečalne misli bijahu netragom iščezle, te ja veselo pogledajući tamo i amo, počnem raspoznavati mjestanca, uz koja smo se vozili.

— Tä ovo je Česma... a ono tamo medju vrtovima svjetluca Varaždin! — zavičem i zamigoljim se radosno kao ptičica u grmu.

— Ovo su Stanojevića mlini, pa Kosturove livade, a eno i Bojanove Glavice! — rečem opet i pogledam daleko pred sebe.

Na strmoj klisuri kočili se golemi i mrki zidovi turske Gradine: sve je veselo treptalo i svjetlucalo, no ta kula isticala se prama bjelkastom i zvjezdanom nebu, crna i nepomična. A pod njom bijeljaše se na mjesečini hrpa kuća i stršili isto tako bijeli zvonici i samo gdjegdje tamnile se guste bašče vrličkih trgovaca. Takodjer i Avram piljio samo napred u visoke, bijele kuće i u prozorčiće sa crvenim, nepomičnim svijetlom.

— Sad ćemo na raskršće, — reče moj otac Avramu. — Zakreni desno, pa ćemo ispod varoša i novim putem, kud je bliže.

— A zašto ne kroz varoš? — začudi se Avram — tä kavetarija će biti otvorena!

— Baš zato i ne ću da voziš kroz mjesto, pa učini, kako ti je rečeno!

— Aha, sada znam zašto! Vi bi se zasramili pred gospodom, što se u mojim kolima vozite, a ja sam vozio i bolje gospode, pa se nijesu stidjeli.

Htjede reći još nešto, no otac se vrlo rasrdi:

— Koju si to bolju gospodu vozio? Pa ni mi...

— Vozio sam i konšiljera*), i protu s Otišića, i šior Vicu — koliko ima od toga?

— Ne stidim se, već bi htio...

— A onda, zašto ne ćemo pred kavetariju? Tä u Knin ćemo stopro u zoru i putem...

— Ponijeli smo sobom, — reče mati, — ne boj se!

— Eeh, kad je tako!... Kad je tako! — ponovi. — Hi! zečak, dorate, hi! — vikne Avram i zakrene kolima nadesno.

Kod raskršća ukaže se golem kameni krst i u meni se javiše strašni, neprijatni osjećaji, jer me spomenu raspetog, mrtvog tijela. Još u najranijem djetinjstvu, kad sam prvi put ugledao veliko propeće, vrlo sam se ustrašio. Bijaše na Veliki petak, u polumraku, no ipak sam dobro vidio ona od boli nakrivljena usta i mršava rebra, krvlju poštrapana. Zakriknem od straha i pobjegnem, no i poslije bojah se u crkvu, da ne bih vidio ono strašno, prikovano tijelo.

Nešto zbog krsta, a nešto od razgovora s Avramom, opet me snadjoše tjeskobna čuvstva. Pokunjim se i ne bijaše mi sve onako veselo kao prije. Nijesam se radosno obazirao niti uzbudjeno prisluškivao,

*) Savjetnik.

šúmî li kakva voda: šutke sam kutrio, sve dok me ne prenuše glasovi izbliza.

Odmah više ceste, kojom zaokrenusmo, bilo je kućâ varoške gospode, a pred jednom od njih sjedilo društvance: zabavljahu se na mjesečini i začuh riječi talijanske pjesme.

Ne da sam se mnogo začudio, već sam osjetio čuvstvo žalosti i samoće, kao da sam prispio u vrlo daleki kraj, nepoznat i tudj mome srcu.

— Medju Gradinom i nedaleko od Cetine — ovakva pjesma!

Ne bih znao reći, zašto sam očutio grdni nesklad one melodije i onih riječi sa cetinskim poljem i s kulom, o kojoj sam slušao, da su za nju naši stari mnogo krvi prolili.

Nijesam znao, ali me je sjetio zimušnje »zabave« u varoškoj Čitaonici, što su je zvali »Concordia«. Pozvaše i nas, gdje se okupiše impiegati i drugi lacmani, ujedno sa svojim gospojama i djecom. I otac mi pjevaše s njima, deklamiraše, plesaše i činjaše mi se, da je drugi čovjek. Bilo mi drago, što se onako brzo kreće i živahno talijanski klopoće kao pravi, pravcati, »impiegat«, no videći majčino žalosno i namršteno lice, osjetih da nije sve onako, kako mora biti. Ćutio sam nemir i nesklad u duši, ali i neku ugodnu razdraženost, promatrajući sve što rade: smijao sam se, te postadoh obijestan i veseo.

Ne znam kako ni zašto, ali gospodin sudac, koga su zvali »pretur«, dovede nenadno starca guslara na »pozornicu«, medju guste kite i vijence od papirnatog cvijeća.

Golemi Stanoje Topuzina, jedva se protura kroz nekakva vratašca, obori stolić i razbije visoki, lijepi vrč, na kojem stajaše. Tâ čovječina u narodnoj nošnji s kuburama i handžarom za pasom te s guslama u ruci, preplašeno gledaše u prevaljeni stalak i u rbine vrča.

Neki se impiegati pridušeno nasmiju, a neki poskoče i smetenoga guslara oprezno namjeste na pro-

strti ćilim. A on pokorno sjede, prekrsti noge, zagudi, te bojažljivo drhtavim glasom zapjeva:

Poranio Kraljeviću Marko,
U nedjelju prije jarkog sunca...

Pogledao sam začudjeno tamo i amo, a onda i u majčino lice: bijaše ožalošćeno, na plač iskrivljeno, pa se maramica tresla u njezinoj k ustima podignutoj ruci.

— Zašto mu metnuše kubure i handžar za pas? Guslari ih naši nikad ne nose! — pomislim.

A kad lacmani zapljeskaše, majka je ogorčeno viknula:

— Što ste učinili! To je, gospodo, sramota!

Nitko se ne obazre na ovaj tužni usklik, no ja sam ga razumio: pojmio sam, da je starac guslar ponižen i osramoćen, kao i ona pjesma, za koju su mu platili. On ipak zahvali, te iznova gusle sustiže:

Mjesec kara zvijezdu Danicu:
Gdje si bila zvijezdo Danice,
Gdje si bila, gdje si dangubila,
Dangubila tri bijela dana?

Nijesam dalje slušao, zamislivši se u ono, što sam čuo i osjetio. Guslara ne mogoh predočiti, već uz ognjište s bukarom, pod jelom ili na zelenoj livadi kraj vode. A videći ga na t a k o urešenoj »pozornici«, medju lacmanima, te iza talijanskih »barkarola«, da o Marku i Jakšićima pjeva, moja se je duša teško smutila. I zato, kad su guslaru pljeskali, pojili ga »marenom«*) i »limunadom«**), i kad je moja mati plačno viknula, razumio sam, kako ju je mogla uvrijediti ona pjesma i ono pljeskanje.

*) Razvodnjeni sok od višanja.
**) Razvodnjeni sok od limuna.

Slična čuvstva grdnog nesklada očutim i sada, slušajući talijansku zašećerenu melodiju nad ravnim cetinskim poljem i uz kulu, na kojoj se crnile puškarnice još od davnih, junačkih zemana.

Obuzela me razdraženost i na Taritavu, sjetivši se da za lacmanima, prkelašima, pristaje, a i zato, što malo prije osorno govoraše mome ocu. Smišljao sam reći mu štogod nemilo, ali on se najednom pridiže, pogleda u onu kuću i stane se pjevačima rugati:

— A vè kulè, prkè balè, trntili, tantili, la šavè!

U isti čas prodje mi srdžba i kad je nešto drukčije ponovio svoju šalu, srdačno se nasmijem.

— A zašto se ti njima rugaš, kad si ih uvijek željan? — zapita ga otac.

— Ja se ne rugam, nego sprdam! Tä ni Boga ne mole kao mi! — reče Avram.

A onda promisli, te srdito odgovori na očevo pitanje:

— Ili ja od ljubavi idem s njima? Neka govore kao ljudi, pa im se ne ćemo rugati!... Vjerovali mi ili ne vjerovali, ali je živa istina: dvadeset mi godina bilo, kad me vodaše neki mjerač, Švaba, u polje i moradoh za njim nositi »parate«*). To je trajalo cijelu godinu i htjede da me svoj jezik nauči: za svaku riječ što je upamtim, obećao mi banicu!**)

— Pa? jesi li mnogo banica skupio?

— Vraže jedne! Tko će slavulja naučiti da grakće! — odgovori Avram i veselo zahohota.

Spuštajući se nizbrdicom, zaprta kola jako zacvile te umuknemo, gledajući u novo polje, što se pred nama širilo. Bijaše golije i manje, bez potoka, jablanja i vrba, no ipak vlažno i zeleno. Desno i lijevo sami pašnjaci i žita i medju njima bijelila se na mjesečini duga cesta, ali nigdje drveta ni ljudskog stana.

Dugo nas je šuteći vozio Avram, no kad se pred nama i s desna ukaza hrpica jablanâ i grmlje, poče

*) Aparate, strojeve.

**) Srebrn novac od deset novčića.

zviždukati, povikivati i zaustavljati konje. Ondje bijaše vrelo, pa ledinom skrenusmo k njemu, a onda sidjosmo da prošećemo i oživimo zatrnute noge.

S onu stranu puta, niže mostića, nestajaše potočić u močvari, po kojoj je izbijala žukva i ševar, te ležali otočići žutozelene plijesni.

Prošetamo cestom i stanemo, gledajući kako se voda močvare na nekim mjestima svjetluca, a na drugima crni. Vjetra ni daška, pa ni ikakva drugog šûma nije bilo, a baš stoga obuze me neko milje i zaželih dugo postajati sred toga pustog i tihog polja.

Stajasmo nepomični kao da nas je prikovala tišina, ali nenadno jekne u močvari duboki glas nalik čovječjemu: kao da nam je zazvečao u samom uhu jedan kratki i snažni:

— Krò!

Časak tišine, pa onda još dvaput: »Krò! krò!« kao poziv na tajno vijećanje u ševaru. A onda zaredaše, učestaše, sve različitiji i veseliji glasovi:

— Krà, krà... krèkekèk!... Krèkekèke, krà!

Zatim kratki, vrlo kratki muk, a onda samo jedan jedini duboki:

— Krò!

— Krèkekè, krè, krè, ákakakà... i samo kadikad miješalo se u vesele i zvučne glasove, duboko i ozbiljno: »Krò!« ono isto, kojim se i započela pjesma jasne ljetne noći.

Uzalud napinjasmo oči, da ugledamo žabe: gdjekad bi nam se i pričinilo, kako im se na mjesečini svjetlucaju zelenkasta ledja, ali to mogaše biti i lišće, što se nad vodom spružilo.

Tako zadubeni, gotovo i ne čusmo, kad je Avram došao k nama, pa se začudih, da i on tiho i ozbiljno sluša.

— Ja poznam »kraljičin« glas: onako osamljeno i duboko javlja se jedino njihova kraljica, — reče tiho.

No dok je progovorio, žabe umuknu, pa u tišini začusmo i hukanje jejine*), ali negdje vrlo daleko.

— Hu, hu, hu!... nastojaše Avram da pogodi one sjetne zvukove, što se javljali u jednakim razmacima, no čim je prestao, odmah su i žabe zakreketale. I u polju se očuje žamor, kao da vjetar suhim ševarom njiše, a kadikad se upletaše i sitni, jedva zamjetljivi glasić, pa se nije znalo od čega potječe. Polje se od mjeseca bijelilo i gledajući ga, prsa mi se širila, udišući požudno noćni uzduh, prožet mirisom sijena i grkih trava.

Sve, što sam vidio i čuo, spajaše se u neku radosnu pjesmu, ali nijesam znao, postaje li na polju ili u samom meni. Spletala se ta pjesma od moje radosti i zdravlja i od mirisa obasjane zemlje: zato i ne vidjeh našušureno majčino odijelo ni očev visoki klobuk... Sve tjeskobne misli bijahu iščezle i ništa nije smetalo mojim radosnim osjećajima. Požalih sve one, koji ovu ljepotu ne vide i odmah sam se sjetio Viličića pa njegove »mamice« i »pape«. Zato mi dodje na um, jer sam znao, kako ga odmah s večera lijegaju u krevet, bojeći se groznice i vlažna uzduha.

— Pa i drugoj je lacmanskoj djeci tako, — pomislim. — Oni ne će vidjeti nikada štogod slično. Gospoja Mafalda govori svom Titu, da će sve, što želi, naći u knjigama, pa mu ih vazda kupuje. A što u knjigama može biti? Samo da vide...

Takova sjećanja i misli prekide mi Avram:

— Ovdje se ne čuju slavulji kao u našem polju, ali i žabe isto tako lijepo krekeću! — reče, no ipak baci u močvaru kamen i poveseli se, kad je čuo da, preplašeno skačući u vodu, pljuskaju.

— Kažu da tî i slavulje i lastavice kamenjem razgoniš i gnijezda im skidaš, — reče moj otac Avramu.

No Avram premuči, te istom kad smo posjedali u kola, obazre se na nas i progovori:

*) Sova.

— Ali vrapcima kroz cijelu zimu žito i mrvice sipljem!

— Samo vrapcima... a zašto?

— Tă vrabac je naša ptica! Kad nestane obilja i topline, odlete i lastavice i slavulji, a vrabac je uvijek s nama: pada od gladi i zime, ali se s praga ne miče!

Otac se zamisli i ne odgovori, no možda stoga, jer je zastrujao hladni vjetar s planine. Zagrne me i prisloni k sebi, no ipak dugo ne mogoh zaspati, već sam gledao rijetke zvjezdice, kako žmirkaju i nastojao, da kroz štropot kolesa razaberem noćne glasove, ako se u polju ili s brda jave.

VIII.

Dušo, razbudi se!... Pogledaj... Knin se vidi! To me je mati zvala i ja se počeh lagano razbudjivati, ali nijesam odmah razumio, što mi veli. Uspravim se, protarem oči i stanem se žurno ogledavati.

Bijasmo navrh nekakva pustog brda, a nedaleko pred nama, tamnila se duboka, golema praznina. Stajali smo na mjestu i Avram jakim lancem sapinjaše kolo, da se ne vrti, kad se budemo spuštali k dnu.

Majka mi upravljaše pogled nekamo daleko, pokazujući prstom u drugi kraj tamne doline, ali nijesam ništa vidio, što bi sličilo na grad. Mjesec se jedva raspoznavao na bjelkastom nebu, jer mu je zora dušila svijetlo i mojim snenim očima prividjalo se, da je ona jasna ljetna noć postala mnogo tamnija. No spuštajući se lagano vrlo zavojitom i strmom cestom, i visoko nebo i dolina pod nama, postajahu svjetliji, pa i jedni drugima mogosmo razabrati smiješak na licima, oživljenim tihim i nježnim svijetlom.

Kad se polako spustismo nadno brda, bijaše već posve vidno, ali se odatle nije mogla pregledati ravnica, jer zaokrenusmo dubokim okrajkom toga polja, k strmom sedlastom brijegu, odakle se čuo tutanj i šum.

— Sada smo u Topolju, — reče mati, — a ono Krčić buči.

A kad je vidjela, da ne razumijem, reče opet:

— Tu voda s visine pada u vrelo Krke: vidjet ćeš, kako je lijepo.

Ali ja nijesam vidio ništa do gustih i krošnjatih drveta s jedne i s druge strane, a samo na nekim mjestima virile kroz njih tamnozelene livade i njive. Toliko obilje i tako bujnog rašća još nikad nijesam vidio: — trava na livadama gusta, visoka, trstike kukuruza goleme, pa rakita, ševar, ljeskovina, javori — sve gusto i visoko, tako visoko i gusto, da se nigdje nije vidjelo nesamo kamena već ni zemlje. Tu i tamo zažuborila voda, ali ni ona, baš kao i zelenilo, ne bijaše nigdje ista: negdje zasvjetlucala kao staklo, negdje se modrila, a negdje povrh pijeska bijelila se kao netom procvali glog. Uzduh bijaše hladan i pun vlage te u daljemu, i grmlje na brdu i livade s vrbama, osuti rosom, činjahu se bjelkasti poput neba, što je od zore gubilo noćnu plavet.

Domalo vozismo se ispod nekog tamnog svoda od granja spletena, pa ne vidjesmo ništa osim komadić ceste pred nama. Ali kad zaokrenusmo nalijevo i zakasasmo laganom nizbrdicom, opet se razvidi i ukaza nam se klisurasto brdo, koje dotad ne bijasmo vidjeli.

Huka i žamor bližali se i na novom zakretu poduši nas tutanj i šum, pa oblak sitnih kapljica vode, što svjetlucajući zastiraše vidik pred nama. Pod kolima zagrmi uski, drveni most i zašumi voda, koja se brzajući pjenila. A s desna, jedva tridesetak mojih koračaja daleko, rušio se niz crne klisure golem slap i meni se činilo, da se jedino od njegove snage kola tresu.

Ovo mi bijaše prvi put, što vidjeh kako s visine pada rijeka, i ne mogoh vjerovati očima, da je to zbilja voda, kad se tako bijeli. Prama crnim stijenama i tamnoj mahovini, ona voda činila se još bjelja, a od onog brzog kovitlanja i buke, prožimali me trnci,

kao da nas može zahvatiti ona sila. Vozismo se lagano pokraj slapa, koji bučaše uvijek jednako i na istom mjestu, ali nas stizaše i posipaše množinom svojih kapljica rasprskanih s kamenog podnožja i zakovitlanih u bijeli, mokri dim.

— Ovdje u Tane ima dobre rakije! — vikne iznenada Avram, obrćući se k nama, a taj me usklik prene te pogledam, ima li u blizini kakvih stanova.

Dolje tik mosta, na kamenim nogama stajao u vodi mlin, a poviše, kraj ceste, vidjelo se nekoliko kuća od tamne šupljikave sedre i s krovovima od gotovo crnih daščica. A kad stadosmo ispred najbliže, ugledam nešto tako krasno, da zaboravih i slap, te prestadoh diviti se vlažnom rašću, nagnutu k vodi i sve rumenijem svijetlu istočnog neba.

Oko te kuće gustili se voćnjaci s još nedozrelim šljivama i sa žutim plodovima ranih jabuka, a s ledine, naslonjene o jaku drvenu ogradu, gledahu nas tako lijepe djevojke i u takvom ruhu, da se ništa nije moglo uporediti s tom divotom.

Bijaše ih četiri i vrlo su sličile jedna drugoj: mirno uz ogradu naslonjene blistale srebrom i promatrajući nas, titrala im u očima ista radost i na usnicama jednaki smiješak.

— Ništa se amo u nas nije promijenilo: sve je isto, ako ne i ljepše! — reče otac.

— Da, i po radnim su danima s gjerdanom! — odgovori mati. — Kod njih je uvijek ljepota i radost glavno!

One djevojke, što su čekale sunce da odu u polje, bijahu u bijelom, vezenom ruhu, mnogo ljepšem negoli koljanske cure. I njih sam vidjao krasno odjevene, ali ne ovako sputno i bez toliko sitnog i nježnog veza.

No Grlušić, prislonjen o prag kućice i ne pogledavši u cure, pokuca i zazove:

— Tâne, počasti prijatelje iz daleka!

Tane nas je i počastio, no ja ostadoh nepomičan gledajući djevojke: zanijele me njihove vesele oči

ispod dugih trepavica, te ponosni a ujedno krotki smiješak na tamnorumenom, zdravom obličju.

— Svratite se i na povratku! — vikne Tane za nama i opet nam zahvali, što stadosmo kod njega.

Desno i lijevo vidjasmo sve ljepše i već suncem obasjane vinograde, pa voćnjake, vrtove i selašca u njima, ali toga Knina ne mogosmo ugledati. Vidio sam jedino staru, golemu tvrdjavu, ali su se donji bedemi češće skrivali, pa same hrpe visokih kula nijesu iščezavale s očiju. Penjasmo se i tonusmo prelazeći niskim, mekanim humcima, pa nestrpljivo očekivah, da vidim i sâm gradić, što se je pod brdom krio.

Srce mi radosno tuklo, sve dok mi otac ne odredi, da ćemo s kola te pješice u grad: sada mi je bilo očito, da se u ovakim kolima stidi, baš kao i noćas pokraj Vrlike. A malo poslije, kad na utrnutim nogama počeh zastajati, snova me okupiše zlovolja i tužne misli.

Otkad saznadoh, da nijesam iz Koljanâ, češće sam mislio o Kninu, ali kao o pustom imenu, bez ikakva dubljeg značenja. No ipak se moja ljubav prama Koljanima gubila i od same pomisli, da to nije moje rodno mjesto i da je naše pleme i naša svojbina u drugom kraju.

Kod nas u Koljanima, dešavalo se gostiju i iz daleka, pa od njih saznadoh da za rodnim mjestom čeznu i žele ga opet vidjeti. Spominjali braću, sestre, stričeve i tetke, pa doživljaje s njima u roditeljskoj kući, milim smiješkom i nježnim riječima.

Slušao sam takove razgovore već onda, kad i ne pomišljah o svome rodnom mjestu i ne mogoh se dosta načuditi sličnim željama: — »Jeli moguće, da je igdje ljepše živjeti nego ovdje?« I dugo nijesam mogao zamisliti, da postoje i druga mjesta i u njima drugi svijet, koji za nas i ne zna.

Otac i mati bijahu mi sve, te nikakove druge svojbine nijesam znao, no ipak sam počeo zavidjeti čeljadi s tolikim rodom, kad se tako ljube i jedno za drugim čeznu.

— O, mali Kninjanine! — rekao bi stari arhimandrit, kad god bi došli u manastir. Tako govoreći uštinuo bi me za obraz i bijaše očito, da me onim riječima želi obveseliti, no ja bih se natmurio, u čudu, zašto me zove Kninjaninom. A doznavši, da sam se zbilja rodio u Kninu i da je tamo naša »starina«, moja ljubav prama Koljanima, Ribariću i manastiru, nekako se gubila od zbrkanih misli o mome još nevidjenom rodnom mjestu. I srditim očima pitao bih arhimandrita, zašto mi uvijek spominje nekakvo daleko poreklo, kad je mogao opaziti, da me onim riječima žalosti.

...A sada, poskakujući na zatrnutim nogama, jedva sam čekao da prispijem i saznam, je li za me isto, što i druga, prije vidjena mjesta. — »Hoće li mi Knin biti isto kao Vrlika ili će me tamo bolje prigrliti?« mislio sam postajkujući i poglédajući napred, pa desno i lijevo preko grmlja i kolâ, što mi zaklanjahu vidik.

No eto i kućâ: mnoge se penjale uz brijeg sve do pod bedeme, a uz rijeku protegla se duga ulica, ravna, ali savijena, kao što se je i Krka podno brijega vila. Dvije me stvari odmah dovedu u čudo: stare, kose kuće, prama rijeci nagnute, pa mnoštvo seljakinja i seljaka, što se ulicom tiskali. Bijaše pazarni dan, te medju veselim, šarolikim nošnjama, jedva kadikad zacrnilo se odijelo kakva gradjanina.

Nekoliko puta moj se je otac mašio za klobuk i nasmiješio, no odmah potom zlovoljno bi se okrenuo govoreći:

— Nije nas poznao medju svjetinom!

Hodeći polako medju kućama, gledao sam i prisluškivao, ujedno pazeći na roditelje, da ih ne izgubim s vida. U toj ulici, na svako drugim vratima, bijahu prisonjeni ražnji s pečenjem: krčmarski noževi lupkali i uzduhom se širio ugodni miris vruće jagnjetine, pšeničnog kruha i opojni zadah vina. Čule se i popijevke, smijehom prekidane, zveckanje dugih, sre-

brenih gjerdana, pa razgovori, dozivi, a gdjekad i psovke.

— A što mi nosiš šprlje*) pod oči? Dva koraka dalje, pa laj, što te volja! — dere se nekakva momčina, a sâm tura drugome prste k nosu.

Kraj njih se namršteno razgovaraju golemi, zapeškireni ljudi, pa kao da vrevu i galamu niti vide ni čuju.

— A da pogineš? — pita jedan crnokosa plećaša.

— Hvala Bogu! Tă i poslije mene bilo bi sajma! — odgovori brzo i zamahnuvši rukom nastavi pripovijedanje.

Tiskamo se lagano k malenom trgu u sredini mjesta, no i tu prepuno seljaka. Neki posjedali i šuteći blaguju, kadikad naginjući ploske ili buraće**) k ustima. Dugokos i mršav starac, prislonio se uz jablan i žmirkajući govori:

— Kiša je lijevala, a noć. Sjedoh u pećinu, napunih lulu, pa zadimim.

Činilo se, da ga i ne slušaju, ali on zamišljeno, kao da se jedva sjeća, gleda u zemlju i priča dalje:

— Pušim ja, braćo moja, u tome mraku, a vani kiša pljušti... Sjedim i pušim, kadli začujem soptanje starog medvjeda...

Nijesam više čuo, jer moradoh potrčati, da stignem roditelje i ne zalutam u mnoštvu.

Sunce je već jako žeglo i prašina se dizala, pa razdražen sjajem, šarenilom i bukom, začeh i sâm podvikivati. Dalje sve nove krčme, sve više mirisa pečenog mesa, te jače zveckanje čašâ i gjerdana.

Moja majko, oženi me mlada,
Dok me nije obuzela brada...

pjevaše jasno muško grlo, te zastanem prisluškivati.

*) Dva ili tri spružena prsta.

**) Kožna posuda za vino.

No pred vratima one krčme, zapištaše svirale i diple neke momčadi i njima podušiše pjesmu.

Otac i majka postajahu sve nemirniji i kadikad me pogledajući, zabrinuto se tiskali kroz mnoštvo. No seljaci se ne obazreše ni onda, kad bi ih gurali, a to me je nagonilo u čudo, pa i u srdžbu, što nas nitko ne zna.

Jedva jedvice proturamo se u tijesnu i tihu uličicu k brdu, te stanemo pred kućom s pritvorenim oknima i zaraslom u bršljan. Otac skide svoj visoki, zaprašeni klobuk i taruć čelo, pogledaše u majku, kao da se očima svjetuje.

Već s praga počesmo na prstima hodati i zastasmo pred mračnom sobicom, tako tihom, kao da nikoga u njoj nema. Bijaše tamna i podušena vonjem prženog ulja, tamjana i znoja stare čeljadi.

Unutri sjedilo i stajalo prilično svijeta, no prvo, što jasno razabrah, bijaše okruglo, glatko lice gojnog frata, od prijaznog smiješka raširenо:

— Slabo je i ne će vas poznati, — reče glasno.

Zatim se pokloni kao da nas u sobu pozivlje, a onda živahno nastavi:

— S Bogom je izmiren i već napolak u drugom svijetu. Sad ga više ništa ne sjeća na dolinu suza i domala će u radost vječnu!

Udjosmo, i poslije duga naprezanja, ugledam suho, dugačko tijelo, pa zelenkasto lice s izvrnutim očima i poluotvorenim, crnim usnicama, kroz koja prodiraše neki strašni, pišteći zvuk. Zato i nijesam mogao razumjeti, kakvu to radost fratar spominje.

— On je već očitovao svoju posljednju želju... na neki način... i što se njegova imetka tiče. Bio je svet čovjek... kleknimo i pomolimo se! — reče opet.

Otac ne odgovori niti klekne već stajaše nepomičan gledajući prama bolesnikovu uzglavlju, a onda glasno i neugodno zacvili te posrne k bratu.

Mene kao da zaboraviše, pa sam se plašljivo ogledao u polumraku, nastojeći da ne slušam muklo

hripanje bolesnika ni jecanje očevo, no domala, mene i majku, povedoše u drugu, isto tako mračnu sobu.

Oči mi se privikoše tami i pomalo stanem razabirati sve više predmeta oko sebe, a onda i oltarić u kutu, gdje se povrh tamnog Bogorodičina lika, svjetlucala kruna od srebra. Tu je u naslonjaču sjedila nekakva gospodja u ogrtaču, pogurena i tiha, no čim nas je opazila, krikne i pade u nesvijest. Neke se žene užurbaše, no prije nego što su dospjele da joj pomognu, ona se osvijesti, pridigne se i majku plačući zagrli.

— Ovo ti je strina, — rekoše mi, — podji i poljubi je u ruku!

Dugo sam se skanjivao, no kad me počeše gurkati, približim se bojažljivo i stanem. Strina je očula moje korake, te pridižući se, zaplače i zagrca:

— I sinoć... pitao je za vas! Ali eto... kakav je sad!

A videći da se je počela nemirno obzirati, neka žena pridje i strina joj zašapta:

— Neka zakolju još dvije: jednu metnite variti, a druga nek se peče! Ako nije dosta suhoga, metnite još...

Zatim se okrene k majci, poljubi je i stade kroz plač nešto pripovijedati.

No uto udjoše dvije gospodje držeći na ustima maramice, a strina, čim ih ugleda, opet se onesvijesti. Iznova komešanje i šapat, a kad je došla k sebi, naredi, neka nam donesu kave i kolačića, pa tiho zaplače, milujući me svojim dugim, koštunjavim prstima.

No prije nego što donesoše kolačiće i kavu, u susjednoj sobi zažamore i pozvaše nas k bolesniku.

Fratar je nad njim glasno latinski molio i nastade tišina. Gledao sam uprto tračak sunca, što prodiraše kroz pritvorene kapke, da mi se pogled ne svrati k bijelom uzglavlju, s kojeg je tamno lice uzvrnutim, staklenastim očima, širilo patnju i strah.

S ulice dopirahu pokliči, žamor i pisak dipala, te stanem zamišljati ono jarko svijetlo, što se obilno prosipalo nad vrevom sajma.

»Što se mene tiče sve ovo? Zašto smo došli gledati u bolesnika i što čekamo?« pomislim obziruć se svukuda, samo ne k strašnom uglu.

Krevet tiho zaškripi i dubok uzdah vine se po tihoj sobi, a odmah zatim očujem, kako mi otac kroz plač zazivlje:

— Zbogom brate, oprosti! Tvoje srce...

— Davni prijatelj našeg manastira— zapiskuta i fratar, kad se je na krevetu očulo još muklije hroptanje.

Pogledam, i videći da se ona strašna glava približe, kriknem od straha i potrčim k vratima.

Tu me netko zagrli i poljubi tako naglo i žestoko, da sam se iznova prestrašio i stao otimati.

— To ti je rodica, naša Jela!... Povedi ga sobom! — reče majka meni i mladoj djevojci, što me je grlila.

Jela se nasmiješi i odmah joj se ukažu jamice na punanim obrazima, a cvancike pod grlom zazveče.

Trkom prodjemo dvorište, a onda stanemo u jarko obasjanom vrtu, sred grmova zovine, jorgovana i ruža. Kao da me je iz zadušljivog i mračnog ponora izvela k suncu, prihvatim onu djevojčicu za ruke i duboko uzdahnem. Pogledao sam je milo, a onda udivljeno stanem razgledati plavu joj kosu, jamice na obrazima te žarke, nasmješljive oči: mislio sam, da je sve oko nas zasjalo i zapjevalo zato, što je ona došla.

Kad smo sjeli i kad me je opet zagrlila, stanem i ja nju cjelivati u usta, tako dugo i žestoko, da se je začudila i počela me turati od sebe.

— Mali, što ti se dogodilo? — tiho zapita. A da odahne, izmicaše usta i skidaše moje ruke sa svojih prsiju.

Nijesam pazio ni na otimanje ni na ono, što mi šapće; osjećao sam taku radost kao nikad prije, jer mi neznana sila prožimaše krv i kosti. Strah od smrti i tmine, gubio se u mirisu cvijeća, u svijetlu i u toplini njezinih rumenih usta.

IX.

Nakon smrti i ukopa strica Jose, povratismo se u Koljane, ali ne u Grlušića kolima ni istim putom. Moji roditelji doznaše, da će baš tih dana u bližnjem primorskom gradu biskup krizmati djecu, te odlučiše povesti i mene.

Vrlo sam se radovao, što ću napokon vidjeti pravi grad i što mi rekoše, da ću od kuma dobiti dar, pa me se nije doimalo jadanje očevo, radi gubitka bratove ostavštine. Više me smućivalo, što se prije krizmanja moram ispovjediti i pričestiti, jer mi to uvijek bijahu neshvatljivi i neugodni čini.

Tijekom cijelog djetinjstva nijesam ćutio bilo kakvo religiozno čuvstvo i ako mi majka bijaše vrlo pobožna, a otac, kao »svršeni teolog«, često mi učeno i sa žarom govorio o vjerskim stvarima: katekizam bijaše mi suvišna i besmislena knjiga. Kad bi pred Uskrs išli u Vrliku, da u katoličkoj crkvi izvršimo pobožnost, zanimalo me jedino kićenje »groba« i pjevanje, makar latinsko. Ali dugo »čatanje« i propovijedi, srdile me isto tako, kao prisilno klečanje i molitve s majkom preko korizme i lijepih večeri mjeseca svibnja.

Ipak sam imao nekakovu religiju, koja se u meni razvila dolazeći u manastir Dragović. Tamo kalugjeri ne govorahu o svojoj svešteničkoj vlasti, ni o Trojstvu, pače i o Bogu i Bogorodici vrlo rijetko: propovijedali su o »narodu«, o njegovoj prošlosti, junaštvu i veličini, pak sam narod zamišljao nekim božanstvom, a vragovima njegove dušmane. Slično govorahu momcima i djevojkama u kolu, pa ljeti na

gumnima, a zimi uz vatru, te su mi kolo, gusle, umetanje kamenom, hrvanje i pucanje u nišan bili isto što crkva i liturgija.

Jedino me je smućivalo, što ne znadoh imena tome narodu i toj svojoj religiji: kalugjeri su vjeru nazivali srpskom, a naš jezik hrvatskim. Dugo sam se sjećao riječi nekoga kalugjera iz drugog manastira, kad je došao u Dragović, pa igumanu viknuo: — »Amo k meni, srpska vjero, da se zagrlimo i poljubimo po onu našu, po onu hrvatsku!«

Vjerovao sam u Boga zato, što i narod vjeruje, ali sam ga zamišljao posve drukčije, nego što sam čuo od fratara u vrličkoj crkvi ili na ispovijedi.

Po njihovim riječima mogao si Boga zamišljati kao čovjeka svojevoljna, sumnjičava i sebična, koji neprestano i oštro pazi, tko ga moli, a tko ne, pa onoga, koji ga i najmanje uvrijedi, nemilosrdno udara na muke, da mu se osveti. Zatim, da je to Bog i lacmanima i svima drugim, koje zamišljah dušmanima i vragovima našega naroda i božjim.

To mi je bilo nevjerojatno i nerazumljivo, a i Koljančani su zamišljali Boga posve drukčije.

Kad bi se Radoje s Brda i strašni Krsto Goranin spremali da orobe dućane i užegu pojate vrličkih kamatnika, zazivali su Boga u pomoć i palili svijeće u manastirskoj crkvi. Držali su, da će im i u tome pomoći, jer ljubi osvetnike i čuva junake.

I kalugjeri su govorili, da je Bog samo »naš« i da će »vragove« snagom naših mišica lomiti. Vjerovao sam, da je s nama i pravica i moć, a onda: — Kako će Bog pomagati one, što ga mole tudjim, nerazumljivim jezikom?

U takim mislima pouzdavao sam se u Boga, no kadikad se moji djetinjski osjećaji i proti Njemu bunili.

Po suglasnim riječima fratara, kalugjera i Koljančanâ, zamišljao sam Boga velikim, nevidljivim čovjekom, koji sve ima, sve zna i sve može, a zato je dužan svojim stvorovima dati sve, što im treba.

Srdito sam gledao k nebu, kad bih što zaželio, a to se ne bi ispunilo, jer: — Kad je u njega svako dobro i svako obilje, zašto i drugima ne da? Zašto on jedini vazda živi i uživa, a drugi umiru i trpe? Ja bih, da sam na njegovu mjestu, dao svima, što bi u mene pitali, pa da su njihovi djedovi pojeli i čitavu košaru mojih jabuka!

Tajio sam od svakoga ove buntovne misli, no kad sam uvidio, da se uzalud kinim, mislio sam o tome sve rjedje.

Za krizmenoga kuma nadjoše mi bogata trgovca, starog prijatelja očeva, rodom iz Knina, a iz razgovora mojih roditelja saznadoh, kako ga izabraše u očekivanju, da će mi pokloniti ljepši dar nego itko drugi. Kad sam okolišajući upitao majku, što bi to moglo biti, reče mi:

— Po svoj prilici zlatni sat. Krizmeni kum najčešće muškoj djeci daruje sat i lanac od zlata.

Zamišljajući blijesak zlata na svome tamnom prsluku, činilo mi se, kako sam već gotovo momče, pa da i uzrastom postadoh veći. Nijesam tražio svaki čas jela kao prije, pa nastojah da govorim i hodam što lagodnije.

Zbog takova umišljanja i moja krizmena ispovijed bijaše drukčija nego prijašnje. Što sam god čuo da odrasli mladići čine, sve sam ispovjedio kao svoje sopstvene grijehe. Stari svećenik vrlo se začudi i višekrat me zapita, koliko mi je godina. No ja se pometoh, pa jedanput rekoh deset, drugi put šesnaest, a treći put zaplačem, jer sam se vrlo zastidio svoje laži.

Isto mi se tako i krizma tužno svršila.

Mjesto zlatnog sata primim na dar lijepo uvezan molitvenik, na kom je pisalo, da je uspomena »sretnog dana«, no meni je to bio dan ogorčenja i suza.

I svi drugi dojmovi u gradu bijahu mi neprijatni, nesamo poslije, već i prije toga nemilog iznenadjenja. More, koje sam zamišljao neizmjerno velikim, činilo mi se dosta maleno i zatvoreno golim, kamenim

otocima. Bijaše gadna, gorkoslana okusa, a kraj njega ni jablanja, ni rakite, ni vrba, bez kojih nijesam mogao zamisliti vodu. Uz more gole stijene ili sive, kamene kuće bez rašća oko njih, i svuda suho, kao da ona voda i ne može ovlažiti zemlju.

Ne mogoh razumjeti, od čega oni ljudi žive, kad nema ni volova, ni livada, ni njiva: bez sumnje naše seljake varaju ili im kradu!

U nas, za svaki pedalj zemlje, znalo se, čiji je, i za svaku stopu gotovi su poginuti. A meni otac reče, da je more ničije, pa ni kamenje ni pijesak kraj njega. Pa i što bi kome pijesak, kamenje i ta mrtva, gorka voda? U gradu sam, i one, koji nijesu govorili talijanski, jedva razumio, pa mi se činilo, da se našem jeziku rugaju, kao Grlušić onima ispod vrličke Gradine. Sve me rastuživalo, no kad smo se vratili u Koljane, kad sam začuo našu pjesmu i šum Cetine, pa kraj nje ugledao livade i brežuljke, od radosti zatrepćem.

Već se nijesam spominjao, kako me drugovi na Beglučkim livadama odbaciše i uvrijediše, pa sam jedva čekao, da ih vidim i da opet zajedno podjemo na one lijepe livade.

X.

Ljeto se razgaralo sve žešće i pripravljalo obilje lijepe koljanske jeseni. Polje, brežuljci i nebo, plamtjeli i treptali na suncu tako radosno, da sam zaboravio doživljaje na putu, pa i sam Knin.

Klasje na dugim i širokim njivama postade zlatno; poput vatre rumenile se višnje, a ostalo je voće počelo žutjeti. Vrijeme je, kad i šljive modre, ali se obaviše peludom, sličnim prašku od srebra. Bezbrojno žuto cvijeće na livadama, plameno klasje njivâ i u bašči veliki, žuti suncokreti, povećavali sjaj vruće, rascvjetane zemlje.

No ipak najljepše blistaše Cetina, mameći hladom i šumeći kroz okove mrkoga, starog mosta. Pod njim bistri joj talasići plákali ugladjene, kamene ploče, što se medju žutozelenom rakitom svjetlucale kao staklo.

Tamo peračice, već ranim jutrom, prakljačama mlatile, sve u bijelim, crveno vezenim košuljama. Čuo se odanle i zvonki smijeh te vika gole koljanske djece: zveketali oni glasovi u jutarnjem bistrom uzduhu, kao srebreni djevojački gjerdani. Kupala se radosna djeca i prskala jedna drugu hladnim i bistrim kapljicama vode.

Podalje, s ispruženom dugačkom trstikom, mirno stoji ribar Simo i čeka, da mu udica na vodi zadrhće. A kadikad, naglo uzmahnuvši, zakovitla gojnu pastrvu: zatreptala bi i zasvjetlucala bisernim ljuskama, a onda iščezla u Siminoj torbi, satkanoj od oštre i mrke kostrijeti.

Znao sam, da će najljepše pastrve donijeti nama, pa mi se i opet činilo, da je sve, što vidim, moje. Ćutio sam u mišicama snagu i radost u srcu, pa sklad medju ovim nutarnjim osjećajima i tim krepkim glasovima na rijeci. Moje vedre, radosne misli, skladale se s bistrinom uzduha i čarobnim blijeskom sunčanih zraka u njemu.

Kad god bi mogla, majka me nije puštala sama k vodi i pratila me barem očima, jer rijetko koje godine, da se ne bi utopio kakav dječarac. A pred večer pošla bi i ona sa mnom, da ispod ljeskova grmlja na brežuljku promatramo, kako se Cetina vijuga i da slušamo veselu kriku djece.

Čuvala me toga ljeta i više, jer se u selu pojavila nemila bolest »grlica«, koja najvećma kosi djecu. Svaki dan ispod našeg vrta prolažahu »nosila« s mrtvim djevojčicama i dječacima, a za njima dugi redovi žena s izvrnutim sadacima*) i ljúdî s takodjer izvrnutim »komparanima«**) i kapama u znak žalosti.

*) Ženski haljetak.

**) Muški haljetak.

Tada se udvostručila ljubav i pažnja mojih roditelja i nijesu mi puštali družiti se s ostalom djecom. Pazili su na svaki moj kret i na svaki izražaj lica, a kad je začestalo umiranje, podigoše u mojoj sobici oltarić. Pred njim bi svaku večer dugo molili, palili svijeće čudotvornoj Gospi sinjskoj, a svetom Blažu obećavali darove. Ja sam se radovao njihovom staranju, pa bih ga nastojao i povećati: potužio bih se, da me boli glava i u grlu štiplje, a odmah bih zatim zatražio od ustrašenih roditelja ono, što su mi inače kratili.

Medjutim djeca u selu svejednako umirala, ali druga, što još ne obolješe, kupala se, kričala, pjevala i prskala vodom.

Jednom pred večer i poslije običajne molitve, majka me povede na brežuljak, gdje su bili moji »rudnici« i tu se, pod velikim ljeskovim grmljem, zaklonismo od žege. Jedan dio neba bio se prevukao visokim, ljetnim oblacima, koji na istoku postajahu sve crniji, dok je sa zapada sjalo sunce.

Gledasmo ono tamnilo na istoku i željno srkasmo hladni dašak, koji dopiraše iz onih tmastih oblaka k nama. Bliže sela spuštali se iz nešto svjetlijeg neba bijeli pramenovi, kao duge vilinske koprene, a onda začusmo daleku, daleku grmljavinu, kao da se voze teška kola preko drvenoga mosta.

Upirasmo oči k istoku šuteći i kao da smo nešto očekivali, zaboravljajući, da bi kiša mogla i k nama doprijeti. Oni pramovi, što se pružali od oblaka k zemlji, izjednačiše se i pretvoriše u samu jednu veliku, sivu koprenu, razastrtu od Vještića gore, pa čak do Svilaje.

Primicaše se ona koprena brzo k selu, no zamalo, preko nje, ukaza se jarka dúga, slična polovini golemog, šarenog obruča, kojim neko htjede obuhvatiti zemlju. I prije vidjao sam dugu, ali takovu još nikad: savijala se od Bijelog klanca, pa sve do Stričevića livada, a činila se bliza i od sjajnih, šarenih dragulja sazdana.

Majka uzdahne i ne progovori, a ja pogledam u njezino lice, da vidim, što osjeća i misli. Odmah opazim, da je ganuta i da milo gleda u onaj sjajni lûk, te da su joj oči vlažne od suza.

Dúga nepomično stajaše u bjelkastom uzduhu još i onda, kad je majka na moje pitanje stala pripovijedati, kakvi je osjećaji ganuše. Govorila je tiho i na prekide, kao da se uzbudjeno sjeća davnih uspomena; pripovijedala je lijepo, ne žureći se i sve gledajući u dúgu.

— Magla i duga, — reče, — sjećaju me prvog djetinjstva, još onda kad sam čuvala naše ovce u Kninskom polju. U mene je bilo pet sestara, a ja u svoga oca najmladja, šesta, kći. Osim oca Ilije, nikakva drugog muškarca nije bilo u kući. Imanje u nas prilično, ali ne imadjaše tko da radi, pa najmenici i nadničari vrzli se po našem i teško se izlazilo kraju.

— Pa nije mi ni stalo, — rekao bi otac, — i onako će sve naše raznijeti tudji ljudi, budući zetovi!

— Ipak svake godine očekivaše sina, ali sve kćeri, jedna za drugom, dolazile na svijet. Kad se iza mene rodila i sedma ženskica, otac se jače sneveselio i pobjegao iz kuće, a majka plakala i plakala, kao da se je beskrajna nesreća zavukla u našu porodicu. No to je djetešce, Bogu hvala, već poslije nekoliko dana umrlo. Znala sam, da nas otac ipak ljubi, ali da i za sinom svejednako čezne. Klonuo je, zamukao, te počeo odnemarivati kuću... Bijaše mi ga vrlo žao i ne znam, što bih bila učinila, da ga obradujem. Verala sam se i milovala uza nj, a i on bi pogladio mene, ali za kratko. Okrenuo bi glavu, uzdahnuo i turnuo me rukom od sebe. Turnuo me lagano, ali bi ipak turnuo, a ja bih zaplakala, znajući i onako malena, što je njemu.

Majka mi iznova duboko uzdahne, a ja još nijesam razumio, što će to da mi kaže i sve sam je začudjeno gledao. Dúga je stala blijediti i najednom

kao da se naglo prekinula, baš onda, kad se prekide i ona priča o davnim zgodama u Kninskom polju.

— Jedne zimske večeri, — progovori ona iznova, — sjedili smo uz ognjište strine Jeke i slušali priče, koje bi ona kazivala samo onda, kad bi na polju vitlao snijeg. Tâ Jeka bijaše vrlo stara i svakome znala pomoći ili barem svjetovati, kako da sam sebe pomogne. I pogadjala i pomagala i svi joj vjerovali, što bi rekla. Dok je ona te večeri uz vatru pričala, ja zadrijemam, no odjednom, kao da me je netko gurnuo i rekao: — »Poslušaj, što ti strina kaže!« Prenem se i naćulim uši, a ona baš tada zače pripovijedati, da bi se svaka djevojčica, kad protrči ispod dúgê, odmah pretvorila u dječaka. Ovo je rekla tako mirno, gledajući svima pouzdano u oči, pa sam joj tvrdo vjerovala, misleći da je kakovo proročanstvo ili božje nadahnuće. I cijele zime očekivala sam, hoće li se pojaviti dúga, no duge nije bilo... Istom na ljeto, kad sam pod Kadijinom glavicom pasla ovce i kad na dugu nijesam ni mislila, ona se je ukazala tako blizu mene, da za nekoliko časaka od iznenadjenja nijesam mogla ni disati. Bila je velika i lijepa, baš kao ova malo prije. Ostavim ovce i stanem trčati, što sam jače mogla, da prodjem ispod nje. Htjedoh se svakako povratiti kao pravi dječak i postati ocu jedini sin. Ova me želja i nada silno podjari, pa nijesam štedila snage, a trčati sam onda mogla i konju upored. Činilo mi se, da je dúga nepomična i blizu, no što sam brže trkala, kao da i ona bježaše tamo prama tvrdjavi i Lugu. Nijesam ni gledala preda se i tako zagazim u močvaru sve do koljena, pa ne mogoh ni koraka dalje. Uto je zapljuštala kiša, a lijepe dúgê nestade. Jedva se iskopam, te prokisla, blatava, umorna i zaplakana, vratim se bez ovaca kući. Nijesu mi ni na pamet došle! Tukli su me, grdili, ispitivali, no ja sam šutjela i nijesam htjela kazati, što je bilo. Stidjela sam se moje lude želje i strpljivo sam podnosila i udarce i psovke. No kad je otac vidio, da od umora i mokrine drhćem, te ne prestajem plakati, poljubio

me je i prosjedio uz moj krevetić sve dok nijesam zaspala. A sjutradan, kupio mi je novu kapu i prišio na nju »cvanciku«.

— A magla? — zapitam.

— Kakva magla?

— Rekla si, da se najviše sjećaš magle i duge.

— Da, i nje! Kad god je vidim, čini mi se, da će se dogoditi nešto radosno, jer je bila velika magla baš ono jutro, kad mi se rodio brat: dvije godine kasnije od onda, kad sam htjela protrčati ispod duge. Otac mi je od veselja podjetinjio: poklao sve kokoši, piliće i tuke. Donio iz grada punu torbu pirinča i pucao iz kubure kao na Božić. Tri smo se puna dana gostili i sva tri dana ležala je na zemlji tako gusta magla, da se nijesu vidjele ni susjedne kuće.

— I meni bi bilo drago da imam brata! — uskliknem.

— Bolje za tebe, što ga nemaš, — odgovori majka tužno.

— A zašto?

— Ipak ne bi s njime živio: otišli bi u svijet svaki svojim putem. Za težake je dobro, što imadu dosta sinova, braće — no za »gospodu«... Ali bolje je, da me ne pitaš: kad odrasteš, sve ćeš razumjeti i sam.

Majka je zamukla, a sunce zašlo. I zapadni dio neba zastr'o se mrkim oblakom, te u svemu polju zače rominjati tiha i sitna kiša. Ni s Cetine ni iz polja nije se čulo prijašnje vike te i mi, vraćajući se po skliskoj zemlji i držeći se za ruke, mučasmo. Istom blizu kuće začujemo s Brda otegnut, muškarački, ali mio doziv:

— Jovicaâ!... Vodi konja, jabuko moja, zar ne vidiš, da je kišaâ!

Tanak glasić ozva se daleko u polju, no u to zapljušti jače i nije se ništa drugo čulo, do šûma bezbrojnih i sve većih kapljica hladne kiše.

XI.

Mene zavjetovaše Velikoj Gospi i kad je »grlica« minula, četrnaestog kolovoza zaputismo se u Sinj, da izvršimo zavjet i onoj čudotvornoj Gospi zahvalimo, što ostadoh zdrav. Već na polasku odlučismo zadržati se dulje, da vidimo i »alku«, koja se trkala tri dana kasnije, na kraljev rodjeni dan.

Sve to vrijeme bio sam opit žegom, svjetlosti i bukom naroda, što se je naglo od svuda zgrnuo. Pa od čudnih i jakih dojmova zaboravih, kako smo došli i kako smo se vratili: — u svijesti mi potamniše sve zgode, doživljene u tišini, a jedini žamor, prašina, metež pa kovitlanje u meni i oko mene, još me dugo uzbudjivali.

U Koljanima rijetko kad da bi se okupilo i par stotina ljudi, te krika djece kod mosta i šum »derneka« pokraj manastira, bijahu mi prava grmljavina u onoj tišini livadâ i njivâ. No u Sinju bučile tisuće, raznolične odore mnogih krajina s tisućama šara bliještale, i one tisuće razdraženim usklicima i vapajima glasno izricale želje i misli. Svi ti glasovi u vatrenoj žegi praskali, drhtali u šumu bezbrojnih koraka i žarkom svijetlu. Šarenilo, buka, žega i plameno svijetlo kolovoskog sunca, oduzimali mi dah i pogled zamračivali.

Kroz dim tamjana vidio sam oko Gospina oltara stotine uzdignutih ruku, čuo šum uzdahâ, doziva, zahvala, vapaja, a i prikora. Kidalo se s drhtavih usana i očajnih, mahnitih usklika, a nad tim mnoštvom grmile plamene riječi i sjećale žestoke kretnje starog fratra, dražeći srca i bez toga potresena bezbrojnim željama i nadom. Donosili novac, zlato i sve, što su imali; klanjali se i zazivali pomoć, a mnoštvo vapaja jarilo ih, kao da se otimlju za neku oskudnu milost, što ne može svima doteći.

Tiskali se na koljenima uz oltar, te pohlepno nožićima i noktima kidali vapno i strugali mramor,

da popiju one svete čestice, rastopljene u vodi. Dosta bolesnika i matera nemoćne djece bilo u tim šarenim gomilama. Oči u mnogih zažagrene, zanesene, uporno gledale u zlatnim darovima natrpanu sliku, kao da zahtijevaju pravo i nesumnjivo čudo; ni sjutra ni prekosjutra, nego baš sada, u ovaj čas.

A istom u procesiji, kad se je postostručilo ono mnoštvo, i kad kroz glavna vrata iznesoše zlatom i cvijećem ovjenčanu sliku, glasno zaplakaše žene, a i muškaračke se oči suzama punile. Gospina je slika na žaru sunca i kroz dim tamjana još jače blistala i u slavlju podrhtavala na ramenima svojih u zlato odjevenih svećenika.

Vidjelo se u mnoštvu ne samo »rišćana«*) od Vrlike i Knina, već i muslimana, koji takodjer dodjoše zamoliti pomoć i čudo. Klečali su i klanjali se potomci onih istih ratnika, što su, pred trista godina, htjeli uništiti i Sinj i svetinju njegovu. Ova Gospina pobjeda sinjsko je slavlje, a Ona im bijaše nekoć i oružje proti dušmanu: njihov dževerdan i handžar, kojim prisiliše neprijatelja da klekne.

Turajući se kroz mnoštvo i u meni se porodi nagon za borbom, a kad sam vidio crvene barjake te začuo tutnjavu velikih zvona i grmljavinu »mačkulâ«, počnem se sve bjesnije gurati i bio bih počeo gristi svakoga do sebe, da me otac nije mirio i držao za ramena. Meni se činilo, kao da moramo nekoga braniti i boriti se za nešto, pa da i svi drugi osjećaju, što ja. Silna žedja povećavala mi bijes, a onda što se svi nekuda tiskamo te da snaga ovoga mnoštva ipak mora učiniti nešto veliko.

I ovdje opazih razliku izmedju naroda i »lacmana«: — istu, koju i u Vrlici, u Kninu i na svakom mjestu, gdje sam bio. Lacmani, lagodno prislonjeni, gledali s prozora i porugljivo se smješkali onim hrpama svjetine, što se za čudotvornom Gospom valjale. S onih su visokih prozora mirno gledali, kako se,

*) Pravoslavnih.

gurajući u žegi i prašini, znojimo, htijući pokazati, da se onaj metež puka njih »gospode« ne tiče.

I opet u mojoj duši nastade sumnja, tko ima pravo: gospoda ili puk. Moram li se ponositi ili stidjeti, što se guramo i bučimo oko slike, koju nijesmo dobro ni vidjeli, pa i ne znajući zašto?

Češće sam pogledao u oca i majku, ne bih li na njihovim licima našao kakav odgovor, no vidjeh samo, da i oni trpe, ali da rado pregaraju, izvršujući neku dužnost. Iz meteža svjetine i mislî nije bilo izlaska, pa već izmučen prestadoh odgonetati, jedino pazeći, da me ne bi zgnječili.

Gurkanje i buka stišali se istom pred večer, ali povrh sviju putova oko Sinja, vijali se oblaci prašine te osvijetljeni suncem od zapada, žarili rùmêni i toplinom, kao da nad svim cestama gori vatra. To su se hiljade i hiljade ljudi, žena i djece razlazile, žureći se, da kod svojih domova nadju odmora i tišine.

I ja zaželih počinuti, a volja za borbom davno me je minula, pa hvatajući se za skute majčine i vješajući se za lakat očev, zadovoljno mišljah, da već nikada ne ću doživjeti slične tiske ni jačeg bučanja.

No jedva je minula ova pobožna svečanost, kadli nastade i još veće gužvanje svakovrsnog naroda. Kao da se divlji potoci iza proloma oblaka kroz razdrta korita tiskaju i zapleću u vrtlog, časak rastegnute, a časak zbijene hrpe, na kolima, konjima i pješice, motale se k Sinju. Po razgovorima i usklicima saznadoh, kako je to mnoštvo uzbudjeno, čekajući alku, te se i po noći svijetlo nije gasilo u kućama. Doznadoh, da je i čitava krajina u nemiru drhtala, spominjući oružje, odore, te po imenu konje i junačke alkare na njima. A onda i seosku momčad što ih prate, i djevojke, koje će požudno gledati sve one junake u vilovitom trku, pod zvekćućim »tokama« i oružjem.

— Kakva je to igra, da svijet za njom čezne više nego za čudotvornom slikom? — mišljah u sebi, a onda stadoh i zapitkivati.

— Alka se trče baš radi Gospe: na uspomenu onoga dana, kad Sinjani, Njezinom pomoći, Turke zemljom sraziše. Vidjet ćeš lijepe konjanike, što u najvećem zóru*) alku kopljem sa visoka skidaju. No to se mora vidjeti, a ne može se prikazati nikojim riječima. Vidjet ćeš, vidjet ćeš sjutra!

— Da, sjutra! — ponavljao sam uzbudjeno i nemirno čekajući trku onih junaka u kraljevskim odorama i šum njihovih kopalja u tišini zapanjenog mnoštva.

Ljepotu su i vještinu alkarâ i Koljančani hvalili, ali rekoše, da se s njihovim hajducima ne mogu mjeriti ni u srčanosti ni u snazi... »Nikada se nije čulo, da alkari ginu, a naši hajduci ne štede krv!«

U noći prije alke, u kratku i nemirnu snu, prikazaše mi se hajduci i alkari, jedni na okićenim konjima, a drugi s diljkama u ruci i handžarom medju zubima. Borili se i komušljali, klali i davili jedni druge, pa sam, vičući u strahu, i više puta skočio iz kreveta. Iako sam znao, da će se alka trkati stopro iza podneva, prvi sam se dignuo, no i u to rano doba, svjetina je posvuda bučala.

I nastade za mene dan radosti i patnje. Već dan prije dobismo »cedulje« za mjesta na »skelama«, što ih podigoše s jedne i s druge strane trkališta, odakle se može sve lijepo vidjeti. No iako uranismo, i uza sve što smo se kroz svjetinu očajno gurali, ne doprijesmo niti u blizinu naših sjedala.

Jedva se za nekim golemim seljakom proturasmo iza skelâ, što su nad nama pod težinom gledalaca škripale, a kadikad se uvijale i zapucketale, kao da se već ruše. Odatle su i moji roditelji jedva što mogli vidjeti, a ja baš ništa, osim bezbrojnih nemirnih, muških i ženskih glava pred sobom. A kad začuh glazbu, topot konjâ i teške korake alkarskih »momaka«, od jada zaplačem.

*) Brzini.

Tad me stadoše čas otac, a čas majka dizati u naručje, no i tada sam malo što vidio. Jedino ugledam, kako prolazi crveni barjak, pa vrške sabalja vojvode i njegovih pobočnika, te kako promiču bijele čelenke na alkarskim šubarama.

U blizini debeo stup od skelâ, bijaše poduprt golemim kamenom, i ja se na njega popnem. Odatle sam vidio barem prve redove svjetine baš uz trkalište, pa zagrlivši visoku, ustobočenu gredu, utješim se i stanem promatrati ono, što se dalo vidjeti.

Kad je već trka započela, stadoše me zanimati kretnje i povici onoga mnoštva, i po njima zamišljah, što se na trkalištu zbiva: uvježbah se u tome, kroz ona duga tri sata, što je igra trajala.

Ako bi se mnoštvo lijevo nagnulo, znao sam, da se približuje alkar u trku; kad bi se smijali i obazirali jedni na druge, znao sam, da je alkar promašio i protrčao praznim kopljem ispod méte; kad bi poskočili na mjestu dižući ruke i zamrmljali, značilo je, da je pogodio, ali ne u sredinu. No ako bi kliknuli, da se je sve treslo, mahali kapama i maramama, te srćući napred podizali desnu nogu i perili ruku kao da će i sami trkati, znao sam, da je koji »binjedžija«*) pogodio u sredinu alke.

Pri koncu igre, stadoh promatrati samo jedno lice, koje sam mogao posve dobro vidjeti. Bijaše to lice krasne djevojke, sjajnih očiju i zažarena lica, sa crnim obrvama i dugih, crnih trepavica: vrlo mlada djevojka, no tako vitka i visoka, da se je izmedju sviju žena isticala.

Njezino lice i sjajne joj oči odrazivahu sve, što se na trkalištu dogadjalo, baš kao čisto zrcalo ili tiha, bistra voda. Djevojka je bez sumnje bila zaljubljena u kojeg alkara, te kad bi na topot konja malko zadrhtala i poblijedila, čas obarajući a čas pridižući glavu, znao sam, da prama alci trče njezin dragi. Kad je svjetina veselo kličući mahala, a ona jedina mirno

*) Junak, vještak.

i namrštena stajala, značilo je, da je u sredinu alke pogodio takmac njegov.

Napokon, kad je protrčao i posljednji alkar, te narod zaurlao kao da srće u boj, kad je zazvečala glazba i sve se počelo divlje gurati nekuda napred, nijesam odmah pojmio, što se dogodilo. No kad sam pogledao u onu lijepu, vitku djevojčicu te vidio, kako u jednoj ruci drži prekinuti gjerdan, a drugu spružila tamo, gdje je uprla svoj zažagreni pogled, odmah sam znao, da se zbilo ono, što je pouzdano očekivala: »sudci« su njezina dragoga proglasili dobitnikom...

U taj čas zavidio sam nepoznatom alkaru, pa me nije opajala buka, glazba, i veselje svjetine. Pomislih, da ću i onda, kad odrastem i uvijek dalje, živjeti bez slave i zaboravljen, baš kao i danas, na posljednjem mjestu, iza skela. I već tada počeh vjerovati, da je vrlina i slava samo ono, što pobudjuje i stječe žensku ljubav.

XII.

Još prije mjeseca kolovoza, počeše glavne radnje na livadama, njivama i po gumnima, a tada i seoska djeca prestadoše dolaziti u školu. Bijahu nastali tako zvani »praznici«, kad moj otac, za šezdeset dugih ljetnih dana, nije imao posla.

Nekako u isto doba stigoše u manastir davno očekivani majstori, da grade novi zvonik, koji je trebao da bude vrlo umjetno isklesan. Dodjoše čak iz Italije i s porodicom svojom; upoznaše nas i vrlo se obveseliše, da moj otac onako lijepo govori njihovim jezikom. Zanijelo ih, što i talijanske pjesme znade i slavi ljepotu njihove zemlje.

Gotovo svaku večer došetali bi sve krajem Cetine u Sitne livadice i do Stričevića rakite. Na tim livadama rasla je travica mekana i niska, a rijeka hladom odisala, pa i mi dolažasmo onamo, čim bi zašlo ognjeno sunce.

Bilo ili ne bilo mjesečine, dugo bi ondje pjevali, a često pjesmom dočekivali zoru i prve kosce.

S Talijanima dolazile i njihove ženske, a najmladja od njih, djevojčica od petnaestak godina, odmah me je zanijela. Bijaše tamnoputna i suhonjava, pa živahna i vesela kao nikoja druga. Činjaše mi se lijepa i neobična, no možda zato, što je vidjah na samoj mjesečini, u svjetlucanju tihog zvjezdanog neba ili u nježnoj bjelini zore. A zvonki i brzi joj govor čuo sam jedino po noći, kroz tihi i jednolični šum rijeke, i zato me sjećaše na slavuljevo grlo.

Mržnja na talijanski govor i njihove pjesme brzo se izgubi, jer su ono bile najljepše noći, što sam ih vidio i najljepše pjesme, što sam ih čuo. Pojmio sam, da je ova vesela čeljad baš iz Italije, pa ne znaju drugog jezika ni drugih pjesama, a vidjelo se, da traže našu zaštitu i ljubav.

Nježne im melodije očaravale me, popunjajući zveckanje klepaka*) i pisak dipala, kad bi se čobani iz dalekih komšiluka spuštali u polje.

Obuzimala me čuvstva posve drukčija, nego kad sam čuo lacmansku pjesmu pod Vrličkom gradinom: — onda osjetih nesklad i srdžbu, a sada me zanašali osjećaji bratstva i ljepote. Brinuo sam se, da im s nama bude ugodno i da ovi g o s t i, u n a š i m Koljanima, uvijek budu zadovoljni.

Sve mi njihovo bijaše milo: i naprezanje da govore hrvatski i ljubezni im smiješak i njihovi veseli usklici na širokim, mirisnim livadama. Pomislih, da i u njihovoj domovini ima baš tako lijepih polja, a oni ne dodjoše, da što prisvoje ni da zapovijedaju, nego će nam podići još i krasan, golem zvonik, što Koljančani ne bi znali.

Djeca se ipak rugala i njihovu govoru i onim lijepim pjesmama, a Nikolica Stričević tjerao na nas junce i dražio pse, nastojeći da nam onemili plando-

*) Limena zvonca na ovnovima.

vanje na svojim livadama. A kad sam ga jednoć htio otjerati, posu me žalom i poprska blatom s obale.

Više puta zaželio sam pozvati Talijane u naš vrt, no odmah bih se sjetio, kako ni ono malo zemljice ne mogu nazvati svojom. Tâ, malo dana prije, kad sam nehotice skršio trešnjevu granu, razvikao se poljar: — »Kazat ću ja igumanu, da lomiš manastirsko voće!«

Kadikad očutih, da smo i mi, baš poput Talijana, bili tudjinci u Koljanima. U meni se pojača onaj stari nesklad čuvstava, a osjećaj nestalnosti i kolebanja uništavao mi je svaku radost.

Zdravlje i snaga dalje bujahu u meni, no ipak sam ćutio u sebi promjenu neslućenu i posve nerazumljivu. Po odlasku Talijana i sve do kasne jeseni, u mojoj je duši mutno vrelo, kao u badnju nedavno zgnječeno grožđje.

Što nikad prije, počeh misliti o sebi, kao o nekom zasebnom biću, različnu od svega, što me je okružavalo: — nesamo što osjetih da sam nešto posebno, nego i veličinom jednak svemu, što nije sam ja.

A onda kao da se počeh rascjepljivati u dvoje: jedno stvorenje hoda, jede, govori, a drugo misli, mene sama promatra, no ipak je isto što ja. Tâ druga sila već bijaše u mom tijelu, no sad je izišla, pa se bliži i dalji: ne će ili ne može prekinuti onu tajanstvenu vezu s drugom polom.

Ti čudni osjećaji isprva me nagonili u strah, a kad sam se na njih privikao, počeše me i zabavljati: želio sam naći razliku onih dvaju stvorenja, koja, uza sve jedinstvo, bijahu rastavljena.

Kadikad bih se zavukao u praznu školsku dvoranu, te zapovijedajući sam sebi da hodam, progovorio bih na glas ili zapjevao, osluškujući jeku. Htjedoh se uvjeriti, tko sam ja: onaj, koji se miče i pjeva ili onaj te promatra, što činim. A slušajući jeku, osjetio bih da se javlja i nešto treće: ni prvo ni drugo stvorenje, nego glasovi, koje sam doduše ja stvorio,

ali su mi ipak tudji, baš kao zidovi, klupe i drugo, što me je okružavalo.

U takovu duševnom stanju zatekoše me novi dogadjaji, koji za čas prekinuše moje udubljivanje u sama sebe.

Nekako početkom rujna, svrati se k nama nekadanji saučenik i prijatelj moga oca, koji nam reče da je sada »agent« nekakva trgovačkog društva u Beču. Bijaše to krupan veseljak s množinom prstenja na obje ruke, a povrh bijelog prsluka sjali mu se višestruki, zlatni sindžiri*).

Svedjer nešto govoreći, zavali se u naslonjač i zapuši, podižući cigaretu u vis, da mu dim ne ide k očima. I tako zavaljen poče se hvaliti, govoreći, kako svaki pametan mladić može i bez truda živjeti gospodski. Reče »mladić«, a bijaše mu blizu četrdeset godina.

Iz debele, crvene i obrijane glave, sjale mu sitne očice i od samoga zadovoljstva pune suzâ. Pripovijedaše dugo o sebi i sve uzdišući od prevelikog zadovoljstva, a onda poče žaliti moga oca, što živi u pustoši. Govorio je na dušak, znojeći se i u strahu, da mu tko od nas ne prekine riječ. Kad nije pušio, vrtio je prstenje na ruci, igrao se zlatnim lancem na golemoj trbušini, a onda, bez prekida govoreći, stade premetati džepove, da nam pokaže fotografiju svoje vjerenice. No slike u džepovima nije bilo, ali nam je u tome žurnom traženju pokazao velik svežanj modrih i crvenih banknota. Premećući ih, kao da ne zna, što bi s njima, redom nas je pogledao:

— Pardon, pardon! — reče, kao da se opravdava, što nam je nehotice pokazao svoje blago.

Odjednom se zagleda u mene i stade zapitkivati, na koju ću školu, jer da sam već odrastao i reče, kako bi bilo vrijeme, da se roditelji za me postaraju.

Majka je prikorno pogledala u oca, a otac preda se; zatim oboje u me i u gosta, pa je nastalo dugo i

*) Lanci.

neugodno šutanje. Kao da roditelji nikada prije nijesu mislili o meni, pa istom sada začudjeni ugledaše, kolik sam narastao.

O svojoj »budućnosti« ni u taj par nijesam mislio, pače ni o svome dvostrukom biću, jer me je iznenadila nova i neugodna spoznaja. Do sada vidjah samo tri vrsti čeljadi: onu, što živi od svoje zemlje ili zanata, »lacmane-impiegate«, što primaju »kvjetancu«*) i od seljaka darove, te kamatnike trgovce, koji varaju i gule narod. A sada sam vidio, kako ima ljudi, što i drukčije žive: ništa ne rade, s težacima i ne govore, već samo putuju i na nekakav čudan način zgrću silu novaca.

»Ovo moraju biti neki sramotni i zamršeni posli!« mišljah gledajući u onoga gojnog čovjeka i u njegove lukave, od zadovoljstva suzne očice.

Od tada, svaki bogovetni dan, živo se govorilo o mome školovanju i otac pregne da nešto učini. Ali sve njegovo nastojanje svrši se time, da je od kninskog župnika dobio papirić, na kome bijaše zamrčena godina, mjesec i dan moga rodjenja, a istom tada nastaše duge rasprave, kako ću se »brže« dočepati svoga »kruha«. No sve te maštanije rasplinuše se u ništa, jer u mojih roditelja nije bilo novaca, da me ikamo pošalju. Zbog toga su jedno drugo krivili, svadjali se, a napokon i mene korili, da ništa ne radim i ništa ne znam.

Onih vrućih i sušnih dana, svi smo se žestili, poput muha, komaraca i osâ, što u silnom broju zujahu po cijeloj kući. Bijahu to za nas teški dani, ali nas prvi jesenski vjetrovi i oblaci smiriše: nastade promjena, što nas je izbavila nemira i briga.

Darovi u voću, grožđju, žitu i drugim plodovima jesenskim, počeše se gomilati u našem podrumu i prestadosmo misliti o nevolji, što nam je može donijeti »budućnost«. Spremale se dugotrajne jesenske kiše, no i mi smo se brigali, kako ćemo ih dočekati. Rad-

*) Mjesečna plaća na »kvitu«.

nici žurno popravljali krov, prozore i vrata, u »avliji« slagala se drva i živad tovila, a u sobama premetahu zimske pokrivače. Bijasmo umireni, kao da podižemo kulu, kamo ne može ni oskudica ni zima, pa što je više nepogodâ, nama će biti ljepše.

Jugovina poče valjati sve golemije i crnije oblake, ali očekivane sparine nije bilo. Duhaše jedan od onih rijetkih jesenskih vjetrova, koji brzo donose ohladicu i kišu, a Koljančani nagoviještali, da će i zima uraniti.

Jedne je noći daleko, u dubinama, tutnjalo i žestoka jugovina sve jače drmala kućom. Onda se iz onih grdnih oblačina spusti takova kiša, da je vjetar gustim mlazovima udarao zidove, prozore i krov, kao da lupa olovnim krugljama. I sjutradan, pa redom nekoliko dana i noći, pod crnim nebom bučali vjetar i voda, te pomislih, da je već nastala zima.

No Koljančani se bijahu prevarili: peti dan nebo se razvedri i zasja lijepa, rumena jesen, šarenija i mirisnija od svakog proljeća.

XIII.

Jaki pljusci kiše navraćali se još nekoliko puta i svagda je iza njih šareno lišće u bistrom uzduhu žarče sjalo. Kao da je sva raskoš pobjegla s livada i poljâ i skupila se oko bijelih komšiluka medju voćnjacima. Na zidovima, poput vatre, crvenilo se lišće divlje loze, a drugo se žutjelo kao plamen na suncu. Krošnje nekih drveta bijahu još uvijek tamnozelene, a neke se zarumenile ili poblijedile kao da su od nježnih listića voska.

Igre s drugovima u polju i na brežuljcima prestadoše i sada bi u nabujalim jarcima od trstike napravljali vitle*), a za sunčanih bi dana sjeli u vrt i gledali, kako šareno lišće lagano šumeći pada. U srcu

*) Kola, što ih voda vrti.

mi je bilo radosno kao i proljetos, kad bi se po nama runile mirisne, bijelorumenkaste latice jabukova i trešnjeva cvijeta.

Lastavice oblijetale nemirno, vrapci se većma uzobijestili, a po krovovima i po zidovima visokih avlija, golubovi su šećući gukali. Samo su neki od njih na sljemenu kuća stajali nepomično, kao da su od bijelog kamena istesani.

Na gumnima mirisale još svježe stabljike kukuruza, iz pojata sijeno, a krepki zadah mladog vina kroz malene otvore tamnih podruma. I ševarate kućice*) u zabitnim uvalama, jesen je ispunila obiljem, te se obijesno veselje razmahalo po cijeloj krajini.

Sad ovdje, a sad ondje, kupio se narod radi »derneka« ili sajma, te i mi polažasmo na te slave, da se nagledamo kola i vreve.

Čim bi prispjeli, omotali bi me gustim nizovima oraha i oskoruša, pa nadarivali tolikim jabukama i kolačima, da bi mi po dvoje i po troje pomagalo nositi. Poput jesenskog lišća šarenile se muške i ženske odore, te zveckali i blistali nakiti od srebra. Zvona su cilikala, ječala i tutnjala, kako gdje bijahu veća ili manja; svirale i diple pištale, djevojke i momci ojkali i podcikivala djeca, a svu tu mješavinu zvukova prekidahu gromki hici iz malih, srebrom okovanih pušaka. Posvuda mirisalo pečeno meso, jabuke, vino i kolači, pa hrpe grožđja i u saću med. A mirisahu mi i krepka tjelesa razigranih momaka i cura. Gledao sam, kako izmjenjuju žarke poglede, a onda lome jedni drugima ruke i mišice štiplju, sve od snažne ljubavi, što se bijaše pritajila za ljetnog rada i žege.

Pri kraju derneka momci bi se pobili, a kad se bez tučnjave svršio, rekoše da i ne pamte slabijeg: — Na derneku tko koga dërnu! a suda u tom ne bilo. Bojao sam se zvižduka kamenja, blijeska povadjenih noža, no ipak mi je godilo vidjeti, kako se momačka prsa od trke i srdžbe nadižu i kako im se duga, razbarušena kosa često zakrvavljuje.

*) Kućice s krovom od ševara, šaša.

Kad na derneku ne bi bilo lacmana i ja bih se uzobijestio, no čim bi ih ugledao, radost bi u meni klonula.

Njihove su ženske rastvorenim »ombrelinima« od sunca i vjetra štitile svoja blijeda, namrštena lica, a usta i nos »faculetima«*), da ne udišu prašinu i vonj. Prëdale od i malo jačeg povika, a od praska kubure stresale se i začepljujući uši vriskale: »Jô!«

A lacmani, kao da im je to prvi put, pažljivo razgledali šarene pregače i druge nakite: zaustavljali sad nevjestu a sad curu, da štogod na njoj popipaju, te izbližega promotre. Naša ih je momčad popreko gledala, a i ženskinje ih od sebe turale, no oni bi svejednako nasrtali, petljali u svom jeziku i nečemu se divili.

U takvim zgodama iznova bih osjetio, kako sam od dva bića složen i nijesam razumio, zašto se je u meni ponavljao takav osjećaj, baš kad bih vidio lacmane. A nijesam poimao ni to, kako sam se uvjerio, da je u d r u g i h tijelo i duša jedna nedjeljiva cjelina: vesele se, pjevaju, te ih kao mene ne kini ona druga pola, promatrajući ih što čine. Zaželio bih da kome ispripovjedim čudne osjećaje, koji su me snalazili, no stidio sam se i bojao, da mi ne reknu: »Šuti, ludove!«

Zato sam i prigušivao takove neobične misli, pa su gotovo posve iščeznule, kad se različni dogadjaji stadoše hitro izmjenjivati: pirovi, golema repatica, poplava, ubojstvo, strašna bura »na prolivenu krv« i druge zgode. Sve je ovo za dugo vremena odvraćalo moju pažnju od onoga, što se je u meni zbivalo.

Poslije tih derneka i slava bučili svatovi, siromašniji pješke, a bogati jašeći. Pucalo se i pjevalo, te malo u kome selašcu da nije šumio veseli i obijesni pir.

I nas su zvali na mnoge pirove, ali podjosmo jedino u glavara koljanskog na Gutića glavicu, kad mu se ženio najmladji sin. Bijaše to kuća bogata, na

*) Rupcima.

glasu, i takovih bi našao jedva petnaestak u cijeloj krajini. Češće sam dolazio k njima, no toga dana sve mi se prikazalo mnogo ljepše: bogatstvo, pa snaga i moć slična kraljevskoj.

A ta sila kao da potjecaše od staroga Krstana. Ne zato što je on bio glavar sela, već glavar onoga starinskog doma. S uzdignute, zapeškirene glave padala mu sve do ramena obilata, prosjeda griva, tičući se golemih brčina, bijelih poput srebrenih »ploča« i tôkâ na njegovoj ječermi. Ispod nakostrušenih obrva blistale nešto udubene oči: — u sinove, nevjeste i starije ukućane hajdučki gledale, a u goste nasmješljivo, blago, kao milujući svoju unučad. Braća, nevjeste, sinovi i njihovi brojni potomci, ljubili ga, a i bojali se njegovih očiju: sve je vidio i znao, pa ni skrovite želje i misli ne mogahu pred njim sakriti.

Pravu snagu njegove vlasti poznadoh istom uvečer, kad se je sve uzobijestilo i kad se činilo, da je pirovanje zametlo kućne običaje.

Stidljive ženice prije šutke, oborenih očiju i držeći se za okrajke bošče*), svakome odraslom muškarcu duboko se klanjale, no sada popijevale, a i zahihotale, čim bi pogledale u mladu, istom dovedenu nevjestu. Sitna dječica divlje grabila jabuke i orahe, što su ih bacali preko sljemena kućnog, a i sama nevjesta čudno se ponijela.

Jašili svatovi prama Glavici, jašili mekim kolovozom, a upored s djeverom i nevjesta na trogodišnjem hatu. Kad smo se približili položitom breščiću, gdje se medju šarenim krošnjama bijelila mladoženjina kuća, svatovi se užurbali i počeli jedan drugom šaptati.

Nad vratima avlije lepršao svilen barjak s jabukom na vrhu, a po davnom običaju, svatovi se imali natjecati, tko će ga prvi ugrabiti. I na znak staroga svata bolje se u sedlima namjeste, a onda zagrabiše

*) Veliki, bijeli rubac na glavi.

na čilim konjima, svedjer gledajući barjak povrh avlije.

Mi smo se vozili u sijenom nastrtim kolima i napeto gledali, što će biti. Kopita mnogih konja zatoptaše i svatovi strugnuše mimo nas tako brzo, da je i s mekog, vlažnog kolovoza zemlja vrcala.

No sada se dogodi prije nevidjeno čudo.

Kad su svatovi dobrano odmakli, nevjesta ostavi djevera, uzvikne, podbode hata i zamalo prestiže sve. Prva je zgrabila barjak i mašući njime dočekala svate, a onda se ipak smela ne znajući, što da učini s njim. No ugledavši povrh kućnih vrata rupicu, tamo ga zasadi, sjaši, te zagrli svekrvu, koja ih je čekala na pragu.

Sve je to bilo proti običaju, no ipak je njezino junaštvo obveselilo i domare i svate. Mišljahu, da toga dana o n a k a nevjesta može učiniti štogod vanredno, te da pir na Gutića glavici može biti i drukčiji nego što je bivao po drugim kućama u selu.

A kakva je to bila cura! U svome rodu, u kojemu je što po ocu, a što po materi, imala devet hajduka, pet harambaša i dva serdara, pa je i u njoj tekla vrela krv. Vidjao sam je na livadama, gdje uspravno stojeći na golom hrptu konja, veze ili plete, a i onda kad bi njezin »mrkov« zahrzao i potrčao, ne prekidaše pjesmu i vez: prignula se, pljesnula konja po šiji i vezući zapjevala još radosnije.

Kad smo i mi prispjeli na Glavicu, nadjosmo u prizemnoj, mračnoj izbi duge stolove, s kojih se pušila i mirisala mnoga jela i staro vino u smrekovim bukarama. Tolike množine raznovrsnih jela nikad ne vidjeh, premda bijah vičan svakom obilju. I mnogi prosjaci iz dalekih, krševitih sela, zgrnuli se i uzobijestili: pred svakim od njih hrpa mesa, vino i golemi komadi pšeničnog kruha, pa se cere i tim komadima gadjaju jedan u drugoga.

Krstan bi kadikad obišao laganim hodom, a živim pogledima, sve one prostorije i sve trpeze, i odmah bi opazio, ako čega pred uzvanicima nema.

No čim bi podigao ruku, domaći poskoče i odmah bi se našlo baš ono, što je pomislio.

Divio sam se i obilju i redu u tome bogatom, seljačkom domu, ali mi je ipak bilo teško, da me ne smjestiše ujedno s roditeljima, već uz nisku, okruglu »stolicu«*), s drugom djecom. Jedino me tješilo, da oko nje sjedoše i veliki dječaci, pa i nama donosili kao i drugima. No čim se najedosmo, oko »stolice« postade nam tijesno, pa izadjosmo na široku ledinu za kućom, medju stajama.

Gutića glavica bijaše na zapadu sela, pod visokom, šumovitom kosom, koja bi cijelom Osoju rano zakrila sunce. Zato se nama, iz sjene, prikazivahu još svjetlijim žarko obasjana selašca na istoku i u polju žuta strništa. Uzduh mirisaše jesenskom svježinom, ali nâs ipak prožimaše ugodna toplina. Od sitosti počesmo se valjati oko gumna i drhćući mirisati novu travicu, koja je izbila iza posljednjih kiša. Koturajući se i puzajući, hvatali smo jedni druge i cjelivali, s preobilja jakosti i sreće.

Kad bih pogledao na lijevo, vidio sam niske zgrade s malim otvorima, kroz koje već izbijaše rumeno svijetlo luča, još rumenije i ljepše, gdje je sjalo medju krošnjama voćaka i tamnim grmljem. A odmah poviše strmi brijeg crnio se od jasena i hrasta, i samo gdjegdje zasvjetlucao kameni puteljak, kojim su čobani gonili stoku. Bijaše nam tako lijepo, da ništa drugo nijesmo želili, već da ne prestane ono sito plandovanje.

Kad nas je, već umorne, počeo hvatati drijem, ugledamo Krstana. Dolazio je k nama polagano i gologlav, a crvenilo njegova zarumenjenog lica još se jače isticalo medju bjelinom kose i brkova. Pričinio mi se napit, radi nestalna hoda i suznih očiju, no prije nego što je počeo govoriti, dječaci poustajaše i mali Boško pridje brzo k njemu:

— Nijesmo zaboravili: baš sada mišljasmo poći!

*) Nizak, okrugao stô za jelo, sinija.

— Odmah idemo, nijesmo zaboravili! — rekoše i drugi i htjedoše se razići: neki u staje k volovima, konjima i ovcama, da ih nahrane, a jedan k brijegu, da sjavi koze.

— Tako, tako, sokolovi moji! — progovori i Krstan. — Evo vam, dok se vratite, a onda k večeri!

Dok je govorio, držao je ruke za ledjima, a zatim pruži nekoliko golemih komada pïte*), tako sočne, da je s nje kapalo maslo i skorup.

Kad su dječaci zgrabili pitu i otrčali za poslom, Krstan šarenom maramom očisti ruke i zagleda se u malog Gjuricu, kao da se čudi, zašto je on ostao.

— Još je rano da razvežemo pse, — reče Gjurica, — odgonetajući stričev pogled.

— Nemoj ih ni puštati večeras! Pir je, i nitko neka se ne boji doći. Ali Kudrova, Vučka i Rísa, povedi odmah k pojatama i tamo ih sveži!

Gjurica se brinuo jedino za pse i otrčao, a mene Krstan povede u kuću. Počelo se mračiti, te unosili večeru, iako stolovi bijahu puni jela još od ručanih doba.

Čim sam čuo, da će najžešće pse čuvare svezati kod pojata, znao sam, što to znači.

U našoj krajini bila je velika sramota ne osvetiti se, pa i najmanje uvrede ne bi se zaboravljale. Prije dočekali i ubijali zbog makar nehotice učinjene krivde, no sada činilo im se zgodnije uništavati imetak dušmaninu. Užigali mu pojatu ili kuću nad glavom, a najradije o piru i na Badnju večer: — »Neka mu prisjedne!« mišljahu, jer nije prava osveta, ako pojate ne planu u taj dan.

Moralo se znati, tko se i zašto sveti, te je palikuća iz tmine dovikivao:

— To ti je pozdrav od toga i toga, za to i za to! — ali se na sudu, nikada nijesu raspravljale slične stvari.

*) Narodno, slatko jelo.

I Krstan je, baš stoga, što je glavar donjih i gornjih Koljana, imao neprijateljâ, uvijek pripravnih, da mu spale žitak.

Sjetio sam se neke vesele ali studene Badnje večeri, kad je na Brdu, usred pucnjave i pjesme, planuo golem sjenik. Vidio sam, kako se tamna, vjetrovita noć žari nebrojenim iskrama, te čuo i srditu i plačnu kriku mnogih ljudi, žena i djece, koji se vrzli u mješavini tmine i ognja. A goleme crne sjene, što su uz plamen urličući skakale, bile su tako strašne, te sam trnuo i od same pomisli, da ću vidjeti slični užas.

No kad sam ugledao mnoge svatove i njihovo oružje, te Krstana, koga se svi boje, pomislim i na strašne pse čuvare i ohrabrim se.

Kroz mirisnu paru, što se dizala s toplih jela i kroz dim plamtećeg luča, pogledao sam u lica rumena, oznojena, ali radosna i mirna. No ja sam ipak osluškivao, hoće li se začuti lavež i vika, pa osjećaji nebrige i straha u meni se često izmjenjivali.

Ne samo tê noći na piru, već i kroz cijelu jesen, sada veselje a sad užas, borili se u mojoj nemirnoj, djetinjskoj duši.

XIV.

Poslije dugotrajnih jesenskih kiša, zaredaše hladni, suhi vjetrovi, koji pootkidaše i posljednje lišće, pa su sada mahali posve golim, crnkastim grančicama. A onda i ti studeni vjetrići prestadoše, no dani bijahu hladni, a noći mrzle. U zoru sve se bijelilo od inja, a kad bi se razdanilo, dizala se lagana maglica od stopljenog mraza, gušeći sjaj i toplinu niskog, jesenskog sunca.

Oko podneva uzduh bijaše svjež, bistar i lagan, kao da te podiže u vis, i nijesam ćutio težine sopstvenog tijela. Bit će da slično osjećahu i leptiri, laki kao uzduh što ih je nosio, te sam ih gledao zavidno, a i u ptice, koje cvrkućući oblijetahu oko golih krošanja.

Vidio sam, kako u vrtu nad ogoljelim vinogradom lepršaju i kljuju preostale čevuljice*) grožđja što nije moglo dozreti, pa bih i ja zaredao da paljetkujem**). Ona tvrda, ljutkasta zrnca bijahu mi sladja od izabranih grozdova, što se u kući sušili.

Kad bi se maglica razišla, blaga toplina ugodno grijala, a večernja studen ispunila me radošću u očekivanju vrućih i sočnih jela. Počeše otakati i novo, pjenušavo vino, a komšije silom vukli jedni druge, neka bi okušali »žutinu«, »hrvaštinu« ili »góro«; grijali pečenicu, pržili uštipke i obilato začinjali suhu ribu, da bi se vino činilo bolje i da bi se više popilo.

U prizemlju desnoga krila školske zgrade bijaše manastirska krčma i tamo stadoše od vinskog dropa peći rakiju. Ispred golema kotla sjedio bih i ja uz oca, slušajući čudne pripovijesti i stare, junačke pjesme. Tek iza ponoći zateturao bih dremovan da legnem, no često bih se budio od strašnih snova: Turci, aždaje, vile i drugo, što sam slušao, san mi trgalo.

Te je priče moj otac pamtio, zapisivao i meni se činilo, da od seljaka uči. Nijesam znao, što misli, ni vjeruju li Koljanci u sve, što kazuju: možda samo tako govore, da im vrijeme prodje.

Jedne noći počeše razgovor o različitim znamenjima nebeskim: kako se »otvara nebo« i kako se u tom času može imati sve, što tko zapita; o »krstovima«, što se ukazuju na mjesecu i suncu; o zmaju, što ih potamni, htijući ih da proguta, pa o »vodenom i vatrenom sudu«, koji će uništiti zemlju.

Nekoga dana u zoru probudi nas drmanje na vratima i lupanje kamena u prozor.

— Izidjite i pogledajte nebesko znamenje! — vikaše krčmar, ali mi nijesmo izišli, jer se je i sa prozora to »nebesko znamenje« dobro vidjelo.

*) Nekoliko zrnaca jedno uz drugo.
**) Pabirčiti.

Gotovo preko cijele trećine neba, od zrakaste jezgre pružio se golem, svijetao trak prama zemlji i zvjezdice kao da se od straha kriju i blijede.

— Repatica! — klikne moj otac, gledajući je udivljeno i ne obzirući se na moja pitanja.

I Koljančani zamišljeno gledali u to »čudno znamenje«, a sama krčmarova Ilinka, vršnjakinja moja, trčkala i plačno zapitkivala:

— Hoće li što biti?... Je li ovo, majo, »nebesko znamenje?«

— Svršetak svijeta, pa eto! — zabugari krčmarica i sjede na zemlju.

Na Brdu takodjer muklo zajaukaše: bit će da su i tamo vidjeli repaticu, koju su prošlih noći oblaci krili ljudskim očima. Od te vike i zapomaganja prikrili ljudskim očima. Od te vike i zapomaganja činila mi se aždajom, što se je na nebo uspela da proguta sunce: ako se po čemu rasrdi, može omahnuti repom i sažeći svijet!

No promatrajući dalje onaj nježni, blijedi trak u mirnoj plaveti, zamišljah ga i paunom od srebra, koji šeta po modroj livadi medju zlatnim cvjetićima. Budio je u meni još nepoznatu radost, kao od ljepote nimalo slične zemaljskoj, pa sam želio da ono »znamenje« dodje još bliže k nama ili da ja k njemu poletim. Dosele nikad osjećani u g o d n i s t r a h, prikivaše moj udivljeni pogled za golemu, no ujedno vitku i blagu »zvijezdu perjašicu«, kako je u prvom čudu nazvaše.

»Perjašica« vidjala se još nekoliko noći, a onda je stala blijediti i postajati manja, pa svima odlane. No prije nego iščeznu, nebo se je opet zastrlo tako crnim oblačinama, da je i po danu trebala svijeća. A onda dugo lijevala kiša, ne u kapljicama, već u gustim i neprekinutim mlazovima vode.

Kad se je ponešto razgalilo, ugledam, da je naša bistra Cetina postala mrka poput zemlje, širinom prekrila sve bliže livade i njive, a ôka*) mosta jedva

*) Svodovi.

propuštala vodu. S brdâ i s planina srljali mutni potoci, a Cetina rasla i rasla, pa sam se vrlo radovao, kad je i opet zakišilo. Želio sam vidjeti nešto vanredno, a i vidio sam, jer je rijeka sve više rasla i razlijevala se, te napokon zakrila čitavo polje. Most je iz kalne vodurine jedva virio i k njemu se ne mogaše pristupiti ni od kud. I cesta bijaše potopljena, te jedino s Brda mogoše ljudi k nama i u krčmu, da se razgovaraju o neobičnoj poplavi, što ju je donijela »zvijezda perjašica«. Svi su od »perjašice« čekali vatru, a eto će silnom vodom podušiti i samo Brdo!

Poplava još ne bješe minula, kad me zaprepasti novi dogadjaj.

Na početku jeseni oženi se i Mitar Domazet i baš lijepom udovicom Stanom, koju prije ne htjede samo zato, što je bila udovica.

— Bolje zlato i poizderato, nego srebro iznova kovato! — kazivahu, da mu je govorio otac.

— Izderato nikad kao novo, udovica nikad što djevojka! — zapjevao bi Mitar i pobjegao iz kuće.

No kamate u vrličkih trgovaca rasle, te prije nego mu tudji plugovi zaoru podvornicu, vjenča on Stanu, da spasi svoju zemljicu, svoju djedovinu. Onda je sve zamuklo i nije se znalo, kako su živjeli, osim što su vidjeli, kako udovica, kud išla da išla, suze tare.

A kad je za poplave prodrla voda u Krilaševe mline i nitko ne smjede u njih da što spasi, ponudi se Mitar, ali Stana ga ne htjede sama pustiti. Pošli su zajedno, no Mitar se vratio sam i rekao, da je udovicu voda zanijela... On ju je zvao udovicom i poslije vjenčanja govoreći, da se on tudjih »obalina«*) nije ni dotaknuo, a nijesu mu se čudili, jer taki bijahu i drugi koljanski momci.

Povjerovaše mu, da je Stanu voda ponijela, no četvrti dan ugledaše je doista u viru podno mlina, ali

*) Jelo i piće, što je nekom, iza uživanja, preostalo.

ne udušenu već zaklanu tako nemilo, da se je glava jedva držala trupa. Tada se sjetim Mitrove prijetnje na beglučkim livadama: — »Ako je i uzmem, ja ću je, kadli tadli, smaknuti!«

To bijaše pred Božić i seljani prorokovaše strašnu buru, što će duhnuti na prolivenu krv. Ne da je požalište, već što je bura morala zalomatati na svaku krv, što nije u junačkom boju prolivena. I zbilja, još iste noći, poče u planinskim klancima bučati, a već u zoru bura je nosila vodu čak u Brdo, ujedno s grančicama vrbâ i s muljem, koji se uz rijeku nakupio.

Osam dana urlikala je ta strašna bura i svih osam dana nije moja majka zaspala. Molila se i mene hrabrila, a sama je drhtala kao prut na vodi, čujući da i sami zidovi od strašnoga vjetra škriplju. Istom kad se je Cetina vratila u svoje korito, prestala je bura, a odmah za tim, gdje god je voda bila plitka, smrznula se do samog dna...

Ždrali plovljahu u visini, a jata divljih gusaka prekriše močvarne dijelove polja. Lovačke puške tutnjile iz ladja na rijeci i pod vrbama, a domala i kubure s pragova kućnih: — narod je slavio Badnju veče i Božić.

Poslije našeg, katoličkog Božića, odosmo u manastir, da proslavimo i njihov, a meni se činilo, da istom u Dragoviću nastaju pravi Blagdani.

Tamo bih se nagledao svakojakih čudesa i ljepote: badnjakâ, što bi ih osam najboljih volova jedva dovuklo, bradatih kalugjera u sjajnim odeždama*), mirisnog dima iz pozlaćenih kadionica, prostrte slame svuda u manastiru, te grljenja i mirboženja**) razdraganog naroda pred crkvom, u divotnom svijetlu studene, božićne zore. Naslušao bih se grmljavine pušaka, slavljenja zvona, jeke u manastirskoj drazi, te crkvenih pjesama u starom slavenskom jeziku, od

*) Crkvene, zlatom i srebrom vezene odore.

**) Cjelivanje na Božić.

kojih mi, a da ni sâm ne znadoh zašto, navirahu suze milinja na oči.

Odmah poslije Božića nebo se opet natmuri, ali ne kao jesenas, već postade najednako tamnosivo, a iz njega zalepršaju guste pahuljice i za čas pokriju zemlju. Čitave dane i noći padao je gusti, tihi snijeg i ravnio polje. Cvrkućući, izrijetka prolijetale zimske ptičice, a vrapci se okupljali ispred prozora i kućnog praga. Tada sam u vrtu napravljao ošice*) od bijele konjske strunje ili lovio češljugarke »pod pločicu«, grudao se i obarao kamenjem duge ledene mosure s krova i ogranaka.

Onda je opet zašumjela bura s Gnjata i stala dizati oblake sitnog, smrznutog snijega, zasipljući stanove te hujeći oko zidova i kroz ogranke. Smetovi**) oko kuće rasli i rasli, a kad dopriješe sve do gornjega praga kućnih vrata, počeh se bojati i radovati kao i za poplave. Pod noć bi kraj niskog ognjišta zasjeli večerati i tada sam želio da uvijek potraje i veselo pucketanje vatre i zavijanje ljute mećave.

I tako, sada bojazan, a sad veselje, oživljavahu mi krv u žilama i srce, te ne znadoh što je čama, koja me je kasnije stala moriti. Proljeće i ljeto, jesen i zima donosili novih zgoda, kojima sam se radovao ili ih se strašio, ispunjavajući najsretnije doba moga djetinjstva.

XV.

Zima je prošla, a na proljeće već nijesmo bili u Koljanima: moga oca nenadno premjeste u daleko i posve drukčije selo, gdje proljeće i nije bilo proljeće.

U mjesecu travnju drveće se crnilo kao i na Božić, jer je tamo bilo samih grabova i hrastova, koji

*) Sprava za hvatanje ptičâ.

**) Hrpe snijega, što ih je nanio vjetar.

pupaju vrlo kasno. Početkom svibnja, mlado se lišće ipak razvilo, ali ne bijaše svijetlozeleno, nego crvenkasto, oporo i već staro: hladan, suh vjetrić ispijao mu sokove i ne dao mirna sunčanja hrapavim, čvornatim grančicama.

Prodjoše i dvije sedmice, otkad smo prispjeli, a nijesam znao, da li je selo veliko ili maleno: kamena se ravnica pružala u nedogled, a iz nje jedva provirivale na daleko razasute kućice. Nije bilo ni putova, već se išlo kud si htio, ovamo uskim, a tamo širokim prolazima.

Hodeći, morao sam gledati jedino preda se, pazeći da ne posrnem preko litica ili da nogu ne slomim u škrapi. No i kad bih stao, nijesam vidio ništa do nesklapnih suhodizina i gdjekad niske krovove od teških, kamenitih ploča.

U mrtvoj tišini sve to bijaše jednolično sivo sa gdjekojom žutkastom mrljom kao blato. Gledao sam i prisluškivao, te obuzet čudnim strahom, kušao sam pregibati ruke i noge, da vidim, nijesam li se i ja ukočio poput litica i starih grabova oko mene. Ipak sam htio pobliže razgledati onu tajnovitu okolicu, jer me je privlačila i omotavala nevidljivim nitima, kao golemi pauk.

Već onog popodneva, kad smo prispjeli, seljani me zamrziše, a naročito njihove žene, koje su brzo doznale, što se dogodilo na mom dolasku.

Ustavismo se na dalekoj, pustoj cesti kraj bunara, raspitujući, gdje je selo a gdje škola, jer se nikakva kuća na daleko i široko nije ukazivala. Još nikad ne vidjeh bunar, te ne mogoh pomisliti, da se iz one okrugle jame crpa voda za pilo. U Koljanima nijesu grabili ni iz rijeke, već iz vrelašca, gdje su bistri mlazovi ključali iz pijeska, bijela i čista kao snijeg.

Dok su se moji roditelji razgovarali, zavirim preko crne, kamene ograde, zagledam se u dubinu i baš ništa ne misleći, pljunem u bunar.

— Za ime Isusovo i blažene Divice! Što to radiš mali! — cikne neka starica kraj mene i prekrsti se.

— Pusti ga, ta vidiš da je lud! — reče druga žena i smrknuto nastavi crpati mutnu, zelenkastu vodu.

— Kuća vam je na l i p u m i s t u, u s r i d sela, samo što je daleko od crkve. Evo, ovda se i d j e! — odgovoriše nam, pokazujući blatnim nogama izgaženo kamenje, i ta žutkasta pruga u daljini pričinjala se, da je pravi put.

Malo kasnije, mi smo tim blatavim tragom i pošli, a kola ostavismo.

Školska kuća bijaše istom načinjena, baš usred sela i nasred krša, bez drveta, bez grma, pače i bez travke. Tužno se bijelila medju sivim kamenjem, a oko nje u gomilama ostaci svakovrsne gradje: kamenje, okresotine, ugarci, slomljene daske i vapno.

Majka ne htjede u kuću, već sjede na kamen i zaplače, a otac kraj nje stjaše zamišljen, te i ne pokuša da nas utješi.

U blizini skupilo se prilično svijeta, pa nas promatrali šapćući i gurkajući se laktima. Djeca golema trbuha u prljavim, rasparanim košuljama, krila se iza isto tako naduvenih matera u košuljama žutosive boje. Rekoše nam, da je voda u njih taka, pa nema »b i l i l a«*) kao u drugih, ali da fra Ante i njegova sestra svoje ruho šalju prati »u druga m i s t a« zajedno sa crkvenim.

Medju okupljenom djecom i ženama našlo se i nekoliko ljudi, pa ih otac zamoli, da nam štogod pomognu.

— Ne možemo mi ništa bez fra Ante i bez »v i ć n i k a«. Oni z a p o v i d a j u, pa kako reku, onako ćemo i učiniti — odgovoriše, ali mi nijesmo znali, tko su ti »vićnici«, jer ih u Koljanima nije bilo.

Najviše me nagnalo u čudo, što su jako mirisali dimom, kao da su cijelu zimu visjeli nad vatrom,

*) Sasvim bijeloga rublja.

a onda, što su nesamo ženske već i muški neprestano uzdisali, zazivajući ime Isusa, Marije ili svetog Josipa, kao da im prijeti golema opasnost.

I nas je bila pritisla tjeskoba, pa smo takodjer uzdisali i strpljivo očekivali, nastojeći razgovorom zaboraviti nevolju, u koju zapadosmo.

— Može li se kadikad ovdje dobaviti ribe? — zapita moj otac, samo tako, da nešto reče.

— Može dosta, ako hoćete i za večeru: ima je i u mome vrtlu!

Tužno se nasmiješimo, čujući kako je taj čovjek mislio da tražimo »r i p e«, to jest repe, ali naš smiješak i ne opaziše, već nas promatrahu mirno, zamišljeno, kao i prije.

Poslije koljanskog obilja, čudom sam se čudio tolikom siromaštvu i jadu, ali su se možda i prenavljali: čuo sam kako rekoše, da se darovima božijim ne smijemo razmetati, a ni hvaliti se, jer što je Bog dao, može i uzeti.

Što smo god tražili, da nam prodadu, rekoše, da nema. Već po tome, kako su nazivali različite stvari, moralo se vjerovati, da ih je posve malo: i »kumpirića« i »krušca« i »mlikašca« i »sirčića«, teško se nalazilo, a samih drva bijaše obilatije. I to ne u selu, već ih dogonili iz daleka, s druge strane onih pustih brda.

— Sve je nama daleko: voda, mlin, viganj (kovačnica) i varoš! — reče neki čovječac, na kom se nije moglo razabrati, da li je star ili mlad, te pogleda u svoje kratke, bose noge.

— Gujavcima je najteže: njima je i crkva s neruke, pa ni božjega zvona ne čuju! — govoraše tužnim, iznemoglim glasom starica zavaljena u prašinu, jer joj je bilo dodijalo stajati.

Razgovarajući, čuli smo različita imena komšiluka i ljudi: Krpuše, Glodjavci, Smrdež, Lupetina, Krmelj i kojekakove druge neobične i gadne nadimke. I kod svakog imena uzgred i kao nehotice, natukli kakvo zlo ili sramotno svojstvo s opomenom, da se

čuvamo. No odmah zatim uzdahli bi i brzo dodali, kako nije dano suditi ljudima već Bogu.

Ta prva večer u našem novom obitavalištu, ostade mi dugo i živo u pameti, baš zato, jer mnogošta nijesam razumio.

Ona čeljad nije znala ni takovih stvari, koje i mala djeca znadu, ali je njihov govor vrvio rečenicama iz Svetog Pisma, pače i latinskim. Znali sve patrijarke i proroke i tko je od njih što rekao, a onda po čitava evangjelja napamet.

Slušajući i čekajući, jako izgladnim, ali nijesmo imali kod sebe upravo ništa: nadali smo se štogod naći u selu, te ne ponesosmo jela. Krčme nije bilo, a okupljena čeljad jedino uzdisala, zazivala Isusa i Mariju, svjetujući nas, da pričekamo fra Antu, koji će zastalno doći, kad se od bolesnika iz Djubretina komšiluka povrati.

— Kad dodje — rekoše — može biti da se štogod nadje i u nas.

»A zašto će o n d a u njih biti, a sada nema? Dakle, ipak nijesu tako siromašni?« mislio sam, ali nijesam odgonetnuo.

Nad svim kamenjem već se počela hvatati noć, ni bučnija ni tiša od mrtvog popodneva, što je minulo. Zvono je negdje zakucalo, no daleko, daleko, te od slabašnog mu glasa, pomislih, da je klepka na stadu, koje se vraća iz paše. Oni, što su sjedili, poustaju i reknu jedno za drugim:

— Slava tebi, glase nebeski! Oprosti nam, oprosti, dobri Isuse, za gorke rane Tvoje! — govorahu tukući se u razgaljena prsa.

Meni je sve to bilo vrlo čudno i ne mogoh zamisliti što su zgriješili, pa od tih vapaja u onoj pustoši i tišini sumraka, obuze me još veća tuga i strah.

A sličnih tužnih večeri doživjeh u tome selu mnogo, iako je nastajalo proljeće.

Kišica bi iz svuda jednako zastrtog neba zarominjala, a onda i opet strujao hladan vjetrić s golih

planina, gdje počivahu isto tako sive litice kao i u ravnici.

Iza tihoga dana nastajala jednako tiha večer, pa u daljini jedva čujno zakucalo i odmah umuklo zvonce. U sumraku sve više tonuo teški, olovni krš, ujedno s kućicama i osamljenim crnim hrastovima bez krošnje.

A zatim noć, bez momačke pjesme, pucnjave i laveža pasa...

XVI.

Nakraj krajca sela uzdizao se kamenit brijeg, a na njemu crkvica od kamena i veliko groblje s mnogim kamenim križima. K toj crkvi išlo se, kud si htio, po mnogim izgaženim tragovima i vijugajući, da se manje osjeti strmina.

U drugu nedjelju iza našeg dolaska zaputismo se ranije k toj dalekoj crkvici na veliku misu, jer nam rekoše, da se je fra Ante »strašno razljutio«, što već prošle nedjelje nijesmo bili. Svratismo se podno brijega u župnikovu kuću, no moradosmo čekati, jer je fra Ante dugo molio. Zatim nagrnuše mnoge seljakinje i seljaci, ali nam nitko od njih ne htjede kazati, zašto se k njemu tiskaju.

Kad i mi dodjosmo na red, ugledam župnika za stolom da nešto piše te, ili nas nije odmah spazio ili se pretvarao da nas ne vidi: toliko se činjaše zaokupljen poslovima. Još je vrlo mlad, okrugla, puna lica, bijela i rumena, s vijencem crne, rudaste kose na glavi i s isto tako crnim obrvama. Mnogo je sličio obojenom kipu svetog Ante, koga sam vidio u staklenom ormariću na oltaru vrličke crkve.

Začudio sam se, kako na dlaku znade, što smo radili i govórili ono dana i sve, što se u mjestu dogadja, te što kori moga oca, da ne vrši dužnosti u katoličkom selu. A pred mojim već sijedim ocem pričinjaše se tek doraslim momčićem, i prisiljena strogost ne doličila onako mladom i svježem licu.

Fra Ante, ne čekajući da mu se što odgovori, ozbiljno upita, znadem li »služiti« misu, pa kad mu rekoše, da ne znam, zalama rukama i poskoči.

— Odmah... odmah, morate ga naučiti! — vikne. — Drugi mi latinski slabo izgovaraju, a ja nemam vremena da ih pripravljam.

Bit će da je fra Ante zamijetio moj pogled te prkos, što je u njemu sijevnuo, jer pridje k meni i strogo mi se u oči zagleda. A ja sam zbilja osjećao srdžbu prama fra Anti i »vićnicima«, jer još ne bijah doživio, da tkogod zapovijeda ocu ili meni.

— Ovoga maloga treba ukrotiti! Treba ga naučiti posluhu i svetoj poniznosti! — usklikne, pogladi svoju crnu kosu i prošeta se oštrim korakom po sobi.

Zatim pridje k nama s nekim čudnim smiješkom na glatko obrijanim usnicama i reče ocu:

— Mi ćemo zajednički raditi u vinogradu Gospodnjem, zar ne? Već od danas ne će pjevati epistolu Cvrčak nego vi! Dakle smo se sporazumjeli! — završi, pa nam otvori vrata, da izadjemo.

U crkvi se zbilo mnogo svijeta, a oko crkve i više, jer svi nijesu mogli u onako maleni prostor. Tiskali se i ljubili prag, kad bi ušli i kad bi izlazili, a ženske bugarile na grobovima i nosile u pregrštima »svetu vodu«, da ih poškrope.

Sve, što sam vidio i preko mise, bijaše mi takodjer novo, te sam sa zanimanjem gledao u duboko prignute glave, obilato maslom namazane, osluškujući duboke uzdahe i pokajničke vapaje ustrašene i potištene čeljadi.

Sjetio sam se, kako pred crkvom manastira Dragovića momci i brkati ljudi ostavljahu puške, handžare i svoje duge »čibuke« prije nego što udju u crkvu; ženske postavljale na dječje grobove jabuke i slatke kolače, a na grobove odraslih pšenične pogače i vino, što bi kasnije pojeli siromaci. Od kaludjera sam doznao, da je to »drevni« slavenski običaj,

i nijesam se užimao dignuti s gropčića rumeniju jabuku ili »medenjak«.

Ovdje pak nosili lule sobom i u crkvu, govoreći nam, da bi ih tkogod ukrao, ako ih pred crkvom ostave. A da ima selâ, gdje muškarci nose oružje i njime se diče, o tome još nikad nijesu ni čuli.

Te je nedjelje fra Ante propovijedao o »kršćanskoj ljubavi«, no upamtih jedino, kako sveti Luigji Gonzaga ni svoju majku ne htjede cjelivati, jer je žensko, no idući da pohodi »svetu hostiju«, gorio je tolikom ljubavi, da se je za njegovim koracima topio snijeg.

Već sjutra otac me htjede prisiliti da učim »odgovarati« misu, te u kući svaki dan plač i svadja. Nikako mi se nije dalo posluživati kod oltara ni govoriti nerazumljive i meni besmislene riječi. A majka me od oca branila kao i ono davno u Koljanima, dok me je talijanski učio. I tada sam volio ostati bez ručka i bez igre, nego izgovoriti nekoliko »lacmanskih« riječi, koje ni meni ni koljanskoj djeci nijesu trebale.

Za tihih proljetnih dana šuljao sam se medju ogradama i oko kućicâ, da gledam i prisluškujem, no čuo bih jedino zveket svojih potkovanih čizama. No kadikad zacvrkutala i ptičica, zazujao hrušt ili zazvečala motika u kakvu dočiću, gdje se je medju litice splavilo nešto zemlje, a onda bi nastao još potpuniji mir. Blago je paslo daleko, gdje ipak bijaše malo travice zaklonjene grabima, a ljeti tamo ostajalo i na noćištu. Zato se i nije čulo blejanja, klepke, ni dipala čobanskih niti predvečer. Bijaše tiho kao i po danu, samo što su iz kuća brujile molitve, duboki uzdasi i pokajničko lupanje u prsa.

Ljeto se malo razlikovalo od proljeća, pa bi čovjek mislio, da još nije ni nastalo, da sivi uzduh ne trepće povrh ugrijanog krša: — kao ni proljetos, nijesu se žutile njive ni rumenile trešnje, već se jednako sivilo kamenje, a grabovi i hrasti crnili. Šećući medju golemim, nezgrapnim zidovima, često bih se namjerio na starca ili staricu, gdje nepomično leže

ili se brane od mravi. Kad bi se to nenadano desilo, poskočio bih, a i oni aknuli, zamrmljali i okrenuli se na drugu stranu, da opet kunjaju.

Fra Ante se tužio na zloću i »nemoral« svojih župljana, premda u selu nije bilo tučnjave ni užiganja pojatâ, ali je mislio, da su u još težim grijesima. Zavidjeli i osvećivali se ništa manje od Koljančana, ali su se bojali udaraca i vatre, pa krišom tužakali fra Anti sad nevjestu, a sad curu svoga dušmanina. Neumorno zavirujući, prisluškivajući i pitajući, napokon doznam, što je to »nečisti grijeh«, radi koga je toliko govorio i srdio se fra Ante.

Rek' bi da takova grijeha u selu nije ni bilo, no ipak sam se čudio, što seljani o njemu ne misle i ne srde se kao njihov župnik. Udovica ili cura, o kojoj se govorilo, da je u »nečistom grijehu«, bijahu im što i djevojka, o kojoj se nije sumnjalo. Kad bi se ženili, jedino su pazili, koja dovodi više ovaca u miraz ili je udadbenica u rodu s općinskim lugarom ili »kapitanom« sela: jedan i drugi mogahu svome iskrnjemu učiniti i dobra i zla.

U tome selu brojilo se u »nečisti grijeh« svako kićenje i vjerovalo, da oko lijepih ženskinja oblijeće sami vrag... Radi toga mlade nevjeste navlačile bošću sve do očiju, a djevojke obarale glavu tako nisko, da im se obraz ne vidi.

To ljeto počeše govoriti o nekoj Rudici, koja se uistinu zvala Petrica, a zato, što joj je, kao po nekom čudu, kosa bila rudasta. Neki kazivahu, da je, Bože prosti, ona sama kovrča na bodljikama »Gospodinova trna«, da bude još ljepša i sotoni bliža. No drugi mišljahu, kako ju je »ista Gospa« obdarila i tom, kao i svakom drugom »lipotom duše i tila«.

Dok je bila dijete, ništa joj nijesu zamjeravali, no kad se počela »curiti«, sjetiše se, da je uz brata jedina i bogatija nego druge. Sad su vidjeli i ono, što nikad prije: da kosu kovrča »Gospodinovim trnom«, da pogleda ne obara ni pred momcima, a umiva se i po više puta na dan...

I ja sam vidjao malu Petricu, jer je stanovala nedaleko, ali se izbližega u nju zagledam istom kad počeše govoriti, da nije »prava kršćanska cura«. Bila je to vitka djevojčica, kojoj se oči jedva vidjele ispod dugih trepavica, a lice protegljasto, mršavo i tamno poput starog bakra. Nijesam vidio na njoj ništa lijepo i brzo sam je zaboravio. Samo uvojci bujne kose, što su joj stršili ispod crvene kape i neprestani smiješak oko malenih usta, zasjekoše mi se u pamet. Kad nastade ljeto, odoše djevojke u Dubrave za blagom, a po selu se vidjahu same žene: zgrbljene i ljuljajući se, nosile drva ili s dalekih bunara vodu, te mi se činilo, da Rudice nije nikad ni bilo.

Sa seoskom djecom rijetko sam se družio, jer se ne bi igrali ni tukli ni išta činili, što djeca po drugim selima. Razgovarali se o svome stadu, o jelu i o onome, što su od fra Ante čuli u crkvi, baš kao i njihovi stariji. Mene od sebe nijesu tjerali ni govorili proti »lacmanima« poput koljanske djece, već s počitanjem, sabrano, kao što bi odrasli ljudi govorili starcu.

Svi su mi dani bili posve jednaki i ništa se nije dogadjalo, da me trgne iz mrtvila. U srcu ni veselja, a ni prave žalosti, već sam ćutio neko tiho umiranje i pokornost, o kojoj je fra Ante propovijedao u crkvi, u školi i na svakom mjestu. Samo izrijetka oćutio bih strah i nemir, kad bih na očevu licu zamijetio tugu ili suze u majčinim očima...

Tada se sve življe sjećah Koljanâ i sve sam većma žalio za mekim, zelenim poljima, natopljenima rijekom i mnogim vrelašcima. Zaželio bih se i prijašnjih veselih drugova, pa trčah k dalekoj cesti podno Kozjaka, da vidim onu istu »diližansu«, što prolazi Koljanima. Ona ista crnožuta kola, koja još i sad potežu Fuks i Liza, te domaći Žutko s desna.

Dva puta je na sedmicu prolazila: dolje zorom, a gore u zahod sunčani, i čim bih je ugledao, nešto je milo i sjetno prilazilo k meni: — miris beglučkih livada i raskopane zemlje, svjetlucanje rijeke podno

mosta, zveket gjerdana u kolu i vesela krika djece, vraćahu se udruženo k mojim sjetilima.

Virio bih u »diližansu« izdaljeg, da me kočijaš i »konduktor« ne vide, a kad bi se vraćala put Koljana, govorio sam za njom tako nježne, a ujedno besmislene riječi, da bih se vrlo stidio, kad bi ih tko drugi čuo osim mene. Bila bi tada večer, pustoš i tišina, a crvenkasta svjetiljka na »diližansi« odmicala, i vidio bih je, kroz suze, na dalekoj ravnici i onda, kad se već nije čuo štropot njezinih gvoždjem okovanih kolesa...

XVII.

Negdje usred ljeta, majka mi se razboli i tada sam prosjedio uz nju mnogo dana, pogledajući sad u njeżine mutne oči, a sad kroz okno na pusto kamenje, što se jedno za drugim nizalo, čak donde, gdje sunce zapada. Sve mrtvo i tiho, pa sam ćutio jednaku tjeskobu kao i onda u primorskom gradu na krizmi. Isti onaj suhi i gorkoslani uzduh, što ispija sokove i svježinu, pa stvara golo, sivo kamenje. No tamo se barem talasala pučina, a ovdje bijahu valovi od kamena i mjesto bijele pjene, žutkasti lišaj po njima.

Napokon dodje liječnik i preporuči majci, da se preseli u Vrliku: — bijaše dosta blizu, a kod nje ljekovita Česma u gustoj šumi. Upoznadoh one lijepe gajeve i veselo, blistavo vrelo još onda, dok nijesam znao, što je kamena pustoš. No sada se sve u meni i oko mene preobratilo: vlažna, mirisna zemlja, svježina guste zeleni i žubor vode, saviše se oko mene i opojiše radostima prvih djetinjskih uspomena.

No toga ljeta upoznao sam i još nešto: ljepotu žive riječi i ljepotu u knjigama, koju nijesam slutio.

Tada mi bijaše dvanaest godina i pričinjah se gotovim momčićem po struku i jedrini. No saznadoh za to istom u Vrlici, gdje me i starija gospoda primiše kao sebi ravna, a njihovi ozbiljni razgovori sa mnom, uvjeriše me da sam ipak n e š t o.

Kroz sama sebe upoznadoh i oca, jer su me prikazali jedni drugima kao sina »starog, zaslužnog učitelja i borca«. Nijesam nikada pomislio, da mi je otac od drugih »drugojačiji« ili »bolji«, pače u zadnje doba, kad mi je mladi fra Ante stao zapovijedati, bilo je moje poštovanje prama njemu dosta opalo. Mislio sam, da je kriv, što se kinimo u onom kršu, ali sada iz razgovora one gospode saznadoh, kako je ondje samo zato, jer je »čovjek napredan«, »kremenjak« i »borac«.

Saznadoh i to, da sva gospoda nijesu »lacmani«, već misle po prilici što Koljančani i kaludjeri u Dragoviću, te kao što sam i ja mislio slušajući »lacmanske« razgovore i pjesme.

Nešto se čudno dogadjalo u Vrlici. Knjige i novine, što su ih imali u rukama, bijahu posve drugojačije no prije: našim riječima slavile su ono, što je domaće, i milo govorile o težaku, o njegovim njivama i pjesmi, te ljubile ono, što i sam ljubiš.

Već u tri sata poslije podneva bijaše na vrličkoj Česmi prijatno od hlada šume i vode. A predvečer, kad iz brežuljastog i suncem obasjanog polja dopiraše škripa kola punih snopova ili naviljaka sijena, čitalo se i pjevalo »kako se narod budi«, te o »pobjedi« i »slobodi«.

Već druge večeri čuo sam u gaju povrh Česme mlada gospodina, kako napamet niže lijepe zvonke riječi. I dosad sam čuo i čitao različitih pjesama, no ova je na me više utjecala valjda zato, što je bila prva o nečemu meni poznatu i blizu i o čem nijesam mislio da može nastati pjesma. Pa i stoga, što je u njoj drhtalo, makar nejasno, isto što i u dubini moga srca. Kasnije sam je i napisao, jer mi se je vrlo svidjela.

— To je gospodin Ivo Bressan, — šapnu mati.

— Bressan? Je li moguće? Ta to nije naše ime! — rekoh i zagledam se u tog »lacmanina«.

Bistra vodo Česme moje,
Česme moga rodnog luga...

»Kako može lacmanin zvati ove naše lugove svojima?« pomislim.

No zamalo njegove zvonke riječi podušiše i žubor Česme i moju sumnju, te stadoh pohlepno slušati.

Proc'jedjena, ljekovita, tu izvireš, vodo draga,
I tvoj brzi vrutak hita, kud ga vodi narav blaga,
Te žuboreć svakog vabi, da mu biser-vodu grabi!
Vodo hladna, tvoje kapi, srmo-srebreni pišteljci,
Vodometi, mali slapi, talasići, vir-prstenci,
Zbor skladaju tajne moći, i u danu i u noći!

Tu bijaše i gospodjâ i gospode, koje sam jedino po govoru i odijelu zvao lacmanima i našim dušmanima, no sada mi se činilo, da nijesu ono, što sam mislio. Lica im bijahu ganuta ili mi se takim vidjahu na mjesečini, koja prodiraše kroz lišće visokih javora i brijesta. A onaj gospodin govoraše dalje svoju pjesmu:

K blijesku čarnog vrutka tvoga, usred tihe noći crne,
Moja brza hiti noga, duša želi da se svrne,
Roj svjetlica sjajnih, malih, svjetluca se po obali!

I zbilja, svuda ispod tamnog grmlja krijesnice plamtjele, jasnije nego zvjezdice po nebu, jer ga je pun mjesec ispunio bjelkastim svijetlom.

Onaj gospodin zamukne, kao da nešto čeka, a onda, pogledavši u nas i oko sebe, reče tiše:

Šuma što te opkolila, prepuna je rajskog čara,
Lišćem trepti poput krila, sred ljetnoga pustog žara,
Slavulj pjeva, djet'o kljuje, lahor dušu razgaljuje!

Pomislio sam, da je prorok, jer je iznad nas u gaju doista zapjèvao slavulj malo nakon toga, što je on prignute glave izgovorio one stihove. A poslušavši slavulja, uspravi se on, pa iznova nizaše svoju pjesmu:

I po noći slavulj pjeva, sve do rujne ljetne zore,
A u zoru mala ševa, popijeva s neba gore,
Novi zbor se opet sklada, a raskošje dušom vlada!

Onda je pružio ruke prama Česmi i produžio gotovo šapćući:

Nepoznata, tajnovita, sjalo sunce, bila tama,
Sipala si biser-vrelo, Vrličanim', samim nama,
Ali evo dodje hora, nove sreće ciknu zora,
Dodje hora, nasta vrijeme, narodnoga preporoda.

Kad je jačim glasom izgovorio posljednje riječi, svi zapljeskaše i okupiše se oko pjesnika. I ja sam mlatio dlanima, jer mi se činilo, da se oni stihovi tiču samo Koljanâ i manastira, pa da će sva gospoda postati, što i težaci.

O tome gospodinu pomislih, da je lacmanin, neprijatelj Česme i šume, jer se u njoj čulo udaranje jakog djetlova kljuna, te slavuljeva i kosova pjesma. Njih slušaju hajduci i ostali junaci narodni, a lacmani ljube samo »kanarince« i mrtvo cvijeće od papira u svojim zadušenim »kamarama«. No sada sam se našao radostan i u čudu, što i gospoda mogu osjetiti ljepotu onoga, što je naše. Zato sam mrzio i knjige, te sve, što je u njima, misleći, da su i one samo lacmanske. U moga je oca naime bilo mnogo latinskih i talijanskih knjiga.

Te iste večeri, stiže me novo iznenadjenje. Dva mladića, nešto starija od mene i koji najviše pljeskahu, povedoše me sa sobom. Bijahu to mladi »studenti«, jedan iz primorja, a drugi mješćanin: Vladimir Nazor i Milan Begović. Ne znam, zašto sam im se svidio, ni po čemu su držali, da smo jednaci. Obojica već »srednjoškolci«, a mene ipak, i bez predomišljanja, zazvaše. Bit će da su po mojim zanosnim usklicima i krepkom uzrastu pomislili, da sam im ravan, pa me prigrliše i počeše mi otkrivati svoje tajne. A tajna bijaše, da su — zaljubljeni i da svaki od njih ima snopić pjesama u džepu.

Dodjosmo u nisku i tijesnu sobicu, ništa bolju od moje na selu, te uz dvije lojanice, stadoše čitati svoje lijepe stihove. U njima se isticala ljubav prama »dragoj« i još prama nečemu, te želja za »nedostizivim«, i baš onim istim, za kojim sam i ja, ne znajući, čeznuo.

Šutio sam, ne pokazujući im svoje divljenje, no bit će da su ga ipak zamijetili. Možda su znali, da sva trojica želimo jedno, i to nešto ljepše od svega na svijetu, ali da ga ne možemo pravo izreći.

Malo kasnije pripovijedahu mi o piscima i »novelama«, pa glasno, i iz tiskanih knjiga, čitali zvonke stihove, lijepe kao i žubor Česme na mjesečini i tajnovitih sjena u gaju više nje.

U novih znanaca vidio sam »notese«, u koje bilježe svoje misli i sve drugo, što im je trebalo. Zamolim majku, pa ga je ona i meni kupila. Odmah na prvoj stranici napišem prezime i ime, a onda godinu, mjesec i dan, kad sam počeo pisati i to rimskim brojevima, baš kao što sam vidio u »notesima« novih poznanika.

Osim Nazora i Milana Begovića, s nama se je družio i njegov brat Dušan, te su govorili, kako će jedan postati liječnik, drugi profesor, a treći sudac, pa su i mene zapitali, što mislim. Da su znali, koliku mi tugu zadaju, doista ne bi me nikada to zapitali. Nijesam znao, što ću postati, niti su mi roditelji o tome što rekli, no ja sam ipak odgovorio:

— Majka želi, da budem šumar, pa ću u Križevac, da učim »geodeziju«.

Zastidio sam se svoje laži i neobične riječi, koju sam izrekao, te bojažljivo pogledam u nove prijatelje. No oni mi povlade i ozbiljno reknu, da je to lijepo »zvanje« i poetično: uvijek u šumi, medju pticama, košutama i mladim seoskim curama, što dolaze po drva.

Zato sam i napisao na drugoj stranici svoga »notesa«: »Poezija, cvijeće i ljubav« — pa te riječi

iskitio narisanim lišćem i cvjetićima tako gusto, da su se jedva raspoznavale.

A o poeziji, ljubavi i ljepoti, govorasmo svaki bogovetni dan, ali vrlo rijetko o ljepoti, što smo je oko sebe vidjeli, nego o onoj, što je bila u nama ili u knjigama. Čitali smo jutrom, čitali popodne, a čitali i uvečer, kao da nam se žuri zgrnuti u se sve, što je bilo u silnim hrpama knjiga po kućama u cijeloj Vrlici.

Ne znam, kako je Begoviću i Nazoru bilo, no u meni je nastala takova želja i žedja za knjigom, da sam »u ime poezije« čitao i zemljopis, povijest, kemiju i sve drugo, što je bilo natiskano. Zato se nove riječi u mome »notesu« mnogo razlikovale od naslovnih: »Poezija, cvijeće i ljubav!« Sad je u njemu bilo i takovih, da ni sâm ne znadoh, što bi mogle značiti: silogizam, diafragma, sinteza, diagonala, sistematizirati, protoplazma, sinegdoha, heliocentrično, i stotine drugih riječi, kako bi ih gdje slučajno našao. No tada bijahu mi i te kako poetične, pa sam ih čitao s istom nasladom, kao i najljepšu pjesmu.

Majka mi se oporavljala, no bila je kao i prije zamišljena i tužna. Nekog dana, kad je sve mirisalo hladom šume, rasrdim se, što ne shvaća »Česmu«. To jest »poeziju Česme«, iako sam joj toliko govorio o »čuvstvima« i »ljepoti«, da napokon ni sam nijesam znao, što bih još mogao reći. Majka me je, čudeći se, saslušala i rekla, kako joj ona voda slabo pomaže, a da više nema ni novaca.

Ja sam se prezirno smiješio i ne nalazeći riječi da iskažem svoje misli, pogledam je srdito i mučke stadoh rediti darovane mi knjige.

Da se uklonimo sunčanom žaru, povezosmo se rano, dok je još Danica treptila na istoku, a polje u slabašnom svijetlu drijemalo. Odisalo je tajnom žudnjom i nejasnim očekivanjem, onim istim, kojim se i moja duša punila. Nijesam ništa rekao, vjerujući da majka ne može razumjeti ni »Danicu«, ni »Česmu«,

pa ni tiho svjetlucanje u polju, jer misli o posve drugim stvarima.

Stresao sam se od ugodne jutarnje studeni i zagledao se u konje, nastojeći da ne mislim o onom, kamo se vraćamo...

XVIII.

Čim smo prispjeli u selo, zakopam se u knjige, te stanem čitati redom i neumorno svaku, koja mi je dolazila do ruku. Što god su te knjige pričale i opisivale, činilo mi se divotnim, jer ja nijesam tamo, a život je jedino u njima bio istinit i dobar, pa zato još većma zamrzim ono tužno, okamenjeno selo.

Ne znam, da li me je od neprestanog čitanja ili čega drugog uznemirivala svaka sitnica, pa je djetinje moje bezbrižnosti nestalo. Što nikad prije nisam činio, počeo sam u zrcalu gledati zagonetno blistanje svojih očiju i veliku, naježenu kosu, a tada mi se opet činilo, da smo dvojica u jednom biću: p r a v i ja i drugi, koji se ipak ne može od mene rastati. Kadikad bi me spopao užas, bacio bih zrcalo i pobjegao, premda sam znao, kako je nemoguće pobjeći od sama sebe.

Kad sam omršavio i požutio, majka mi je otimala knjige, no ja bih ih i u Dubrave nosio sobom, da u zabiti i tišini čitam. Ne vidjah ništa do kraja u knjizi opisanog, niti sam čuo išta osim muzike onih lijepo nanizanih riječi. Tako bijaše s dana na dan, pa i u jesen, zimi, u proljeće, a i onda, kad je opet nastalo ljeto.

Jednog popodneva zaputim se s knjigom pjesama u ruci i s »notesom« u džepu, ravno k Dubravama, gdje od prošlog ljeta nijesam bio. Posrtao sam preko kamenja, no ipak sam čitao, samo da ne gledam u mrtvu, nepomičnu ravnicu, što se oko mene širila.

Do Dubravicâ ili Plitkoga dóca, kako su ih neki zvali, bijaše gotovo sat hoda. Tu se ona kamenita

ravnica jedva zamjetljivo spuštala: litice postajale sve rjedje, ledinice i hrasti gušći, dok u priličnoj nizini bijaše obilato hlada i trave, gdje su plandovale ovce, a i čobanice zajedno s njima. No i tu se jedva što čulo: ovce su nešumno pasle, a čobanice i čobani kojekud mirno sjedili, zadubeni u bogzna kakove misli.

Ja bih se zavalio u hlad podalje od čobanâ, s kojima ne bih progovorio, ali ni oni mene nijesu tražili. Činili mi se toliko drugojačiji od onoga pravoga svijeta u knjigama i za me gotovo da nijesu ni postojali.

No toga popodneva, čim dodjoh u Dubravice, ugledam čobanicu, gdje se igra s nekakvom šarenom pticom, kakvu još nikad nijesam vidio. Odozgo bijaše crvenkasta poput rdje, odozdo siva, a crno perje na krilima i dugačkom repu, bijelo isprutano. Ali najčudnovatija bijaše joj »kruna« na glavi, koju je sad spuštala, a sad podizala, što mi se učini vrlo smiješno.

Nijesam mogao odoljeti i približim se, da bolje vidim, a onda pogledam i u djevojku, koja ju je milovala. Zagledam se u ono neobično lice, koje mi se učini poznato i susretnem takodjer začudjeni pogled crnih, blistavih očiju.

— Nije moguće! — reknem u sebi.

No kad sam ugledao mrke, zavojite pramove više čela i kad sam zamijetio neobičnu čistoću i svježinu njezina ruha, pomislim, da je to ipak Rudica. Bit će mi na licu razabrala pitanje i sumnju, te smiješeći se, zadovoljno, reče:

— Ili me ne znaš? To sam ja!

Možda je onako radosno prosjala baš zato, što je odmah nijesam poznao: — naslućivala je, kako je naglo uzrasla i poljepšala se, pa i stoga, što gledah udivljeno njezine oči, mjesto čudnovatu, šarenu pticu, koju je držala na prsima.

— Ovo je »b o ž j i p i v č i ć«, — reče nježno, no ptica se kostrušila i otimala, tako da je raskrila košuljicu na njezinim prsima.

I prvi put ugledam onaka njedra. Vidjao sam ih jedino u starijih žena, kad doje i ne kriju se, pa bih svaki put okrenuo glavu, da ne gledam ono nešto obješeno, smedje, gdje je drečalo ili pohlepno sisalo zamusano dijete. No sada, one uspravne i tvrde jabučice, prama tamnoputnom licu, bijelile se i drhtale, te mi padoše na um dva velika, bijela cvijeta, što ih vidjeh na Košutinu jezeru.

Petrica je opazila, kud se veru moje oči, pa je brzo sapela košuljicu i sjela, te mučke gladila nakostrušenog i srditog »božjeg pivca«. Sjednem i ja, pa stanem uzdisati i prevrtati listove u knjizi.

— Što je to? — zapita me.

— Ovo su Zmajeve pjesme, — rečem, pogledajući u tanušni joj vrat, na kom se nemirno okretala glavica s mrkim, kovrčastim pramima.

Htio sam, da joj i opet pogledam u oči, ali su ih duge trepavice gotovo posve zakrile. Najednom prasne u smijeh i dugo se tresla, te su joj i kovrčci više čela poskakivali.

Mene to uvrijedi, jer nijesam znao, zašto hihoće: ili zato, što je gledam, ili se smije mojim riječima.

— Nije to nikakav zmaj, već ima čovjek, koga su tako prozvali. Pravo mu je ime Jovanović, i on je napisao ove pjesme.

Nije mi odgovorila i nijesam doznao, čemu se onako srdačno smijala.

— U nas nikakovih p i s a m a ne znadu, — reče. — A u Kninskom polju, gdje je bila naša Marta, čobanice ih umiju na stotine. Deder jednu!

— I ja sam iz Knina, — primijetim, pa uza sve što sam želio da joj čitam, stanem pripovijedati o poljima i vodama, što sam ih tamo vidio.

Slušajući me, titraše joj na ustašcima žalostiv osmijeh, a najpače, kad joj rekoh, da cure u Kninskom polju i u Koljanima nose goleme, srebrne gjer-

dane pod vratom, a na kapi također velike »talijere« od srebra.

— Ah, da je meni taki gjerdan! — usklikne ona. — U nas ga nikoja cura nema! Zin, zin, zin!... bit će da zuji kao malo zvonce!

Naglo je dihala i gledala me svojim sjajnim očima tako požudno, kao da joj ga ovaj čas mogu pribaviti.

— A što bi ti, da ti ga tkogod daruje?

— Zagrlila bih ga! — odgovori kratko i tako ozbiljno, kao da ne zna, što je rekla.

No iza kratka mišljenja ipak se dosjetila, pa se digla i htjela otići.

— Želila si kakvu pjesmu! — spomenem Rudici i stanem brzo listati knjigu.

Pogledala je, gdje su ovce i drugi čobani, pa sjede meni bliže. Kad se namjestila, poslušam njezino brzo dihanje i počnem:

Moj je život tužan, pustolina grdna,
Moje lomne grudi — —

Tu se Petrica opet nasmije i ja prekinem čitanje:

— Zašto se smiješ? — upitam.

— Kako se ne bih smijala! Mislila sam, da ćeš z a p i v a t i, a ti sve nešto mumljaš, pa nisam razumila ni r i č i. P i s m e se p i v a j u, a ne — —

— Ili ti znadeš pjevati?

— Znam!

I prije nego što sam je zamolio, zapjevala je mekim, prijatnim glasom, no tako tiho, da se jedva čulo:

Dragi dragoj doći ne mogaše,
Već po drugom pozdravljaše dragu,
Po tičici i po lastavici...

— Ah, kako je u tebe mio glas! Samo da zapjevaš malo jače!

— Bih ja, ali ne smim... kazali bi fra Anti!

— Ili fra Ante ne da pjevati?

— Dade, ali ne s v i t o v n e p i s m e. One, što nas je on naučio, možemo i na glas.

— Pa zapjevaj, samo da te još čujem!

Rudica se uozbilji, osloni lakat na koljeno, a lice na dlan, pa će iza glasa, visoko:

Ja se kajem, Bože mili,
Od svakoga grija moga,
Moje srce gorko cvili,
Jer uvridi tebe Boga!
Milosrdje tvoje veće...

No kad me je pogledala, ne izdrži već prasne u smijeh. Nijesam se začudio, te se i ja nasmijem i ne znajući čemu, a taj nas je djetinjski, bezrazložni hihot toliko zbližio, kao da smo oduvijek zajedno.

Od toga dana sastajasmo se vrlo često, jer sam gotovo svakog popodneva išao u Dubravice, ali bez knjige u ruci. Razgovarali smo se o najčudnijim stvarima i na prekide, jer se Petrica za svaku sitnicu počela smijati ili bi mi potiho zabrujila koju od onih pjesmica, što ih nije smjela zapjevati na glas.

XIX.

Tako je trajalo sve do Miholjdana, kad seljani proslaviše svoga moćnog zaštitnika: vapili preko mise, išli u procesiji, klepetali u zvona, pače su i iz mačkula*) pucali.

Bijaše to jedini »dernek« u selu, ali ni slika ni prilika pravog derneka: niti se jelo, niti pilo; momci nijesu pjevali, ni puškarali, pa ni kolo da su zaigrali! Jedino predvečer, iza »blagoslova«, u hrpama stajali momci, a podalje cure, te s jedne strane na drugu

*) Mužari, prangije.

prelazili postariji ljudi i žene, nešto ugovarali i pogadjali se.

Iza tužnog Miholjdana zaredaše i neveseliji dani. Dolazio sam u Dubrave i s kraja ih na kraj obilazio, no Petrice nije bilo. Sjedio bih na onom istom mjestu, gdje bi se obično sastajali i sjećao se pjesama, što mi ih je nekad tiho pjevala, te zvonkog našega smijeha, od koga nam suze navirale.

Stidio sam se tražiti je u kući i za nju propitkivati, pa sam i nadalje dolazio, sve u nadi da ćemo se ipak vidjeti. Šutio sam prisluškujući i obaziruć se. K meni su dopirali glasovi drugih čobanica, ali ni izdaleka onako mili:.

— Iss... Rôga! Iss... Bîka! Vilašice, sss — iss!

To su gonile ovce kućama, jer već nastajahu studenije, rosne noći.

No Rudica je ipak došla! Približila se hitrim koracima i zadihano rekla:

— Pera mi kaže, da svako popodne dolaziš. Može biti da čekaš mene, ali ja više ne ću amo.

Pogledah je i začudim se ljepoti njezina od radosti preobražena lica.

— A zašto? — upitam, — i što si tako vesela?

— Isprosili me... na Miholjdan... a sad mi je ruho spremati, a ne za ovcama ići. Udajem se daleko... čak u Ježević, onamo pokraj Cetine!

— A za koga? — pitam ja nju i htjedoh se nasmiješiti, ali mi se nije dalo.

— Ne znam pravo, jer sam ga samo na Miholjdan vidila. No imade mlin... i kuća mu je uz vodu, pa tamo u Cetini svaka n e v i s t a gjerdan nosi. Znaš... i ti si mi p r i p o v i d a o!

Šutio sam, te ona počeka, hoću li joj što reći.

— Zbogom! — progovori opet Rudica i zakorači k meni: smijala se blaženo, a suze joj ronile niz lice.

— Evo ti... ponesi kući; onda ti je bio drag i zbog njega si k meni došao! — reče opet, pružajući mi nešto u vezenu maramu zamotano.

Bijaše to onaj isti »božji pivčić«, koji još i sad ljutito pridizaše svoju »krunu« i lepršaše crnim, bijelo isprutanim krilima.

Prihvatim darak i okrenem se, jer su i meni navrle suze.

— Zbogom! — reče ona.

— Zbogom! — rekoh i ja surovo, zavalim se u travu i zagledam se ne u Rudicu, što je odlazila, već u opustjele Dubravice.

Na posljednjim zrakama sunca blistahu Dubravice, kao nedavno okvašene. Lišće svjetlucalo, a tišinu pod krošnjama ispunjao jaki miris trava iz krša. Ono tvrdo lišće bijaše mi dosad oporo i neprijatno, jer ga nijesam razumio, pa ni ljubio. No sada je u svežem uzduhu nježno svjetlucalo, kao i srebrnasto lišće vrbâ pokraj Cetine ili jorgovanovo u manastirskoj bašči.

Rudica je otišla i kao da je dodala svježine i mirisa tihoj Dubravi, koja mi je omilila baš zato, što je dosad krila svoj čar.

»Zašto sam mrzio i zašto nijesam vidio svu dragost ove zabiti? I fra Ante je dobar... i o dobru nastoji, a seljaci i seljakinje žive skromno, kao i rašće oko njih: pokazuju svoju tajnu ljepotu, samo onima što ih ljube!«

Tako sam, ganut, mislio, pažljivo osluškujući svaki zvuk, što bi se pojavio medju rašćem i u kamenju: sad zujanje kukca, sad lepet šišmiša, ili jedva zamjetljivi šum u krošnji, kad bi se ono oporo, ali snažno lišće, kao samo od sebe maknulo.

Pustim zloćudnu pticu, a ona zalepršа, te posrćući iščezne u grmlju, kud se bijelio puteljak, a vezenu maramicu u njedra sakrijem.

— Neka idu! — rekoh, gledajući izgaženi trag, kojim Rudica i njezina ptica odoše, a suze milinja i ljubavi zamagliše mi pogled.

Ali to nije bila ljubav samo prama Rudici, već i prama onome kamenju, što ga je pregazila, prama

crnim, ukočenim grabima i suncu, što ih je obasjavalo...

Sve oko mene blistalo i miljem odisalo, radosnim i tužnim. U srcu se budila slutnja prve mladosti, koja sve pozlaćuje: započe u meni stvarati nove radosti, boli, i novu ljubav, ali to onda nijesam znao —

KUKAVICA.

(PRIPOVIJEST DREVNOG KALUDJERA.)

Kukavica.

Tako je lijepa ova hladovina i težak miris orahova lišća, pa umalo što ne zaspah. Ali kad me pitaš, pripovjedit ću ti sve o mome čudnom dolasku u ovaj starodrevni manastir. Pogledaj most, pod kojim voda šumi, ali je ja ne vidim, da bliješti na suncu: preko njeg donese me iguman Tanasije na svom krilu, pa sve otada služim narodu u slavu božju.

Sve ću reći, što se spomenem o tome dolasku, pa da ne vjeruješ mladim kaludjerima, kad gonetaju o meni i lažu. Neki dan ti je onaj olčina i mudračina Tanasije kazao, da me zovu »Kukavica«, ali ne reče, zašto.

U nas svako dijete, još prije nego prohoda, steče nadimak: — nekoga dopane ljepši, a nekoga grdji, kao što je eto mene. Istina, bijah strašljiv, ali ću pripovjediti, što je bilo, neka i ti znadeš, kako se živjelo u one zemane. No sada se ne mislim pravdati ili dičiti junaštvom i znanjem, pa neka me zovu, kako ih volja. Ne znam pisati, a i ne treba mi, ali me je blagopočinuvši u Gospodu iguman Tanasije naučio crkvenu knjigu i liturgiju čatati, a vladika me zakaludjerio kao i njih.

Kako sam bio sin mlinara, turskoga kmeta, neka tî novi mudroznanci znadu, da sam i ja nešto vidio i čuo za dugoga svoga vijeka. Ne vjeruju ničemu, što nije pisano u toj njihovoj djačkoj istoriji, pa se smiju i samome starom junaštvu, jer nikada ne vidješe, što sam vidio ja.

Neka mi je više od devedeset godina, a deseta, što sam slijep, pamet mi je bistra i ne želim uoči smrti lažju ogriješiti dušu. Samo se bojim, da ne ću

znati potanko i jasno pripovijedati sve, kako je bilo, ali se nadam pomoći od Hrista, koji može zasvijetliti i u tminu moga djetinjstva.

I njima sam, mladim kaludjerima našim, pripovijedao, ali ne vjeruju, veleći, da tako samo narod priča, a ja da utuvih, kako se to baš meni zbilo! A je li moguće, da se oni dogadjaji u pamet zavukoše sami, kad se mnogih stvari sjećam kao od lani, iako mi se neke pričinjaju snom. Nije ni čudo, jer tada bijah jako malen, a sada mi je devedeset i nekoliko, i deseta je godina prošla, što ne vidim sunca božjega, ni lica ljudskog.

Ne bijah ni na oca ni na mog starijeg brata Spasoja, jer se ne bojali ničega, a ja mnogo trpljah od straha i u snu. Čim bih zaspao, a meni pred oči neke strahovite zmije, aždaje i vukodlaci, pa ništa već da me proždru!

Tako strašljiv postadoh od najranijeg djetinjstva, kad mi je bilo dvije i pô ili tri godine. Malo se spominjem, ali su mi pripovijedali, kako me je na čudnovat način bilo nestalo. Sjećam se jedino, da sam na ledini kućicu od pločica i drvcâ gradio, kad li očutim silan vjetar i šum. Nešto me udaralo po očima, zgrabilo za ledja i ponijelo u vis. Ne znam, što je dalje bilo, ali kazivahu, da me istog dana nadjoše čobani, daleko i visoko u staroj Gradini i napô živa. I sad mi se evo poznaju brazgotine i rupe na rukama i licu!

Ne mogu reći, što je to bilo, jer neki govorahu, da sam zapao u vilinsko kolo i da su me vile ponijele, a drugi, kako to bijaše orao krstaš, jer i njih oko Gradine mnogo imade. Samo znam, da se je moja mati od toga dana, kad me nestade, teško razboljela. Ili od žalosti i straha, ili pak zato, što ju je babo teško izbio, jer me nije bolje čuvala — ne mogu po duši reći. Kako bilo da bilo, ona se razboljela i poslije godine dana umre.

Drugi put (bio sam nešto veći), pošalju me u šumu, da nadjem kozu, što je zaostala. Kad ja tamo,

a ona se uzverala na strm i visok kük. Mamio sam je i mamio, da sadje, ali ne htjede, pa se nekako uzverem k njoj. Koza pobjegne strmo, ali ja ne mogoh za njom i ostanem na kuku.

Mučio sam se dugo, i kad se već počela spuštati noć, ugledam malu, okruglu spilju, pa odlučim se tamo zavući. Uverem se s teškom mukom, a unutri bilo ponešto šire. Ali da!... Čim se počeh migoljiti, očujem šum i zuj, a onda kao da me stala paliti živa vatra po licu, rukama i svukud. Ipak mi podje za rukom izvući se, te pred spiljom stanem kukati i zavijati cijelu noć. U zoru stiže i moj babo, pa se po uzlovitu užu spustim dolje u šumu.

Bijaše u spilji roj divljih pčela, ali nijesam znao, da su to pčele, već mišljah, kako sam se opet namjerio na koje djavolje čîne.

Ele, još od onoga dana, kad me je nešto u Gradinu ponijelo, postadoh strašivica.

Bojao sam se i mrtve matere, pa za sve vrijeme, što je ukočena ležala u mlinu, zavijao sam kao vuk. Ne od žalosti, već od straha, i tako grdno, da me je pokojni babo kandžijom mlatio, sve dok ne zamuknem.

Već tada prozvaše me Kukavica: najprije babo i Spasoje, a za njima i svi drugi. Strašio sam se, jer bijah nejačak, ali mi ovo grdno ime ostade i do danas.

Nema čuda, sinko, što mi u kosti zadje strah, jer i naš gospodar, beg Mehmed, bijaše golema ljudina. Imadjaše silne brčine, čupavu bradu i nakostrušene obrve, a gledaše kao ris. Kad bi nenadno prispio i zavikao: — »Mali, gdje ti je bábo?« — sva bi se mlinica potresla. Mi bijasmo njegovi kmeti, a moj stariji brat Spasoje begov čobanin.

Stao bih drečati, dok je progovorio, a on, govoreći tiše, dobacio bi mi kolač medenjak:

— Evo ti, kukavico, samo ne revi!

Opet ti velim, kriv sam bio, jer bábo i Spasoje poklonili bi se gospodaru, ali se ne bojali. Govorili su oštro, kao što bi govorio i on njima, i sve mu u oči

gledaju. A ja bih zamotao glavu, čim bilo, samo da ga ne vidim, i srce mi u prsima lupa.

Po dugim noćima zavijali oko mlina vukovi i ne jedanput čeprkali na vratima, dok bi planine lomila mećava. Bábu je bilo drago, kad bi ih Spasoje glavnjom i puščanim hicima rastjerao, a meni se rugali, što se i vukovâ bojim. A što ću? Onda mišljah, da će nas razdrijeti!

Uto se i hajduci pojaviše. Sada ih nema, pa otac Panasije misli, da ih nikada nije ni bilo, kao što sada nema ni vukova.

U onaj zeman, tî hajduci pobili bi se često s Turcima baš nedaleko od mlina, a onda bi grmile puške i odjekivale pod klisurom; psovke i jauk čuo bih jasno i kroz kabanicu, zamotanu oko glave.

Odmah više žljebova bijaše jezero, a povrh njega, sa svih strana, nadstriješila se golema hridina, kojoj ne mogosmo sagledati kraja, pa u mlinu čula se grdna jëka. Od svake puške kao da je stotinu hitaca jedan za drugim izmetnuto, a zavikne li ranjeni hajduk ili Turčin, kao da je zarežalo deset srditih grla!

Zatrnuvši od straha plašila me i tišina, pa bih prisluškivao prëdajući i čekajući, što će se dogoditi iza toga podmuklog mira.

Tako smo živjeli sad nemirno, a sad mirnije, i dani prolažahu jedan za drugim kao i naša voda: ispod hridi u jezero, iz jezera niz slapove kroz mlin, pa ispod mosta, nijesam znao ni ja, kamo dalje teče. Orlovi krstaši vijali se povrh jezera i nestajali prema Gradini, a golubovi pećinari, vrane i druge ptice, lepršali i krili se u pukotine hridi, s dana na dan svedjer jednako.

Kadli, neke večeri, zavije mećava tako gusta, pa bi se reklo, da smo lebdili u snježnom oblaku.

Moj bábo sjedjaše uz vatru mrk. Samo koji put izišao bi, da posluša i brzo se vratio tresući s kabanice snijeg. Spasoje podalje na ražnju vrtio ovna, a i nad vatrom ključao kotlić, pun suhog mesa. Ne govorahu medju sobom, a meni još manje, te naslućivah, da se ima nešto dogoditi. Vrlo sam se bojao toga teškog očekivanja i mûka, ali ne smjedoh, da ih što pitam.

Dugo smo tako sjedili, i već me počeo hvatati drijem, kadli netko u daljini podmuklo zvižne, a moj bábo zgrabi glavnju s ognjišta i na vratima mlina njome zavitla. Šćućurim se i stanem očekivati.

Ispod mene tutnjila voda, a kroz otvorena vrata sipao snijeg sve do ognjišta. Led me hvatao, a ne htjedoh zamotati se, neka bolje vidim i čujem, što se dogadja.

Uto su pred mlinom zatoptali mnogi teški koraci i netko se nasmijao tako strašno, da se potresao i ležaj poda mnom. Skočim i počnem vriskati, ali Spasoje se razljuti, udari me cjepanicom po bosoj nozi i odmah se prestanem bojati.

— To ždrijebac hrže, kukavico! — reče mi, a ja se zagledam u otvorena vrata, ne bi li vidio toga ždrijepca. Čekam i čekam, ali ne dočekam, jer ga provedoše kraj vratâ u staju: jedva sam nazrio, kako se nešto zacrnilo prama snijegu. Netko se je pleo i meo na pragu, a tada udjoše i kraj ognjišta spustiše — nosila!

Na njima ležao golem, okrvavljen čovjek, posut snijegom te zelenkast od muke i leda. Za nosilima dodje moj bábo i drugi momci, a po uzrastu, odori i oružju, pomislim, da su hajduci.

Čovjeka, što na nosilima ležaše, sjednu, svuku do pasa, te spazim grdnu ranu na vitkim rebrima. Brzo su je nečim povili, a najstariji se zasmija i reče:

— Kakva je to rana, u koju ne može oka stupe!

Nasmiju se i drugi pa i ranjenik te zaredaše piti, ali ja stanem ljuto plakati i ne prestadoh, dok me ne zališe rakijom. Onda se smirim i zadrijemam, ne čekajući večere.

Ipak na mahove čuo bih razgovor. Divanili o nekakvu Turčinu, što ga ubiše i odvukoše na granicu,

da zametu trag. Novce su brojili, a onda čujem, da netko mome bábu kaže:

— Ždrijebac, jabučarka i bjelosapac ostaju tebi!

— Ali, što će reći beg, kad sve to vidi? — veli mu babo.

— Pa zašto će vidjeti? Pušku i nož sakrij, a ugleda li ždrijepca, reci, da si ga našao u Manitom potoku: ako li se nadje, čiji je, da ćeš ga vratiti. Ostalo, što ostavismo u tebe, čuvaj i šuti!

Onda zamuknu i poslušam, kako praskaju meso oštrim zubima te iz plosaka glogoću.

Bijah gladan i počnem se migoljiti i kašljucati, sve dok se babo ne dosjeti, pa mi dobaci komadinu mesa i ulomak pogače. Sad se već ne bojah ničega, te sam mirno žvačući slušao razgovor.

Jedan hajduk oglodao pleće i stao kroz kost u vatru piljiti, a onda ga je pomnjivo razgledao, sagibajući se k plamenu, i rekao:

— Braćo, nije dobra: evo na pleću »muški grob!«

— A čiji je ovan? — zapita drugi hajduk.

— Ne znam, — odgovori mu babo, — ali Mićun ga jučer donese.

Pogledaše tamo, gdje je Mićun ležao kraj nosila, a najstariji prigne se k njemu: pridizaše mu sad glavu, a sad ruke, i u najvećoj tišini reče:

— Braćo, Mićun je umro!

Svi se šuteći prekrste, poklone si i stanu redom mrtvaca ljubiti.

— A sad? Sad će Turci sve lako doznati! — dosjeti se prvi moj babo.

— A da mu kamen oko vrata svežemo i u jezero ga bacimo? — zapita najmladji.

— Zanijemio, da Bog dâ! — vikne harambaša. Svi ćemo izginuti, ali ga moramo još noćas ponijeti k njegovima. Ne smijemo ga izdati ni živa ni mrtva. Taka je naša zakletva!

Zatrnem, pa ni glasa ne pustih, ali kad mrtvaca stadoše opet uz nosila vezati i kad mu se glava

s okrvavljenim ustima k meni prevrne, od straha zacvilim.

— A što je tome malome... ili ga boli? — vikne jedan, a brat se zastidi, ošine me, pa iznova zalije rakijom.

Uto iznesoše mrtvaca i ja zaspim, a sjutradan ne smjedoh ni spomenuti, da je što bilo.

Drugi dan povede me Spasoje, da vidim ždrijepca. Spasoje bijaše lijep i kršan momak, no ždrijebac još ljepši: sjajan i vitak, i brz kao lastavica.

Brat mi htjede da ga projaši, a babo, da se ne izvodi već čuva, te morade ostati na bábovu.

Ali, jednoga dana kad bábê u mlinu ne bilo, Spasoje jabučarku i handžar za pas, pa na ždrijepca!

Odjaši Spasoje očiju veselih i sjajnih, a vrati se mutnih i krvavih pješice! Susreo ga naš beg i:

— Nije to za kaura! — vikne. — Prodaj mi i ždrijepca i oružje!

Ali brat nikako, a beg Spasoja za šiju! Uzme mu i konja i oružje, pa reče:

— Mlin je sada vaš. Eto vam mlin za konja!

Toliko mu se vranac dopao! Ali i Spasoje volio ždrijepcu nego mlinu, pa stade smišljati osvetu.

Tako trajaše sve do proljeća, kad on stade i opet čuvati begove ovce. Prije negoli ode, dogovarao se nešto s bábom, ali ja ne razumjeh drugo, već da će se osvećivati.

Rekoh, da oko jezera bijaše golema i visoka hridina, a ispod nje bezdana spilja, iz koje ključa jaka voda i puni jezero. K tome mlazu podzemne vode usječen je kameni puteljak, i moj babo, svako pet-šest dana, o zahodu sunca, idjaše tim puteljkom na ono vrelo. I mene bi poveo sa sobom, a prvi put vrlo sam se začudio.

Sjedimo i sjedimo dugo kraj te vode, a babo u nju gleda, pa niti da bi trenuo okom. Uzbojim se, da mu nije što, i zapitam babu:

— Evo brzo i noći, pa što čekamo ovdje?

A on se na me rasrdi:

— Umukao, da Bog dâ! — vikne. — Čekajmo još, pa što vidiš, ne vidio, jer ću ti zavrnuti glavom kao vrapcu.

Čekamo, čekamo i sve gledamo u onaj mlaz, što iz pećine ključa. Kad li, odjednom nešto se zavrti i zabijeli, a babo objema rukama za ono bijelo, pa ga izvuče na putić.

Bijaše to velik, zaklan dvijezac:*) i ako ga je dugo kotrljala voda, poznavala se krv na vratu i na drugim mjestima po runu. Babo zapovjedi, neka uzmem prednje, a on prihvati za zadnje noge, i tako ga počesmo nositi. No, poslije malo koraka, meni dotešča te pustim ovna i glava mu ljosne na putić. Ruke mi tada bijahu nejačke, a babo se ipak rasrdi. Nije me udrio već reče, da sam za ništa, pa u svemu i po svemu kukavica. Zametne se ovnom, a ja za njim dotrkeljim k mlinu.

Tako i poslije, svako malo dânâ, ono vrelašce izbacivaše debela ovna, a jedanput pače i dva, te mesa napretek i nama i našim stričevićima u selu.

Ti se čudiš, ali sam se tada čudio i ja: mišljah, da je vrelo začarano, pa radja ovnove! Kasnije sam, tugo moja, saznao, kako to bješe.

Daleko preko visokog brda s Gradinom ima polje, kojim teče veliki potok, a onda ga nestaje u bezdanu. Tâ voda provire ispod planine te izbija pod klisurom ondje, gdje bismo ja i babo čekali.

Sve polje zvalo se begovo i tamo Spasoje čuvaše ovnove i ovce, a bijaše ih kolik zvijezdâ na nebu. Ne bilo mu teško, jer bez straha da zabasaju u tudje.

Da se osveti begu i pomogne bábi, Spasoje bi zaklao ponajboljeg ovna i spustio u bezdan podno polja, a voda bi ga dovaljala te izbacila na ugovoreni dan. Tako je to bilo!

Brat bi kadikad došao i u mlin, pa bi ga babo grdio, ali ne zato, što mu šalje ovnove podzemnom vodom, već za nešto drugo.

*) Ovan od dvije godine.

U našeg bega kazivali kćercu Ajku, lijepu kao sunce, ali još prava djevojka ne bila: pripovijedahu, da joj ni lica zakrivati ne počeše. Bit će da i ne trebalo, jer im se kula kočila daleko i visoko u planini, gdje nitko i ne dolažaše osim kmeticâ, pa koji stari beg ili aga u prijekom poslu.

Ele, Spasoje poče donositi mlijeko i skorup baš onda, kad bega ne bilo, te obijati oko kule i po noći. Je li zato, što se u Ajku zaljubio ili da se begu sveti — ni sada ne znam.

Zato se je eto babo ljutio na Spasoja, veleći mu, da će ludo izgubitî glavu, ali nije pomoglo. Možebiti, da mu u potaji i drago bješe, samo je želio, da se bolje čuva.

Meni je već nastala sedma i babo me poče voditi k crkvi, daleko: sve na istok dolinom, pa na brijeg, dobra dva sata hoda.

Nije ni tada prolazilo bez rânâ i mrtvih glava, a ja premišljah u svojoj ludoj pameti: — Zašto se biju, zlobe i ubijaju? Nijesam razumio, ali počeh razumijevati još onda, kad smo se o Slavama i Krsnom imenu skupljali pod brijestima za crkvom.

Straže bi čuvale, da ne bi tko tudji došao i čuo, što stariji viječaju i kako narodu spominju stare narodne care i junake. Mišljah, da nas Turci radi vjere zlobe, ali zbog vjere to, sinko, nije bilo.

Na drugom kraju ispod brda bijaše i katolička, rimska crkva, ali Turci ne slali tamo uhode i ne branili im polaziti crkvu. Znali su, kako njihov sveštenik ne govori puku o junaštvu i slobodi, već o svetoj Trojici i o nekojim čudnih imena svecima, što ni Turcima ovamo ni Latinima u Primorju nije smetalo. Još učahu, da je svaka vlast od Boga i da budu krotki kao jaganjci, pa i Turcima i Latinima bijaše taj nauk po volji.

A naš kaludjer i svi naši stariji, govorahu nam uvijek: tko se ne osveti, taj se ne posveti! To je govorio i brat mi svaki dan, otkad mu beg uze vranca, iako mu je za njega sama dao mlin.

Eto, stoga je bilo rana i krvavih glava, a ne zbog vjere, pa su nâs Srbe i Turci i Latini proganjali žešće negoli druge. Htjedoše nas iskorijeniti znajući, da nas ni poturčiti ni polatiniti nè mogu, jer su naše crkve i naši manastiri nesamo božiji, već i narodni.

Ali onda ne mogoh inače: plašio sam se i Turaka i hajduka, pa mi zato i govoraše babo, da nijesam njegov sin, već da me je kukavica u srpsko gnijezdo snijela.

Sada je lako, ali onda ne bijahu naši Turci, kakvi su danas. Danas ranâ i mrtvih glava nema, ali našega zloga udesa još imade. Zli je naš udes i otac Panasije, dok se našoj starini ruga!

... Svega bi se onda, sinko, zgadjalo i mnogo čudnovatih stvari, pa neke ni sada ne razumijem.

Jednoga jutra, u proljeće, i čim je zora cikla, zapovjedi babo, neka odem u polje, gdje Spasoje čuvaše ovce, pa da mu rečem:

— U svetu Nedjelju dva!

Da mu tako kažem i odmah se vratim.

Bijah tamo već dvaput (Spasoje me vodio) i zaputim se prečacem, pa da ću kroz klanac u planini. Ťamo blizu begove kule bijaše taj klanac, ali znadoh, da mene, onako malena, ne će ni Turci ni hajduci, pa sam išao veselo i popijevajući.

Idem uz planinu, idem, ali kad ja gore, to pritisla magla, pa ne vidiš dobrò ni na tri koraka pred sobom. Ne usprednem ni od nje, pa hajd uz planinu, onako na sreću božju.

Ledina u magli pričinjala se kao jezero, grmlje stogovima sijena, pa ono, što je daleko, kao da je blizu, a što je blizu, daleko... Već odavna ne koračah putem, ali sam znao, da od rašljaste bukve moram uvijek nadesno i da ne ću zaći.

Kad ja naviše, magla se prorijedila, pa je sasvim nestade. Ali, neka bijela čudovišta, tamo oko Gradine, podno Babina kuka i povrh Crnog vrela, savijala se i lagano pružala sad ruke sad noge, a sad bijelom kosom obavijala osamljene vrhove planine. Sve to mijenjalo se, a da ne vidiš, ni kako ni kada.

Magla to nije bila, jer sam je ostavio dolje za sobom, niti je ona ikad tako bijela. Pa ni oblaci, jer nebo bijaše vedro i sunce sjalo.

Zinem od čuda i pobojim se, da zadjoh u kakav drugi svijet, gdje živa stvora nema: bijaše taka tišina, da ni sama ptica ili gušterica nije šušnula. Preda mnom neki breščić, a kad ja na vrh, mala dolinica poda mnom, drugom maglom podušena. Zadjem nizbrdo, u onu tmušu, kadli — začujem mukao smijeh i prestrašim se kao nikad prije.

Zagledam se u maglu, kad tamo — bi li mi vjerovao? Moj brat Spasoje gruda se s vilom!

Odakle snijeg? — mislim ja. Ta cijele ga zime ne bilo, a sada Spasoje na jednom smetu snijega, a vila na drugom, pa se kroz maglu grudaju i smiju. Vila krasna, kaonoti vila: visoka, vitka, a s glave pa sve do peta obavijala je koprena bjelja od snijega pod njom, pa bih se bio zakleo, da je iz snijega nikla. Ne mogoh je pravo razgledati, jer bijaše u magli i često se priginjala, ali sam ipak vidio, da su joj kose zlatne, zubi kao biser, a smijeh joj zvečio poput srebra.

No dok me ugleda, nestane je u magli, pa ni traga ni glasa od nje: — zazovem Spasoja, no i on velikim koracima u maglu zamakne.

Što ću, kuda li ću, mili Bože! Uputim se za njim, te oputinom pokraj begove kule, pa niz jarugu medju Glavičinama, i stanem se ledinom spuštati u polje. Jedva jedvice prispijem tako oko podne i nadjem Spasoja kod blaga: mirno sjedi uz potok i dipli.

— Jesi li ti ono bio? — zapitam.

— Gdje? Što? — čudi se on.

— Grudao si se u planini s vilom: ja sam te vidio!

A on se kune, da je od ranog jutra ondje, pa da se ne mače, otkad je iz staja dotjerao blago.

Zamuknem, pa što bih mu i rekao? Bit će, da nije smio od vile, jer bi ga ustrijelila, kad bi kazao. No i tako nije svršio dobro, a čut ćeš domalo.

— Poručio ti je babo... tako i tako, — velim ja njemu.

— Razumio sam: u svetu Nedjelju dva! — veli on.

Isprati me komadić puta, dâde mi sirac i opet se vrati k ovcama.

To bijaše u petak, a u nedjelju predvečer zovne me babo, da idemo k vrelu. Sjetim se, što je bila ona poruka: »U svetu Nedjelju dva!« Očekivali smo rodbinu iz sela, te babo poručio Spasoju za ovnove.

Sjedimo mi pokraj vrela i u vodu piljimo. Još je dosta rano, ali slabo vidim, jer se oblaci sa zapada nadviše: najprije zagrmi, a onda zarominja kiša.

Grmi i lijeva, lijeva i grmi; sve se više smrkava, a mi to jače piljimo u ono podzemno vrelo, ali ništa vidjeti. Golubovi pećinari i vrane smušeno lijetali povrh nas, htijući se zakloniti u rupe one raspucane hridi, ali se plašili i opet zalepršali nad nama. Još dalje i više vijali orlovi krstaši, a ne čusmo huke velikih im krila, jer pod nama još jače šumjela i ključala voda.

Uto prestade i kiša i vjetar, ali se snoćalo, te vrelo postane crno, a i sve drugo potamni. Domala nijesmo baš ništa vidjeli, te babo odluči u mlin po kakvo svijetlo.

Ali zastane još malo, pljune u vodu i stane grditi Spasoja, da je kukavica kao što i ja, te ode po luč.

Moradoh ostati, da čuvam vrelo, iako me bijaše strah sama u onakoj tmini i pustoši.

Prije no ode, turi babo u zjalo kolac, da ovnovi zapnu i u jezero ne podju. Ali čim je otišao, malko se razvidi, te ugledam, da je kolca nestalo. Zato još bolje napnem i oči i uši, da voda ne ponese i ovnove u jezero, i spremim se, da ih ščepam i time babi ugodim.

Bit će se zabavio tražeći po mlinu luč, kadli nešto zapljuska, a onda zjalo zaglogota promuklo i drukčije, kao da se nečim davi.

Gledam ja i gledam, hoće li se zabijeliti ovnovi, no mjesto bjelila ugledam, da se nešto crni. Pomislim, da su to crni ovnovi, i čvrsto prihvatim, da ih jâko vrelo ne ponese u jezero. Držim ja čvrsto, ali voda jaka i studena kao mraz, pa mi ručice zatrnu. Pustiti ne smjedoh, makar mi obadvije pukle, jer znam, što bi od mene bilo.

Uto evo i bâbê s lučem, ali ipak ne mogosmo vidjeti, što je ono crnilo, jer ga voda premetala, a luč je samo pištao i dimio s malo plamena. Babo mi dade luč i sam prihvati ono crno, što je dovaljala voda. Bijaše veliko i teško, pa istom kad treći put nategne svu snagu, izvuče ga na putić.

Prisvijetlim... kadli... Hriste Bože!... moj brat Spasoje bez glave! Poznasmo ga po odori i velikoj brazgotini nad šakom. Tu ga ugrizao vuk, kad ga je vadio iz gvoždja još živa.

Bilo strašno vidjeti krvavi, splasnuti vrat, bez mlade, crnomanjaste glave našeg Spasoja! Ali ne bijaše raskidan: valja da je presječen ne handžarom već pravom damaškinjom, a ruka begova morala biti grom!

Misliš, da sam se prepao? Čovjek se, pa i dijete, malih nevolja plaši, a u velikima samo zatrne.

I babo samo dvaput ispruži ruke nad njim, a onda se prigne, prebaci obezglavljenog Spasoja na rame i donese ga u mlin.

Čim ga položi na krevet i pokrije suknom, zamisli se i htjede ga prekrstiti. Ali kao da se je spomenuo, da nema glave, ne prekrsti ga, već sebe zubima za mišicu tako jako ugrize, da je ispod rukava potekla krv. I ode iz mlina, pa niti me pogleda, niti reče, kuda će, ni zašto.

Ostadoh sjedeći pokraj bezglavoga Spasoja tu noć i sutra cio dan, čekajući baba, ali se babo nije vratio.

Istom drugoga dana podnoć dodjoše naši stričevići i strine, pa me htjedoše povesti sobom. Ali ne odoh, nego sjedjah misleći kod vatre, sve dok su opremili i odnijeli Spasoja.

Kasno i opet dodje strina Vasilija i tetka Stana, pa stadoše pripovijedati, što se zbilo, te što sam naslućivao i ja.

Beg saznade, kako se Spasoje vrtio oko Ajke, i podje, da ga u polju traži, pa ga i nadje, baš kad je zaklao ovnove, da ih podzemna voda k mlinu ponese. Uzbjesni, odsiječe mu sabljom glavu, a truplo baci u ponor, neka nam, mjesto ovnova, navečer prispije.

Ali kazaše mi i to, što nijesam znao.

Moj babo, htijući osvetiti Spasoja, podje k begovoj kuli, a beg, ugledavši bábu već izdaleka i pod oružjem, sjeti se, zašto dolazi, i obori ga hicem iz šešane.

Mučao sam, legao kraj ognjišta i pričinio se, da spavam. Strina i tetka govorile još nešto pod glas i naricale, a ja ukutrim, sve dok zaspe. U svanuće još su spavale i tiho se počnem spremati na ono, što sam preko noći smislio.

A što sam, ludo dijete, mogao smisliti drugo, već samo ono, što sam vidio, da čini babo. Uzmem nekakav stari dževerdan, zametnem se njime i tiho se odšuljam iz mlina. Htio sam iz zasjede ubiti bega ili Ajku ili koga mu drago od njegovih, da osvetim Spasoja i bábu.

Idem ja, idem, sve onim istim putem, kud sam išao onaj dan, kad su se vila i Spasoje grudali, — kadli, susretnem igumana Tanasija, gdje jaše. Začudi se te povikne još izdaleka:

— Gdje to, junače, s dževerdanom, kad je veći od tebe? Kuda ćeš, ludo dijete?

Pripovjedim, kako sam namjerio ubiti bega ili koga njegova, a on se nasmije i skine mi dževerdan, što sam ga po zemlji vlačeći zablatio.

Puhne u cijev, a onda se i opet tužno nasmije, pa reče:

— Tá puška ti je prazna, kukavico moja! Pusti osvetu drugima, a ti sa mnom podji.

Pokunjim se od srama, a on me prihvati jednom rukom te podiže k sebi na konja, a moj prazni dževerdan prebaci na rame.

Meni je bilo tako lijepo u njegovu krilu, da sam tiho zaplakao i jecajući milovao njegovu košćatu ruku. A on me tom rukom stiskao uza se govoreći:

— Ne plači, dijete, ja ću te othraniti i postat ćeš kaludjer u našem staroslavnom manastiru.

Iza dugoga bdenja i od njegova milovanja zaspim, te se probudim istom onda, kad je pod konjskim kopitima zatutnjilo. A to bijaše na mostu, što ga ti dolje vidiš, a ja ne vidim.

Pa, hvala Bogu, dosta sam se nagledao za svoga vijeka. Džaba ti, što sam oslijepio, ali bih želio i oglušiti, samo da ne čujem, što neki dandanas govore.

Ipak su onda ljepša vremena bila: silu smo silom lomili, a sada šuti i trpi, pa da ti i u sijedu bradu zapljunu!

Znadem mučati i trpjeti, kad me kukavicom zovu, ali kadgod ispovjedim brata hristjanina, lijepo mu ljubav prama drugom bratu hristjaninu spomenem, ali završim, da ne zaboravi i onu naših djedova, koja nas je spasila i održala sve do danas: — »Tko se ne osveti, taj se ne posveti«, rekoše!...

Podji, sinko, no ako te mladi kaludjeri zapitaju, što sam govorio tako dugo, reci im, da nova mudrost ne dostiže staru.

Ne slušaj, što lažu njihove djačke istorije, već prisluškuj i razmišljaj, što naše gusle kažu.

Čujem, kako orahovo lišće šušti i miriše svedjer jednako, u vo vijeki vjekov. Može li šuštati i mirisati drukčije?

Taki je i narod!

Amin, sinko, i podji u miru božjem, ali se ne daj svakoj rdji!

● ● ●

Dosadašnje knjige „Zabavne Biblioteke".

Izbor najboljih pripovijedaka svjetske književnosti.

118. **»Povijest Gottone Connixloo«.** Roman s flandrijskog ratišta od Camille Mayran. U velikom broju francuskih djela, kojima je radnja uzeta iz doživljaja svjetskoga rata, doživjela je ova pripovijest najveće odlikovanje, što ga može ubrati francuski pisac: ovogodišnju književnu nagradu Francuske Akademije. U knjizi su zapravo dvije pripovijesti; prva govori o flamandskoj seljakinji Gottoni, a druga o varošanki Denizi. Obje junakinje postaju u istoj mjeri zaslužne za domovinu: Gotton herojskim djelom, kojim spasava svoje selo od njemačkoga zuluma, a Deniza blagom svojom strpljivošću i požrtvovnošću u odgajanju ratne siročadi. Ovo su prve dvije francuske ratne pripovijesti, koje se bez neprijateljske cenzure, slobodno izdaju u slobodnoj Hrvatskoj.

119.—120. **»Miris Boromejskih otoka«.** Internacionalni roman s jezera Lago Maggiore od francuskog akademičara René Boylesve-a. Radnja se odigrava u najkrasnijem kraju sjeverne Italije, na Isoli Belli i Isoli Madre, gdje »četruni cvatu«. Ljubavni roman u pravom smislu riječi. Medju goste, koji se onamo slijevaju sa svih strana svijeta, pada iskra, koja upaljuje jednog Francuza i jednu Talijanku, a nekog engleskog pjesnika zagrijava za priprostu prodavačicu cvijeća. I u mirisima magnolijâ, kamelija i tuberoza svršava se jedna ljubav s tihom melankolijom za danima žarke strasti, dok se druga prekida bodežom — a možda nije ni osjetila strasti. U otmenim se krugovima prelazi često nekažnjeno preko grijeha, dok se u nižima i sama prividnost kažnjava smrću. To je skriveni smisao ovoga romana. Knjiga je ilustrirana.

121—123. **»Boris Lenski«.** Nastavak romana »Azbejin« od Osipa Šubin. U velikim, snažnim crtama opisuje se život djece Borisove poslije majčine smrti. Otac i dalje nastavlja svoj razvratni bohemienski život, prepuštajući odgoj nježne kćeri Maše tudjim ljudima. I sada se ispuni ona biblijska riječ: Oci pozobaše grožđje, a djeci utrnuše zubi od njega... Ne osvećuje se očeva krv samo na kćeri, nego i na sinu Nikolaju, koji se zagleda u slikaricu Nitu, ne znajući za bolni jedan dogadjaj, koji se odigrao izmedju »djavolskog guslača« i lijepe Nite. Pod čempresima rimskoga groblja, u mirisu magnolijâ i ružâ završava se sentimentalna historija dvaju mladih bića, koja su bila rodjena jedno za drugo. Zlobni udes i očev grijeh odlučiše drugačije. S dubokom sjetom u srcu i sa zamrlom suzom u oku ostavljamo knjigu. Azbejin!

124—125. **»Strelica u slabinama«.** Od istog onog modernog Talijana Luciana Zùccoli, koji je napisao i »Farfui«. Kao što se u prvom dijelu sva radnja kreće oko jednog djeteta, tako je i u ovom mali Brunello središte romana, iz kojega se razvija velika drama junakinje Nikle. Ona se u cvijetu svoga djevojaštva sastaje s Brunellom, kojega zavoli kao brata i ne može da se rastane s njim, osjećajući se prikovana uz njega strelicom Amorovom, koja joj je zašla u slabine. U bezazlenosti svojoj zavjeri se ona njemu, da će do groba ostati njegovom idealnom sestrom, pa zaista tako ostaje i onda, kad se uda za drugoga. Medjutim Brunello naraste i poslije desetak godina ulazi u brak Niklin kao mladić krepak i uman, koji nije mogao da zaboravi svoje prijateljice iz djetinjskih dana. S kolikom je snagom opisao autor buru novih osjećaja u njemu i u njoj, to treba pročitati u samom romanu, koji je pun ljepote i istine.

126—127. **»Niels Lyhne«.** Najznačajnije djelo moderne danske književnosti od Jensa P. Jacobsena. Junak romana u srodstvu je s ruskim Rudjinima i Oblomovima, a potječe izravno od melankoličnog danskog princa Hamleta. Sanjar je, pun čežnje za životom i za ženom; uzdiše za realnošću, a ne može da je dohvati. Nije kadar da dovede u sklad želju i snagu. Troma zamišljenost sprečava ga u svemu. Pjesnik je, koji ne postaje pjesnikom, jer ga čežnja vuče dalje, nego što ga krila mogu da ponesu. A što postizava u ljubavi? Ništa. Pomaže drugima, da grade zdanje života, dok se njegovo razrušava u komadiće. Razasiplje svoju pomoć na prijatelje, koji se ipak jedan za drugim odvraćaju od njega. Nekoliko ženâ i djevojaka dolaze mu na dohvat ruke, a on ne zna, kako bi se latio posla. Napokon umire stojeći na nogama kao Cyrano de Bergerac, osjećajući da duša ljudska uvijek ostaje osamljena i da se nikada ne stapa potpuno s drugom. Lektura romana nije laka, pa iziskuje od čitaoca veliku spremu, no tko ga potpuno shvati, neka zna, da je shvatio jednoga od najvećih pisaca, u kojemu svi sladokusci literarni nalaze vrhunac umjetničkoga uživanja.

128. **»Druga ljubav«.** Pripovijest o jednoj rastavljenoj ženi od Paula Bourgeta. — Razišla se s prvim mužem, koji joj je bio nametnut i kojega nikada nije ljubila. Kao spasenje svoje dočekala je prvog ljubavnika, s kojim je otišla. No za kratko vrijeme razabra, da se je u njemu prevarila; nisu im duše bile stvorene jedna za drugu. Dolazi treći, zapravo drugi (»druga ljubav«), koji je onaj pràvi, za kojim joj je uistinu srce čeznulo. Sada pita auktor: smije li ova žena poći za ovoga trećega i da li bi mogla biti sretna s njim? Zakonitoga prvog muža ovaj drugi još bi joj i mogao oprostiti, jer ga nije ljubila, ali je prvog ljubavnika odabrala po slobodnoj volji. Što dakle treba da se učini? Na ovo pitanje odgovara pisac s najdubljom psihologijom svoje umjetnosti, koja očarava. — Ova je pripovijest izdana skupa s francuskim tekstom, da posluži učenju jezika.

129—130. **»Kaludjerov pir«.** Kulturno-historijska slika iz Danteova vremena od švicarskog pripovjedača Conrada Ferd. Meyera. Prenosimo se duhom u doba padovanskoga tiranina Ezzelina. Štogod se pripovjedačkoga kolorita moglo zbiti u zanimljivu fabulu, zbio je ovaj osobiti pisac, odvodeći nas na dvorac veronskih Skaligera i stavljajući samo pričanje u usta firentinskog izagnanika Dantea Alighiera. Neobuzdani život razvratnih samostanaca s raskalašenim ženama, dvorske intrige, privatni život patricijskih porodica, sve je to pisac vješto nanizao, da prikaže u što jačem osvjetljenju duševne patnje plemenitoga

kaludjera Astorra Vicedomini, koji se protiv svoje volje ženi. — Dodane su još dvije historijske novele: »Amalija«, u kojoj su prikazane strahote Bartolomejske noći u Parizu, i »Paž Gustava Adolfa«, odlomak iz života švedskoga kralja, kojemu se na njemačkim bojnim poljanama nameće jedna zaljubljena djevojka za kućnoga pažа.

131—133. **»La Bohème«.** Slike iz umjetničkoga svijeta, napisao Henri Murger. Klasični roman francuskog umjetničkog proletarijata iz prve polovice 19. vijeka. S vanrednim humorom i umiljatošću opisuje autor ciganski život četvorice umjetnika: pjesnika Rodolpha, slikara Marcela, glazbenika Schaunarda i filozofa Collina. Kaleidoskopski dovode nam se pred oči svakidašnje njihove mizerije i ljubavni doživljaji s odabranicama srca njihova. Mimi i Musetta postale su s ovim djelom tipovi pariskoga života, pa je Mimi podignut i spomenik, kao predstavnici dobroćudne i lakokrile drugarice maloga čovjeka. Murger ne opisuje u romanu golu realnost, nego samo sa strane baca osvjetljenje na veselu siromaštinu, a idealiziranje istinskog bohemienskog života umije začiniti tolikom vedrinom i šalom, da mu čitalac lako oprašta najveće pretjeranosti. Upravo književna poslastica! S ovim djelom dobivamo u literaturu — iza »Madame Butterfly« i »Manone« — treći roman, koji je u izvatku dao libretto najpoznatijim modernim operama. Dodajemo, da s ovim izdanjem Murgerova romana primamo prvi put u hrvatsku književnost ovo znamenito djelo potpuno i bez skraćivanja.

134. **»Ksenija«.** Roman jedne Ruskinje od francuskoga autora Henry Gréville-a. Djevojačka pripovijest, puna djevičanske čistoće i kćerinskoga požrtvovanja za oboljelu roditeljku. Ni jednoga tona nema u knjizi, koji bi povrijedio uskladjenu i dobroćudnu dušu. Ksenija je savršena ljepota spoljašnjim i unutrašnjim svojim odlikama. Ljubav njena prama odabraniku srca njezina spremna je i na najveća pregaranja, samo da se udovolji prirodjena dužnost. Iz Petrograda polazi na daleki ruski istok, da odande podje opet na normandijsku obalu francusku, noseći u duši žar neutažene ljubavi. I jednog tmurnog dana, nad zapjenjenim sjevernjačkim morem, ukaže joj se zvijezda osloboditeljica! Sa sentimentalnom slašću zaklapamo knjigu.

Počevši od sveske 131. cijena je knjigama **„Zab. Bibl.“** ova: — jednostrukoj K 4, dvostrukoj K 7, trostrukoj K 10. — Svim predjašnjim knjigama (od 1—130.) ostaje **stara** cijena: 2·50, 5, 7·50. — Zelenih korica više **nema.**